

ISSN: 0551-3782

BIULETYN

ARCHIWUM
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

NR 66

Warszawa 2025

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 66**

Warszawa 2025

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie
**Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska,
Hanna Krajewska, Katarzyna Słojkowska**

Redakcja
Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska

Korekta
Joanna Arvaniti

Tłumaczenie
Urszula Pawlik

Adres Redakcji
**Archiwum PAN
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72**

Wydano z dotacji Ministerstwa
Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN: 0551-3782

Skład, łamanie i druk
AMALKER sp. z o.o.
03-715 Warszawa, ul. Stefana Okrzei 21/4
www.amalker.com

Spis treści

Wykaz ważniejszych skrótów występujących w inwentarzach	5
Joanna Arvaniti, Katarzyna Słojkowska	
<i>Inwentarze archiwalne</i>	<i>6</i>
Krystian Kościug, Józef Mizikowski, Katarzyna Słojkowska	
<i>Materiały Alberta Czeczotta</i>	<i>8</i>
Stanisław Chankowski, Anita Chodkowska	
<i>Materiały Stanisława Majewskiego</i>	<i>24</i>
Marek Ciara	
<i>Materiały Ferdynanda Karo</i>	<i>72</i>
Marek Ciara	
<i>Materiały Romana Szwojnickiego</i>	<i>78</i>
Dorota Pietrkiewicz	
<i>Wojenne blizny warszawskich bibliotek</i>	<i>84</i>
Adam Grzegorz Dąbrowski	
<i>Akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939: zniszczenia okresu II wojny światowej i obecny stan zachowania</i>	<i>103</i>
Alicja Kulecka	
<i>Niszczenie zasobu archiwalnego po upadku powstania warszawskiego</i>	<i>116</i>
Artur Weber	
<i>Stan wiedzy o historii warszawskiej spółki akcyjnej budowy parowozów wobec zaginionych archiwów przedsiębiorstwa</i>	<i>137</i>
Izabela Gass	
<i>Stefan Żeromski w Rapperswilu w latach 1892–1896</i>	<i>149</i>

Mateusz Dobosz

Kontrole wewnętrzne archiwów zakładowych jednostek organizacyjnych PAN. Wybrane problemy i wnioski 157

Mateusz Sobeczko

Górny Śląsk w świetle spuścizny Mieczysława Orłowicza 172

Mateusz Sobeczko

Podziemna organizacja inżynierów górniczych w Warszawie w okresie II wojny światowej i losy wytworzonych przez nią archiwaliów 176

Mateusz Dobosz

29. Festiwal Nauki w Warszawie w Pałacu Staszica 183

Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska

270. rocznica urodzin Stanisława Staszica 186

Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska

XV Warszawski Piknik Archiwalny 189

Sprawozdanie z działalności PAN Archiwum w Warszawie w 2024 roku..... 194

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–66 „Biuletynu Archiwum PAN”(układ chronologiczny)..... 209

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–66 „Biuletynu Archiwum PAN”(układ alfabetyczny) 224

Summary 232

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

b.d.	brak daty	kkp.	kserokopia
b.m.	brak miejsca	ks. nab.	księga nabytków
b.p.	brak paginacji	l.	luźne, list (w korespondencji)
b.t.	brak tytułu	lit.	litograficzny
cz.	część	masz.	maszynopis
dop.	dopiski	m.b.	metr bieżący
dot.	dotyczący	mkf.	mikrofilm
dz.	dział	nadb.	nadbitka
egz.	egzemplarz	neg.	negatyw
fasc.	fascicule	nlb.	nieliczbowane
fkp.	fotokopia	not.	notatka
fot.	fotografia	odb.	odbitka
j.a.	jednostka archiwalna	odp.	odpowiedź
j. alb.	język albański	opr.	oprawne
j. ang.	język angielski	oprac.	opracowane
j. białor.	język białoruski	pkt	punkt
j. czes.	język czeski	poczt.	pocztówka
j. fin.	język fiński	pow.	powielany
j. franc.	język francuski	poz.	pozycja
j. grec.	język grecki	pozyt.	pozytyw
j. hebr.	język hebrajski	r.	recto, rok, rocznik
j. hiszp.	język hiszpański	rec.	recenzja
j. hol.	język holenderski	rkp.	rękopis
j. jap.	język japoński	rys.	rysunek
j. lit.	język litewski	s.	strona
j. łot.	język łotewski	ss.	strony
j. łac.	język łaciński	sz.	szyte
j. niem.	język niemiecki	szkl.	szklane
j. norw.	język norweski	t.	tom
j. pol.	język polski	tel.	telegram
j. port.	język portugalski	v.	verso
j. ros.	język rosyjski	vol.	wolumin
j. rum.	język rumuński	w.	wiek
j. serb.	język serbski	wiz.	wizytówka
j. słow.	język słowacki	wyc. pras.	wycinek prasowy
j. szw.	język szwedzki	wyd.	wydanie
j. tur.	język turecki	z.	zeszyt
j. węg.	język węgierski	zał.	załącznik
j. wł.	język włoski	zap.	zaproszenie
k.	karta, kartka (w korespondencji)	zaw.	zawiadomienie

Joanna Arvaniti, Katarzyna Słojkowska
Warszawa

INWENTARZE ARCHIWALNE

W 66. numerze „Biuletynu APAN” publikujemy inwentarze czterech wybitnych polskich uczonych. Jeden z nich to jubileuszowy inwentarz Alberta Czczozotta, inżyniera, profesora, specjalisty w zakresie badań lokomotyw parowych, którego 150. rocznicę urodzin obchodziliśmy w 2023 r. Drugi to dokumenty Stanisława Majewskiego, również inżyniera, historyka, przemysłowca, który wniósł wielki wkład w prace związane z uporządkowaniem i skodyfikowaniem Polskiego Prawa Górniczego; oprócz tego, że unowocześniał górnictwo, zajmował się też opisywaniem jego historii.

Obydwu polskich badaczy łączy rok śmierci (1955).

Dwaj pozostali bohaterowie tegorocznego „Biuletynu Archiwum Polskiej Akademii Nauk” to Ferdynand Karo, farmaceuta, botanik, uczestnik powstania styczniowego, skazany na zesłanie na Syberię (dzięki rodzinie wyrok został zamieniony na grzywnę), badacz flory Syberii, oraz Roman Szwoynicki, malarz, również uczestnik powstania styczniowego, także zesłaniec, malarz flory Syberii.

Ci z kolei badacze mają wspólny rok urodzenia (1845).

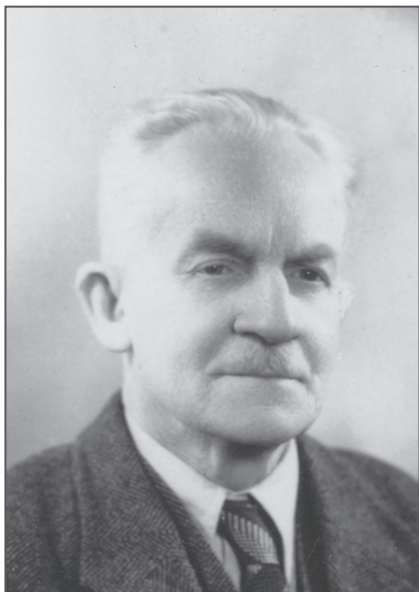
Oprócz tradycyjnych już artykułów prezentowanych w naszym roczniku w tegorocznym „Biuletynie...” przedstawiamy referaty wygłoszone podczas seminarium *Ocalałe strzępy. Zagłada warszawskich archiwaliów w okresie II wojny światowej*, któremu towarzyszyła wystawa *Wydobyte z gruzów. Ocalone fragmenty przedwojennych warszawskich zbiorów* (8 roll-upów). Wystawa poświęcona została stratom kulturalnym, które poniosła Warszawa w czasie oblężenia miasta we wrześniu 1939 r. i po powstaniu warszawskim. Pastwą płomieni padły wówczas archiwalia przechowywane w pięciu archiwach centralnych (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Skarbowe, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Oświecenia Publicznego), a także w składnicach centralnych instytucji państwowych, organizacji naukowych, zawodowych i społecznych, w Archiwum Miejskim Miasta Warszawy, w Sądzie

Okręgowym Warszawskim, w gminach wyznaniowych, w bibliotekach, muzeach i uczelniach, w gabinetach i mieszkaniach prywatnych. Część archiwaliów została wywieziona przez wojsko niemieckie jako zdobycz wojenna, niektóre dokumenty były podpalane rozmyślnie. Wraz z zasobami aktowymi i rękopiśmiennymi archiwów i bibliotek warszawskich uległ zniszczeniu lub wywiezieniu do Niemiec niemal cały aparat ewidencyjny i informacyjny, jak inwentarze, katalogi, sumariusze, skorowidze, spisy i wykazy. Zagładzie uległy warszawskie archiwalia, księgozbiory, z dziełami Biblioteki Narodowej na czele, kolekcje muzealne i bogate zbiory prywatne.

Rok 2025 został ustanowiony przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej Rokiem Stefana Żeromskiego, jednego z najwybitniejszych pisarzy polskich w historii, aby uczcić jego pamięć w 100. rocznicę śmierci. Instytucje naukowe w całej Polsce organizowały w tym roku wystawy, konkursy i inne ciekawe wydarzenia, przypominając o roli Stefana Żeromskiego w literaturze i społeczeństwie, podkreślając uniwersalność jego przesłania o odpowiedzialności za losy narodu. W „Biuletynie Archiwum Polskiej Akademii Nauk” prezentujemy referat upamiętniający pobyt i pracę Stefana Żeromskiego w Muzeum Narodowym Polskim w Rapperswilu w latach 1892–1896.

W jednym z artykułów w tegorocznym roczniku archiwalnym autor podzielił się z czytelnikami uwagami i doświadczeniami po przeprowadzonych w okresie od czerwca 2024 r. do sierpnia 2025 r. 16 wizytacjach głównie w łódzkich i warszawskich placówkach Polskiej Akademii Nauk.

Albert Czecczott

Krystian Kościug, Józef Mizikowski, Katarzyna Słojkowska
Warszawa

MATERIAŁY ALBERTA CZECZOTTA (1873–1955) (III–209)

Albert Czeczott urodził się 13 kwietnia 1873 r.¹ w Petersburgu jako syn Ottona, lekarza neurologa, dyrektora szpitala św. Mikołaja Cudotwórcy w Petersburgu, i Leontyny z Kukielów. W 1892 r. rozpoczął studia w Instytucie Inżynierów Komunikacji w Petersburgu. Ukończył je w 1897 r., uzyskując dyplom inżyniera komunikacji. Po odbyciu praktyki zawodowej na Kolei Władykaukaskiej oraz jako rysownik w Biurze Technicznym Newskiej Fabryki Parowozów w 1898 r. został zatrudniony jako młodszy kontroler trakcji w Zarządzie Kolei Moskiewsko-Windawsko-Rybińskiej. Następnie w 1904 r. powołano go na stanowisko kierownika wydziału trakcji tejże kolei.

W 1911 r. objął stanowisko kierownika działu parowozowego, a potem działu technicznego, gdzie pracował do 1918 r. W tym okresie udało mu się wprowadzić ważne zmiany w sferze obciążenia parowozów oraz czasu jazdy pociągów, które oparł na własnych badaniach i doświadczeniach. W międzyczasie wyjeżdżał za granicę w celach służbowych. W 1899 r. doglądał budowy oraz przeprowadzał badania 20 parowozów dla Kolei Rybińskiej w fabryce w Graffenstaden koło Strasburga. Rok później w Niemczech zapoznał się z zasadami opalania parowozów torfem. Z kolei w 1909 r. podczas kolejnego zagranicznego pobytu (Niemcy, Austria, Włochy, Francja i Belgia) badał zastosowanie pary przegrzanej w parowozach.

W latach 1906–1908 opracował osiem typów parowozów o układzie osi 1–3–0 na parę przegrzaną. W 1910 r. pracował jako główny kierownik Biura Konstrukcyjnego Putilowskiej Fabryki Parowozów w Petersburgu. W tym czasie zaprojektował wiele parowozów, które zostały oznaczone literą „Cz” — od jego nazwiska. Wkrótce jednak opuścił to stanowisko,

¹ Wg starego stylu.

aby wziąć udział w badaniach naukowo-technicznych nad parowozami na Kolei Taszkienckiej, a później Nikołajewskiej. Nie porzucił jednak prac w dziedzinie konstrukcji pociągów, gdyż nadal opracowywał projekty modernizacji parowozów.

Równoległe z działalnością zawodową rozwijał działalność akademicką, będąc od 1907 r. asystentem prof. J. Łomonosowa w Katedrze Parowozoznawstwa w Instytucie Inżynierów Komunikacji. W 1910 r. obronił pracę doktorską *Nowa metoda określania czasu biegu pociągów z zastosowaniem jej do badania ruchu pociągów*. W 1914 r. otrzymał profesurę i objął Katedrę Parowozów i Kolejowej Gospodarki Trakcyjnej, a cztery lata później kierował laboratorium parowozowym typu amerykańskiego.

Po rewolucji październikowej został członkiem Wyższej Rady Technicznej przy Centralnym Zarządzie Północnego Okręgu Kolejowego w Petersburgu. Równocześnie wykładał na kilku uczelniach, m.in. na Wojskowej Akademii Technicznej.

W 1923 r. przyjechał do Polski i podjął pracę w Ministerstwie Komunikacji w charakterze radcy ministerialnego. Zorganizował Samodzielny Referat Doświadczalny do Badania Parowozów i został jego kierownikiem. Przeprowadzał badania trakcyjne parowozów używanych przez PKP (m.in. pierwszych polskich parowozów towarowych serii Tr21) oraz produkowanych w Polsce dla kolei zagranicznych.

Badania nad parowozami sprawiły, że opracował kilka metod badawczych i pomiarowych. Pierwsza z nich, nazwana metodą podwójnej traktacji, polegała na wykorzystaniu dodatkowego parowozu do hamowania i ciągnięcia, aby uzyskać stałą prędkość na spadkach i wzniesieniach. W 1925 r. została przyjęta i stosowana przez PKP. Metoda ta zwróciła na siebie uwagę inżynierów z zagranicy i była nazywana metodą „polską” lub „Cz” (od nazwiska twórcy). Stosowano ją w kolejach francuskich od 1929 r.

Wprowadził również sposób jazdy pociągiem doświadczalnym według tzw. „nut”, czyli taśmy zawierającej z góry ułożony plan. W 1929 r. opracował własną metodę badań gatunków węgla z Górnego Śląska oraz Zagłębia Dąbrowskiego stosowanych jako opał parowozowy. Ponadto rok później opracował metodę wytwarzania regularnego sztucznego oporu przez sprzężenie powietrza w cylindrach prasowych.

Wszystkie zebrane doświadczenia pozwoliły na udoskonalenie własnej teorii trakcyjnej ruchu pociągów, obejmującej zagadnienia napędu i hamowania pociągów. Zasady, których wprowadzenie postulował, znalazły odbicie w Zarządzeniu Ministra Komunikacji z 15 maja 1931 r., umożliwiającym zwiększenie prędkości pociągów oraz stosowanie obliczeń czasu

jazdy pociągu pasażerskiego z dokładnością do 15 sekund, a pociągu towarowego z dokładnością do 1 minuty. Od tego momentu pociągi PKP zaczęła cechować duża punktualność. Zwróciło to uwagę kolei z wielu państw europejskich, które zaczęły wysyłać inżynierów do Polski na szkolenia ze stosowania metod stworzonych przez niego. Wkrótce zaczęły je stosować koleje angielskie, francuskie, niemieckie, rumuńskie oraz włoskie.

Jednocześnie kontynuował prace konstrukcyjne. Opracował projekt wagonów pomiarowych zawierających nowoczesne narzędzia monitorujące pracę parowozu. Ich budowę nadzorował osobiście w zakładach Lilpopa w Warszawie. Zaprojektował również parowóz dla Górnośląskich Kolei Wąskotorowych o układzie osi 0–4–0. W 1933 r. kierował budową wagonu pomiarowego robionego na zamówienie kolei rumuńskich oraz przeprowadził badania trakcyjne dla tamtejszych parowozów.

W latach 1924–1935 wykładał na Politechnice Warszawskiej teorię pracy parowozów i badanie ich możliwości trakcyjnych. Prowadził także kurs szkolenia praktykantów w tym zakresie. Następnie od 1936 r. do 1937 r. był zaangażowany przez rząd irański do budowy Kolei Transirańskiej na stanowisku szefa służby mechanicznej. Tam wprowadził do użytku dwa typy zaprojektowanych przez siebie parowozów o rozstawach osi 1–4–0 oraz 1–5–0, które wyprodukowały Zakłady Kruppa. Po powrocie z Iranu w 1938 r. objął ponownie stanowisko kierownika Referatu Doświadczalnego Ministerstwa Komunikacji i pozostawał na nim do przejścia na emeryturę w 1939 r.

Jako emeryt kontynuował swoje prace badawcze, współpracując z Francusko-Polskim Towarzystwem Kolejowym i skupiając się na pomiarze oporów wagonów. Działalność naukowo-badawczą prowadził także w okresie wojny i okupacji niemieckiej. Materiały związane z tymi badaniami uległy zniszczeniu podczas powstania warszawskiego.

Tuż po wyzwoleniu Warszawy zgłosił się do pracy w Ministerstwie Komunikacji. Od 6 lutego 1945 r. pracował w Departamencie Mechanicznym, gdzie zorganizował Referat Doświadczalny. Był jego kierownikiem w latach 1945–1951.

Z powodu braku odpowiednich narzędzi pomiarowych, personelu oraz funduszy opracował nową metodę badawczą, nazywaną „metodą badań parowozów bez pomocy indykatorów i dynamometru (przy zastosowaniu stoperów)”. Ponadto w celu poprawy punktualności pociągów pod jego nadzorem zbudowano wagon dynamometryczny, a wkrótce potem cały tabor doświadczalny, który służył do badań pomiarowych. W uznaniu jego zasług lokomotywy z tego taboru zostały oznaczone literą „Cz”.

W 1951 r. został samodzielnym pracownikiem w dziale trakcji i pojazdów szynowych w ramach nowo powstałego Instytutu Naukowo-Badawczego Kolejnictwa, do którego przeniesiono cały Referat Doświadczalny. W wyniku prac Instytutu powstały jeszcze dwa pociągi doświadczalne służące do badań trakcyjnych oraz cieplnych. W latach 1951–1952 wziął udział w badaniach nad nowymi parowozami serii: Tkt48, Ol49, Ty51. Ostatnie lata życia (1953–1955) spędził, badając różne gatunki węgla i ich przydatność w opalaniu parowozów.

Był autorem 53 prac naukowych wydanych w latach 1901–1955 w języku polskim, angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Do najważniejszych należą m.in. *Zasady budowy taboru kolejowego*, *Metoda obliczeń trakcyjnych* oraz *Badania doświadczalne parowozów*.

Od 1923 r. był członkiem Związku Inżynierów Polskich. W uznaniu zasług na polu kolejnictwa polskiego został odznaczony dwukrotnie Złotym Krzyżem Zasługi (1938 i 1948) oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1953).

Był żonaty z Jadwigą Teresą z Dzierzbickich. Miał czworo dzieci: syna Ottona oraz trzy córki — Irenę, Wandę i Janinę. Zmarł 3 listopada 1955 r. w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu Powązkowskim (kwatery 196-3-21).

Materiały Alberta Czeczotta zostały przekazane PAN Archiwum w Warszawie przez jego córki Janinę Popławską oraz Wandę Urbańską 5 stycznia 1974 r. (ks. nab. 1197). Przejęta spuścizna była częściowo uporządkowana i zaopatrzona w spis tymczasowy. W 1988 r. mgr Józef Mizikowski przy współudziale słuchaczy Policealnego Studium Informacji, Archiwistyki i Księgarstwa opracował inwentarz zespołu. W 2025 r. podjęto prace mające na celu przygotowanie go do publikacji. Przystąpiono do nich z poszanowaniem zastanego układu archiwalistów. Pod kierunkiem mgr Katarzyny Słojkowskiej student Krystian Kościug wykonał niezbędne czynności polegające na sprawdzeniu, korekcie, uzupełnieniu i ujednoczeniu opisów jednostek archiwalnych i sporządzeniu części opisowej inwentarza. Szczególnej uwagi wymagała foliacja i zabezpieczenie materiałów.

Materiały Alberta Czeczotta pochodzą z lat 1886–1972 i liczą 0,67 m.b. akt. Zostały podzielone na sześć zasadniczych grup.

Grupa I to materiały twórczości naukowej z lat 1894–1954 podzielone na cztery podgrupy: A. Prace i artykuły; B. Referaty, odczyty, wykłady i recenzje; C. Projekty techniczne; D. Materiały warsztatowe. Prace i artykuły dotyczą m.in. badania parowozów i ich projektowania. Podgrupie nadano układ rzeczowo-chronologiczny. Referaty, odczyty, wykłady i recenzje po-

święcone są m.in. historii parowozów oraz podsumowaniu stanu nauki polskiej w dziedzinie pojazdów szynowych. Na kolejną podgrupę składają się projekty techniczne parowozów towarowych i osobowych wykonane w latach 1914–1929. Grupę zamykają materiały warsztatowe w postaci przede wszystkim notatek zjazdów próbnych oraz wypisów i wycinków z literatury przedmiotu.

Grupę II tworzą materiały działalności zawodowej z lat 1925–1951 uporządkowane w układzie rzeczowo-chronologicznym. Umieszczona w tej grupie dokumentacja została podzielona na dwie podgrupy. Podgrupa A zawiera materiały dotyczące pracy twórcy zespołu w instytucjach ministerialnych, m.in. w Ministerstwie Komunikacji w okresie międzywojennym i w Ministerstwie Komunikacji po 1945 r. Są to głównie protokoły posiedzeń, plany prac oraz sprawozdania związane z wynikami badań parowozów i przydatnością węgla polskich do ich opalania.

W podgrupie B znalazły się materiały związane ze współpracą Alberta Czczotta z Towarzystwem Akcyjnym Warszawskich Dróg Żelaznych Dojazdowych, z firmą Alfred J. Amsler oraz z budową Kolei Transirańskiej. Te ostatnie dotyczą głównie planowania, etapowania i realizacji jej budowy oraz zawierają plany techniczne parowozów dla potrzeb tejże kolei. Podgrupa zawiera także orzeczenia zjazdów próbnych parowozów.

Grupa III to materiały biograficzne z lat 1891–1955, wśród których wymienić należy autożyciorysy, ankietę personalną, charakterystykę własnego dorobku naukowego oraz wspomnienia z początku XX wieku i z lat 1923–1938.

W grupie IV materiałów o twórcy spuścizny z lat 1937–1972 umieszczono recenzje prac A. Czczotta, referat wspomnieniowy autorstwa Władysława Orzechowskiego z bibliografią prac i charakterystyką pracy twórczej autora spuścizny oraz artykuły pośmiertne zamieszczone w czasopismach kolejowych. Grupę zamykają materiały związane z odsłonięciem tablicy pamiątkowej ku czci A. Czczotta.

W skład grupy V materiałów rodzinnych z lat 1886–1962 wchodzi jedna jednostka, która zawiera biogram oraz fotografie Ottona Czczotta — ojca A. Czczotta.

Spuściznę zamyka grupa VI — załączniki z lat 1908–1951, na które składają się druki twórcy spuścizny (ułożone w porządku alfabetycznym według tytułów prac) i druki osób obcych (ułożone w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów).

W PAN Archiwum w Warszawie zespół otrzymał sygnaturę III–209, a w bazie szukajwarchiwach — numer 322. Inwentarz zawiera 64 jednostki archiwalne, do których dołączono dwa aneksy.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Alberta Czeczotta, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–209, j. 52, 60, 62.
3. Tucholski Z., *Czeczott Albert*, [w:] *Polski wkład w przyrodznawstwo i technikę. Słownik polskich i związanych z Polską odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki*, t. I, pod red. B. Orłowskiego, Warszawa 2015, s. 286–288.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–36
A. Prace i artykuły	1–22
B. Referaty, odczyty, wykłady i recenzje	23–27
C. Projekty techniczne	28–31
D. Materiały warsztatowe	32–36
II. Materiały działalności zawodowej	37–51
A. Praca w instytucjach ministerialnych	37–43
B. Praca ekspercka	44–51
III. Materiały biograficzne	52–55
IV. Materiały o twórcy spuścizny	56–61
V. Materiały rodzinne	62
VI. Załączniki	63–64
Aneksy	1–2

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace i artykuły

1. Obliczenia prędkości parowozów osobowych, towarowych i podmiejskich
 - Wykresy stanowiące fragment pracy
 - Ok. 1914, odb. lit., j. ros., sz., k. 16
2. Podręcznik projektowania parowozów
 - Fragment pracy
 - Ok. 1920, rkp., odb. lit., j. ros., sz., k. 116

3. *Rozdział XXVII. Badanie taboru*
Naukowa organizacja w dziedzinie badań doświadczalnych taboru kolejowego
Fragment pracy, artykuł
1932–1933, rkp., masz., l., k. 24
4. *Les calculs de traction: la théorie et la pratique*
Fragmenty pracy
1938, rkp., j. franc., l., k. 31
5. *Parowóz przyszłości*
Fragmenty pracy
Ok. 1938, rkp., l., k. 60
6. *Przykłady wyników badań doświadczalnych parowozów i ich wykorzystanie do celów eksploatacyjnych*
Praca
1948, rkp., masz., l., k. 43
7. *Nowa metoda badań doświadczalnych bez indykatora i dynamometru oraz zastosowanie jej do opracowania metryk parowozowych*
O znakowaniu peronów
Praca, artykuł
1948, rkp., masz., l., k. 123
8. *Badania doświadczalne parowozów, część A Zasady badań doświadczalnych*
Praca
1952, rkp., masz., l., k. 352
9. Jw.
Praca
1952, rkp., masz., l., k. 197
10. *Badania doświadczalne parowozów, część B Metody wykonywania jazd doświadczalnych oraz opracowywania ich wyników przy badaniach oporowo-trakcyjnych i termicznych*
Praca niekompletna, 1. wersja, rozdz. I–VIII
1952, rkp., masz., l., k. 135
11. Jw.
Praca niekompletna, 2. wersja, rozdz. I–VIII
1952, rkp., masz., l., k. 144
12. *Badania parowozów*
Teoria doświadczalna kotła parowozowego
Praca, 1. wersja, artykuł
1954, rkp., masz., l., k. 200

13. *Nowe metody normowania węgla na parowozy*
Praca
1954, rkp., l., k. 86
14. *Nowa placówka doświadczalna rumuńska do badania parowozów*
Artykuł
1933, masz., l., k. 5
15. *O współczynniku A*
Artykuł
Ok. 1942, rkp., l., k. 7
16. *Rozwój parowozów francuskich po wojnach światowych i horoskopy parowozu przyszłości na PKP*
Artykuł
1948, rkp., l., k. 7
17. *Odbudowa Referatu Doświadczalnego na PKP*
Artykuł
1949, rkp., masz., l., k. 12
18. *O wagonach dynamometrycznych w ogóle i szczegółowe dane dotyczące nowego dynamometrycznego wagonu PKP*
Artykuł
1949, rkp., masz., l., k. 12
19. *Tematy zagadnień naukowych wynikających z potrzeb kolejnictwa w dziedzinie pojazdów trakcji parowej*
Artykuł
1950, masz., l., k. 11
20. *Notatka w sprawie norm hamulcowych obecnie ustalonych w przepisach R. I*
Artykuł
1953, rkp., masz., l., k. 12
21. *Ulot termodynamiczny: dane podług Chapelona*
Artykuł
1954, rkp., l., k. 32
22. *Historia rozwoju parowozów w latach 1680–1939*
Artykuł
B.d., rkp., l., k. 14

B. Referaty, odczyty, wykłady i recenzje

23. *Dotychczasowy stan nauki polskiej w dziedzinie pojazdów szynowych*
Referat
1950, masz., l., k. 11

-
24. [Referat Doświadczalny przy Departamencie Mechanicznym Ministerstwa Komunikacji]
Odczyt
1950, rkp., l., k. 9
25. *O parowozie w przededniu II wojny światowej*
Parowóz z czasów najnowszych
Parowóz przyszłości
Odczyty i rysunki
1952, rkp., l., k. 57
26. *O rozwoju historycznym parowozu w latach 1830–1880, 1880–1890, 1900–1910*
O typach parowozów
O ilości „osi” w parowozach
Wykłady
1912–1913, rkp., j. ros., l., k. 28
27. *Brown (H.G.), The lead storage battery*
Bondy O., Modern railway welding practice
Lipetz (A.I.), Recent developments in european railroad motive power
Recenzje prac opublikowanych
1937, druk, j. ang., franc., l., k. 3

C. Projekty techniczne

28. Parowóz towarowy typu 0–5–0 i 1–3–1 oraz przegrzewacz
Projekty i rysunki techniczne
1914, rkp., masz. pow., druk, j. pol., ros., l. i sz., k. 7
29. Parowóz osobowy typu 2–3–0
Projekty techniczne
1915, rkp., masz. pow., druk, j. ros., l., k. 84
30. Jw.
Projekty techniczne
1915, rkp., masz. pow., j. ros., sz., k. 68
31. Parowóz osobowy typu 2–3–1, 1–4–2
Projekty techniczne
1917–1929, rkp., masz. pow., druk, j. pol., ros., l. i sz., k. 20

D. Materiały warsztatowe

32. Parowozy
Notatki z jazd próbnych
1938–1952, rkp., masz., l., k. 246

33. Jw.
Notatki z jazd próbnych, obliczenia, rysunki
1946–1947, rkp., masz., druk, j. franc., pol., l., k. 208
34. Jw.
Plany techniczne, karty pocztowe, fotografie
1900–1952, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 76 + fot. 5
35. Jw.
Wypisy z literatury technicznej, spis książek z osobistej biblioteki
1905–1952, rkp., druk, j. ang., franc., pol., l., k. 52
36. Jw.
Wycinki z czasopism zagranicznych, fotografie
1894–1930, druk, j. ang., niem., l. i sz., k. 84 + fot. 19

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ZAWODOWEJ

A. Praca w instytucjach ministerialnych

37. Ministerstwo Kolei Departament VI Komitet do spraw Postępu w Budowie Taboru i Urządzeń Kolejowych
Protokół posiedzenia
1925, masz., l., k. 5
38. Ministerstwo Komunikacji Rada Komunikacyjna
Protokół konferencji dotyczącej programu budowy parowozów, uwagi A. C.
1948, masz., l., k. 8
39. Ministerstwo Komunikacji Dyrekcja Generalna Kolei Państwowych Referat Doświadczalny
Plany prac oraz ocena i sprawozdanie z działalności
1948–1953, rkp., masz., l., k. 30
40. Ministerstwo Komunikacji Departament Mechaniczny
Ważniejsze wyniki badań parowozów (metryki parowozowe)
1948, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 190
41. Jw.
Ważniejsze wyniki badań parowozów (metryki parowozowe)
1948–1950, rkp., masz., druk, odb. kkp., l. i sz., k. 140
42. Ministerstwo Komunikacji Dyrekcja Generalna Kolei Państwowych Główny Instytut Paliw Naturalnych w Katowicach

Wytyczne dotyczące współpracy, plan przeprowadzenia prób węglowych, notatka z konferencji w sprawie prób spalania węgla w lokomotywach

1949–1950, rkp., masz., l., k. 25

43. Dyrekcja Generalna PKP Referat Doświadczalny
Główny Instytut Górniczy w Katowicach
Sprawozdanie z badania węgla polskich pod względem przydatności ich do opalania parowozów
1950–1951, rkp., l., k. 105

B. Praca ekspercka

44. Firma Alfred J. Amsler
Opisy wagonu dynamometrycznego, instrukcje, prospekty techniczne
1927–1936, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., l. i sz., k. 186 + fot. 2
45. Towarzystwo Akcyjne Warszawskich Dróg Żelaznych Dojazdowych
Sprawozdanie z badania parowozów wąskotorowych linii grójeckiej
1927, masz., sz., k. 52
46. Polskie Zakłady Siemens Spółka Akcyjna
Dane dotyczące urządzeń głośnikowych i telefonicznych dla wagonów
1930–1931, masz., l., k. 5
47. Kolej Transirańska
Planowanie, etapowanie i realizacja budowy, plany techniczne parowozów dla potrzeb ww. kolei, druk ilustrowany z jej budowy, korespondencja, wycinki z „Journal de Téhéran”
1936–1938, rkp., masz., druk, odb. kkp., j. franc., perski, l. i sz., k. 130
48. *Krótkie sprawozdanie z prób nad parowozem Ty 45 w pracy przy obciążeniu 2500 ton z użyciem popychaczy na linii Tarnowski Góry–Gdynia*
Orzeczenie
1947, rkp., masz., l., k. 7
49. *Zabezpieczanie ruchu pociągów towarowych na odcinku Osowa–Gdynia w związku z wypadkiem, który tu miał miejsce dnia 15/II 48 r.*
Orzeczenie
1948–1949, rkp., l., k. 12

50. *Sprawozdanie z prób dynamometrycznych na odcinku Osowa–Gdynia odbytych w dniach 10 i 11/6 49 r.*
Orzeczenie
1949, masz., l., k. 6
51. *Badanie parowozów: instrukcja dla prowadzących próby*
Orzeczenie
1951, rkp., masz., l., k. 15

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

52. *Autożyciorysy, ankieta personalna, charakterystyka własnego dorobku naukowego*
1912–1955, rkp., masz., druk, j. franc., pol., ros., l., k. 90
53. *Materiały dotyczące pracy zawodowej*
M.in. powołania, dyplom nadania Złotego Krzyża Zasługi
1923–1955, masz. pow., druk, l., k. 15
54. *Wspomnienia A. C. z początków XX wieku i lat 1923–1938*
1940–1944, rkp., l., k. 22
55. *Fotografie twórcy spuścizny*
M.in. z Iranu
1891–1950, fot. 32

IV. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

56. *Wspomnienia pośmiertne o A. C.*
Wycinki prasowe z „Przeglądu Kolejowego”, „Przeglądu Kolejowego Mechanicznego”, „Sygnałów”
1955, druk, l., k. 4
57. *Orzechowski Władysław, Prof. dr inż. Andrzej Czeczott: wspomnienie, bibliografia prac za lata 1901–1955*
Orzechowski Władysław, *Wkład pracy twórczej prof. dr inż. A. Czeczotta w rozwój polskiego kolejnictwa*
Referaty
1972, rkp., masz., l. i sz., k. 62
58. *Koło Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Komunikacji przy Centralnym Ośrodku Badań i Rozwoju Techniki Kolejnictwa*
Odślonięcie tablicy pamiątkowej ku czci A. C.: program uroczystości, artykuł biograficzny zamieszczony w „Sygnałach”, fotografie
1972, druk, l., k. 4 + fot. 8

59. Kroczewski A., *Obliczanie czasu jazdy za pomocą metody prof. Czczotta*
Artykuł
1937, druk, sz., k. 5
Druk: „Kolejowy Przegląd Techniczny”, 1937, nr 2, 3
60. *Urządzenie do wywoływania i regulowania ciągu w dymnicy parowozu zabezpieczające od wylotu iskier i dymu A. Czczotta*
Krzemieński A., *Doświadczalne badanie parowozów A. Czczotta*
Trzy recenzje
1950–1953, rkp., masz., l., k. 17
61. Kołodziejczyk L., *Dziwny pociąg*
Reportaż
1954, druk, l., k. 2
Druk: „Życie Warszawy”, 1954

V. MATERIAŁY RODZINNE

62. Otto Czczott, ojciec
Biogram nieustalonego autora, fotografie Ottona Czczotta i członków jego rodziny (m.in. Alberta Czczotta i Henryka Czczotta)
1886–1962, masz., l., k. 2 + fot. 5

VI. ZAŁĄCZNIKI

63. Kolejnictwo, górnictwo
Druki twórcy spuścizny, zob. aneks 1
1909–1951, druk, opr., j. franc., niem., pol., ros., l. i sz., k. 314 + s. 341, 35 tablic, zob. aneks 1
64. Kolejnictwo, górnictwo, mechanika
Druki osób obcych, zob. aneks 2
1908–1939, masz., druk, opr., j. niem., pol., ros., l. i sz., k. 116, zob. aneks 2
Uwaga: poz. 1 zawiera fragment, kartę tytułową i spis treści

ANEKS 1

- J. 63 Kolejnictwo, górnictwo
Badanie węgla Zagłębia Krakowskiego, „Przegląd Górniczno-Hutniczy”, Sosnowiec 1936, dwa egz.
Badanie parowozów, „Przegląd Techniczny”, 1924, nr 20, s. 231–234; nr 46, s. 530–531; nr 47, s. 574

- Exposé de la méthode d'essai des locomotives en usage sur les Chemins de fer de l'État polonaise*, „Bulletin de l'association internationale du Congrès des Chemins de Fer”, Bruxelles 1930
- Jazdy próbne na szlaku Żelwo–Jeziornica*, „Inżynier Kolejowy”, 1925, nr 5, s. 103–110
- Kak riegulirovat' paroraspriedielenije u parowoza sierii P*, 1917
- Metoda badań doświadczalnych nad parowozem w ruchu oraz przykład zastosowania jej do zbadania wpływu różnych asortymentów węgla na wyniki opalania*, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, Sosnowiec 1932, dwa egz.
- Metoda obliczeń trakcyjnych*, „Technik Komunikacyjny”, 1938, nr 2, s. 21–36 + tablice obliczeń, dwa egz.
- Nowyj mietod rasczota wriemieni pieriegonow i primienienije jego k issledowaniju obsojatielstw dwiżenija pojezdow*, Petersburg 1910
- Nowy system zachowania serii i numerów parowozów*, „Przegląd Komunikacyjny”, 1946, nr 10, s. 503–508
- O rasczotie wriemieni choda pojezdow*, „Wiestnik Inżynierow”, 1915, nr 15
- O wzruszywaniu parowozow*, „Izwestija Objezdow”, 1909, nr 6
- Odbudowa Referatu Doświadczalnego*, „Przegląd Kolejowy”, 1951, nr 7, s. 270–272
- Polożenija k disiertacii pod nazwanijem „Nowyj mietod rasczota wriemieni pieriegonow i primienienije jego k issledowaniju obsojatielstw dwiżenija pojezdow” predstavlennoj inżynierom putiej soobszczenija A. O. Czeczottom w Sowiet Instituta Inżynierow Putiej Soobszczenija Impieratora Aleksandra I dla poiskania zwanija adiunkta Instituta*, 1912
- W sprawie oznaczenia i charakterystyki parowozów*, „Przegląd Komunikacyjny”, 1947, nr 3, s. 97–98
- Über die bisherigen Untersuchungsergebnisse an der Lokomotiven der polnischen Staatsbahnen, Typen 1–4–0, Tw 21 und 1–5–0 Ty23*, „Die Lokomotive”, 1928, r. XXV, z. 2
- Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 0–5–0 T 40*, Warszawa 1929
- Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 1–4–0 TR 21 (belgijskich wytwórni)*, Warszawa 1929
- Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 1–5–0 Ty 23*, Warszawa 1929
- Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 1–5–0 Ty 23*, Warszawa 1935

Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 2–3–0 Ok 22, Warszawa 1935

Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 2–4–0 Os 24, Warszawa 1929

Ważniejsze wyniki badania parowozów typ 2–4–1 Pu 29, Warszawa 1935

ANEKS 2

- J. 64 Kolejnictwo, górnictwo, mechanika
 Czczott H., *K woprosu o projektowaniu wientilacji rudników*, Sankt Petersburg 1908
 Farmakovskiy W.W., *Die betriebswirtschaftlichste Arbeitslage des Lokomotivkessels*, Berlin 1930
 Jacyna W., *Błędy i luki w podstawach mechaniki*, Warszawa 1937
 [?] Langrod, *O typizacji dla PKP*, Warszawa 1939
 Lipec A., *Uproszczenie rasczota wriemien choda pojezdow*, Rostów nad Donem 1913
 Lipec A., *Usilenije i usowierszenstwowanie parowoza i ich wlijanije na żeleznodorożnoje choziajstwo*, Kijów 1908
 Madeyski J., *Nowy pogląd na racjonalną budowę i obsługę parowozów z parą przegrzaną*, „Przegląd Techniczny”, 1931
 Zembrzuski K., *Górski parowóz pośpieszny 1–4–1 Państwowych Kolei Bułgarskich*, „Przegląd Techniczny”, Warszawa 1931

Albert Czczott (w środku) na budowie Kolei Transirańskiej; l. od lewej szach Iranu Reza Szach Pahlawi, APAN, ZF, XLI-132

Stanisław Majewski

Stanisław Chankowski, Anita Chodkowska
Warszawa

MATERIAŁY STANISŁAWA MAJEWSKIEGO (1878–1955) (III–15)

Stanisław Majewski urodził się 1 listopada 1878 r. w Nowym Sączu w rodzinie urzędniczej. Jego rodzicami byli Leopold, prezes Urzędu Skarbowego, i Franciszka z Deblessemów. Do szkoły realnej i gimnazjum klasycznego uczęszczał w Stanisławowie. Po uzyskaniu matury odbył jednoroczną służbę wojskową w 25. Pułku Piechoty w Wiedniu, następnie wyjechał do Leoben, gdzie w latach 1899–1903 studiował górnictwo i hutnictwo. Aktywnie uczestniczył w życiu akademickim i był członkiem Czytelnicy Polskiej Akademików w Leoben.

Po ukończeniu studiów i otrzymaniu dyplomu inżyniera górniczo-hutniczego wrócił do Galicji i rozpoczął pracę w kopalniach soli. W 1910 r. [1911] założył wspólnie z bratem Kazimierzem Polskie Towarzystwo dla Eksploatacji Soli Potasowych „Kali”, w którym pełnił obowiązki dyrektora. W tym czasie skończył na Uniwersytecie Lwowskim studia z zakresu filozofii. Do wybuchu I wojny światowej prowadził własne biuro miernicze. Następnie został zmobilizowany, początkowo służąc w armii austriackiej w randze porucznika, a następnie w Wojsku Polskim do 1919 r.

W latach 1919–1923 kierował działem Państwowych Żup Solnych w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. Od 1923 do 1939 r. pełnił obowiązki wiceprezesa Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach (WUG), zajmując się między innymi sprawami bezpieczeństwa pracy w kopalniach. Dzięki jego zarządzeniom ilość śmiertelnych wypadków w kopalniach śląskich zmniejszyła się z 222 w 1920 r. do 84 w 1938 r.

Należał do inicjatorów uruchomienia kopalni doświadczalnej „Barbara” w Mikołowie, w której przeprowadzano próby wszelkich materiałów wybuchowych, badania lamp górniczych i innych urządzeń zwiększających bezpieczeństwo pracy górników. Do jego zasług należało przejęcie stacji magnetycznej w Mikołowie do oznaczania deklinacji miernictwa kopalnianego.

Jako pracownik WUG w Katowicach opracował graficznie i opisał podstawowy symbol górnictwa, tzw. kupłę — dwa skrzyżowane młotki (perlik i żelazko).

Doprowadził do połączenia szkół górniczych w Tarnowskich Górach i Wieliczce, a następnie przeniósł je do Katowic. W ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej był wykładowcą historii górnictwa na Akademii Górniczej w Krakowie.

Okres wojny spędził w Krakowie, pracując w Polskim Monopolu Solnym, prowadząc wykłady w szkole górniczej i współpracując z konspiracyjną Organizacją Inżynierów Górniczych.

W 1945 r. powołał do życia Państwową Szkołę Górniczą w Katowicach, w której pełnił funkcję dyrektora i wykładowcy historii górnictwa. Jednocześnie był zastępcą kuratora Państwowych Pól Górniczych. W okresie powojennym wykładał także solnictwo na Akademii Górniczej w Krakowie oraz przez krótki czas był wiceprezesem Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach.

Od 1953 r. aż do śmierci pracował w Państwowym Instytucie Paliw Naturalnych w Katowicach.

Wniósł wielki wkład w prace związane z uporządkowaniem i skodyfikowaniem Polskiego Prawa Górniczego. Dużo uwagi poświęcał szkolnictwu górniczemu na Śląsku. Organizował biblioteki dla górników w Towarzystwie „Nasza Czytelnia” oraz administrował funduszem „Wolnych Kuksów”, przeznaczonym na prace kulturalno-oświatowe wśród górników.

Był wieloletnim redaktorem „Kalendarza Górniczego” i czasopisma „Technik”.

Bibliografia jego prac wynosi kilkaset pozycji. Ogłaszał artykuły w czasopismach górniczych, wydawał broszury. Publikacje te dotyczyły zarówno zagadnień fachowych górnictwa, jak i jego historii. Do większych jego prac należy podręcznik solnictwa dla szkół górniczych, wydany w 1936 r. i wznowiony w 1950 r., oraz niewydana *Historia górnictwa*. Zajmował się też amatorsko wczesną historią Polski.

Odnaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (1937).

Był żonaty z Marią Deblessem, z którą miał syna Stanisława Dobrogosta, a następnie z Eleonorą Deblessem.

Stanisław Majewski zmarł w Katowicach 29 czerwca 1955 r. i został pochowany na cmentarzu przy ul. Francuskiej.

Spuściznę po Stanisławie Majewskim Archiwum Polskiej Akademii Nauk zakupiło w 1955 r. od wdowy Eleonory Majewskiej. Rozmiar materiałów wynosi 4,24 m.b. Daty skrajne zespołu to 1819–1955.

W wyniku uporządkowania sformowano 385 jednostek, które podzielono na siedem zasadniczych grup: I. Materiały twórczości naukowej; II. Materiały działalności naukowej, wydawniczej, dydaktycznej, społecznej i urzędowej; III. Materiały biograficzne; IV. Korespondencja; V. Materiały rodzinne; VI. Materiały osób obcych; VII. Załączniki.

Dużą część materiałów Stanisław Majewski opatrzył własną numeracją na obwolutach, tworząc w ten sposób pewien numerowany ciąg swoich prac, w którym jednak brakuje kilku pozycji. Układu tego nie udało się zachować, gdyż materiały należące do różnych grup i podgrup znajdowałyby się obok siebie (artykuły, ekspertyzy, patenty, materiały działalności itp.). Zachowano jedynie pewne związki wewnętrzne nadane przez twórcę spuścizny, pozostawiając na przykład — wbrew przyjętym zasadom — korespondencję razem z artykułami, do których się odnosiła.

Grupa I obejmuje materiały z lat 1902–1955 i została podzielona na siedem podgrup. W pierwszej podgrupie znajdują się rękopisy i maszynopisy (niekiedy w kilku egzemplarzach) prac naukowych z lat 1902–1955, przede wszystkim artykułów i broszur drukowanych i niedrukowanych. Ponadto w podgrupie tej umieszczono memoriały, referaty i odczyty oraz notatki informacyjne przygotowane na zlecenie władz. W j.a. 31 umieszczony został tekst rozprawy *Przyczynek do teorii powstawania złóż solnych podkarpackich*, na którym widnieje ręczny dopisek S. Majewskiego: „drukowana jako praca doktorska w «Zasopiśmie Górniczo-Hutniczym» w 1919/1920 r.”.

Do większych pozycji należą prace *Solnictwo* i niepublikowana *Historia górnictwa*. W dalszej kolejności w skład grupy I wchodzi wykłady i przemówienia z lat 1926–1947 oraz recenzje z lat 1947–1950 i patenty z lat 1906–1922. Kilka jednostek to tłumaczenia z języków obcych z lat 1924–1951, jak np. drukowany przekład pracy Agricoli *O starożytnych i nowych kopalniach ksiąg dwoje* oraz fragment cennego tłumaczenia z niemieckiej pracy E.L.G. Abta *Geschichte des Bley- und Silber-Bergbaues um Tarnowitz und Beuthen in Oberschlesien von 1528 an bis zum Verfall und bis zur Wiederaufnahme in 1784*. Praca ta w tłumaczeniu S. Majewskiego ukazała się w druku w 1957 r., a więc już po śmierci tłumacza.

Bardzo liczną podgrupę stanowią materiały warsztatowe z lat 1819–1955. Dużą ich częścią są wycinki prasowe bądź egzemplarze całych gazet. Obejmują one także znaczną ilość przeważnie luźnych notatek, choć występują również w postaci zbiorów fiszek i brulionów. Interesujące materiały znalazły się w j.a. 154 w postaci bibliografii solnej oraz w j.a. 181, zawierającej zbiór rysunków do historii strojów górniczych. W podgrupie tej zachowywano w miarę możliwości układy nadane przez autora. Bardzo

liczne wycinki prasowe, egzemplarze gazet i broszury nie zostały oddzielone od notatek rękopiśmiennych, lecz pozostały wśród materiałów zbieranych do określonych zagadnień, dla których miały stanowić podstawę dokumentacyjną. Tak więc wiele jednostek zawiera, oprócz zapisków rękopiśmiennych, również szereg materiałów drukowanych, wiążących się z danym zagadnieniem.

W podgrupie prac naukowych zastosowano układ rzeczowy, przy czym na pierwszym miejscu umieszczono prace z zakresu solnictwa jako chronologicznie wcześniejsze, dalej prace z historii górnictwa, obyczajów i strojów górniczych, bibliografii górnictwa, wreszcie prace dotyczące górnictwa współczesnego, prace z zakresu historii Polski oraz różne. W obrębie tych zakresów tematycznych jednostki zostały ułożone w zasadzie w porządku chronologicznym, chociaż niekiedy zdarzają się odstępstwa od tej zasady, gdy bardziej celowe wydawało się zachowanie pewnych związków tematycznych. Wśród prac dotyczących dziejów górnictwa na czoło wysunięto rękopisy i maszynopisy *Historii górnictwa* ze względu na jej znaczenie w dorobku autora.

Analogiczny układ zastosowano w podgrupie materiałów warsztatowych oraz w załącznikach do nich (grupa VII).

W grupie materiałów działalności twórcy spuścizny z lat 1911–1955, obejmującej sześć podgrup, znajdują się ekspertyzy, papiery świadczące o przynależności do kilku organizacji zawodowych i społecznych, korespondencja wydawnicza oraz liczne dokumenty z okresu sprawowania przez S. Majewskiego funkcji dyrektora Państwowej Szkoły Górniczej w Katowicach. Do cenniejszych jednostek należy tu spis absolwentów polskich szkół górniczych z lat 1922–1948. Interesujące są także materiały z okresu pracy autora spuścizny w Ministerstwie Przemysłu i Handlu w dziale Państwowych Żup Solnych.

Kolejna grupa to materiały biograficzne z lat 1899–1955. Znalazły się w nich między innymi album biograficzny, dokumenty osobiste, notatki z okresu studiów, zapiski i fotografie osobiste oraz materiały gospodarcze.

W grupie IV — korespondencji — umieszczono pisma wychodzące i wpływające z lat 1903–1952.

Grupę V stanowią materiały rodzinne. Jest to niekompletny maszynopis artykułu Leopolda Majewskiego z 1871 r.

W VI grupie — materiałach osób obcych z lat 1879–1953 — znalazły się między innymi maszynopisy oraz powielane egzemplarze obcych referatów i artykułów. Interesujące są j.a. 350 i 351, zawierające litografowany

skrypt górnictwa w języku polskim z 1879 r. oraz obszerne fragmenty hektografowanego skryptu niemieckiego z 1904 r. *Kohlenlagerstättenlehre*.

W grupach II–VI zastosowano układ chronologiczny lub rzeczowo-chronologiczny.

Grupa VII to załączniki do materiałów warsztatowych z lat 1906–1955, obejmujące materiały opatrzone przez twórcę spuścizny tytułem, a zawierające wyłącznie druki.

Materiały uporządkowano w 1958 r. i od tamtej pory ich inwentarz funkcjonuje w obiegu naukowym, dlatego, przygotowując inwentarz do publikacji, zachowano istniejący układ grup i jednostek, decydując się jedynie na unowocześnieniu ich opisu. W części wstępnej uszczegółowiono biogram oraz dodano informacje o datach skrajnych zespołu, grup i podgrup oraz nr zespołu w serwisie „szukaj w archiwach”.

Materiały S. Majewskiego otrzymały w Archiwum PAN sygnaturę III–15. W serwisie internetowym szukajwarchiwach zespół ma nr 138.

Bibliografia

1. Materiały Stanisława Majewskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–15, j. 297, 298, 305.
2. Jaros J., *Majewski Stanisław Włodzimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, 1974, t. XIX, s. 191–192.
3. Preidl W., *Stanisław Majewski — inżynier górniczy, historyk górnictwa*, <http://history-of-mining.pwr.wroc.pl/old/attachments/article/21/21Preidl-Majewski.pdf>, dostęp na 27.05.2020.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–250
A. Prace naukowe	1–128
a. Solnictwo	1–40
b. Historia górnictwa	41–76
c. Miejscowości górnicze	77–80
d. Emblematy, stroje i zwyczaje górnicze	81–86
e. Bibliografia i biblioteki górnicze	87–90
f. Szkolnictwo górnicze	91–97
g. Górnictwo węglowe, bezpieczeństwo pracy	98–113
h. Kopaliny i ich wydobycie	114–124
i. Historia	125–128
B. Wykłady i przemówienia	129–134
C. Recenzje, uwagi	135–137

D. Artykuły popularne	138–139
E. Patenty	140–141
F. Tłumaczenia z języków obcych	142–148
G. Materiały warsztatowe	149–250
a. Solnictwo	149–154
b. Historia górnictwa	155–171
c. Górnictwo węglowe, bezpieczeństwo pracy	172–205
d. Kopalnictwo i zjawiska geologiczne	206–222
e. Historia	223–250
II. Materiały działalności opiniującej, organizacyjno-naukowej, wydawniczej, dydaktycznej, społecznej i urzędowej	251–296
A. Materiały działalności opiniującej	251–262
B. Materiały działalności organizacyjno-naukowej	263–266
C. Materiały działalności wydawniczej	267–271
D. Materiały działalności dydaktycznej	272–279
E. Materiały działalności społecznej	280–283
F. Materiały działalności urzędowej	284–296
III. Materiały biograficzne	297–306
IV. Korespondencja	307–342
A. Korespondencja w sprawie planowanych prac naukowych	307–310
B. Korespondencja wychodząca	311–314
C. Korespondencja wpływająca	315–342
V. Materiały rodzinne	343
VI. Materiały osób obcych	344–362
VII. Załączniki	363–385
Aneksy	1–6

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace naukowe

a. Solnictwo

1. *Die Saline in Katusz*
Artykuł
1905, rkp., j. niem., l., k. 9
2. *Kilka słów o żupie katuskiej*
Artykuł
1906, rkp., l., k. 6
3. *Sylwinyty katuskie*
Artykuł
1908, rkp., l., k. 9

4. *Potas*
Artykuł
1910, rkp., masz., l., k. 6
5. *Prawne stosunki soli kuchennej i potasowych w stosunku do właścicieli gruntu*
Odczyt na kółku samokształceniowym
1910, rkp., l., k. 7
6. *Das Kaluszer Kalisalzlager*
Artykuł
1911, rkp., masz., j. niem., l., k. 3
7. *Potas*
Artykuł do kalendarza „Szczęść Boże”
1911, rkp., l., k. 4
8. *Rentowność przedsiębiorstwa „Kali” Sp. z o. p.*
Artykuł
1911, rkp., masz., l., k. 13
9. *Sole potasowe w stosunku do ustawy górniczej w Austrii*
Artykuł do „Przeglądu Górniczo-Hutniczego”, korespondencja
1913, rkp., l., k. 6
10. *Polskie sole potasowe*
Odczyt w Oddziale Polskiego Towarzystwa Politechnicznego w Stanisławowie
1914, rkp., masz., l., k. 10
11. *Sól polska w początkach panowania austriackiego w Galicji*
Artykuł do „Przeglądu Górniczo-Hutniczego”
1914, rkp., l., k. 24
12. *Zur galizischen Kalifrage*
Artykuł do czasopisma „Kali”, korespondencja
1914, rkp., masz., j. niem., l., k. 10
13. *Szyb „Sutoris” w Bochni*
Notatka do „Słowa Polskiego”
1915, rkp., l., k. 1
14. *Przyczynek do teorii powstawania polskich złóż solnych podkarpackich*
Artykuł do „Czasopisma Górniczo-Hutniczego”
1919, rkp., masz., druk, l., k. 45
15. *Głód solny w Polsce*
Artykuł
1920, rkp., masz., l., k. 18

16. Memoriał do Ministra Przemysłu i Handlu w sprawie prywatnych salin
Pisma, wnioski i projekty, wycinki
1921, rkp., masz., druk, l., k. 21
17. *Polska polityka solna*
Artykuł do „Przeglądu Górniczo-Hutniczego”
1921, rkp., druk, l., k. 16 + s. 19
18. *Projekt akcji zmierzającej do założenia sp. akc. dla wywozu soli*
Artykuł
1921, rkp., masz., l., k. 3
19. *Dział mineralów*
Projekt przygotowany dla p. Real
1922, rkp., l., k. 2
20. *Gospodarcze stosunki polskich żup solnych*
Artykuł
1922, masz., l., k. 12
21. *Notatka cyfrowa odnośnie do produkcji soli polskiej w roku 1922 dla Pana Dyrektora Edwarda Peplowskiego*
Opis sytuacji
1922, rkp., masz., l., k. 10
22. *Notatka dotycząca salin w Polsce*
Opis sytuacji przygotowany dla p. Peplowskiego
1922, rkp., masz., l., k. 4
23. *Notatka w sprawie stosunków gospodarczych w Państwowych Żupach Solnych przeznaczona dla Komisji Skarbowo-Budżetowej w maju 1922 r.*
Opis sytuacji
1922, rkp., masz., l., k. 6
24. *O polskich żupach solnych*
Odczyt w Warszawskim Towarzystwie Politechnicznym, wycinek, tablica produkcji soli w Polsce
1922, rkp., masz., druk, l., k. 59
25. *Początki i rozwój Tow. Kali, później Tespu*
Notatka
1922, rkp., l., k. 2
26. *Polens Salzwirtschaft*
Artykuł, egz. „Wiener Messe Zeitung” z publikacją
1922, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 4 + s. 40
27. *Ceny soli z Wapna*
Referat
1922, rkp., masz., l., k. 9

28. Monopol Solny w Polsce
Memoriał protestacyjny do ministra
1922, rkp., masz., l., k. 6
29. *Elaborat na ankietę w sprawie polskiego solnictwa w Min. Przem. i Handlu dn. 25 kwietnia 1927 r. w Warszawie*
Artykuł
1927, rkp., l., k. 11
30. *Tezy dla zreorganizowania solnictwa w Polsce*
Artykuł
1927, rkp., masz., l., k. 14
31. *Solnictwo*
Program nauki solnictwa na IV roku nauki w Państwowej Szkole Górniczej w Katowicach, artykuł *Przyczynek do teorii powstawania złóż solnych podkarpackich*, wycinek
1936, rkp., masz., druk, l., k. 116
32. Jw.
Podręcznik dla użytku szkół górniczych, rysunki
1936, rkp., masz., sz., k. 155
33. Jw.
Podręcznik, II wydanie
1950, rkp., masz., l., k. 103
34. *Einiges über das Kali in Polen*
Artykuł
1941, rkp., masz., j. niem., l. i sz., k. 12
35. Kalkulacja cen soli potasowej
Notatka
1942, rkp., j. niem., l., k. 2
36. *Żupa solna na Śląsku*
Artykuł do „*Życia Gospodarczego*”, korespondencja, wycinki
1947–1949, rkp., masz., druk, l., k. 12 + s. 12
37. *Dzieje solnictwa polskiego (szkic historyczny); Krótki rys solnictwa polskiego*
Artykuł, fragment referatu zbiorczego na I Kongres Nauki Polskiej
1949–1950, rkp., masz., l. i sz., k. 38
38. *W sprawie nadań na sól*
Referat na konferencję u kuratora Państwowych Pól Górniczych przy Ministrze Górnictwa
1949, rkp., masz., l., k. 7

39. Eugeniusz Kowalski, S. M., *Solnictwo. Przegląd dziejów solnictwa w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem postaci uczonych polskich, ich osiągnięć oraz wkładu do światowego dorobku nauki*
Referat na I Kongres Nauki Polskiej — Podsekcja Górnictwa, rysunki
1950, rkp., masz., l. i sz., k. 10
40. *Dzieje górnictwa solnego*
Referat na I Kongres Nauki Polskiej — Podsekcja Górnictwa oraz na Zjazd Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej
1951, rkp., masz., l., k. 17

b. Historia górnictwa

41. *Historia górnictwa*
Brudnopis pracy, wstęp, fragmenty, notatki
Ok. 1938, rkp., l., k. 111
42. Jw.
Opracowanie, rozdz. I–IX, rozdz. IX niekompletny, notatki
1948, rkp., l., k. 178
43. Jw.
Opracowanie, rozdz. X–XIII
1948, rkp., masz., l., k. 228
44. Jw.
Opracowanie, t. I, rozdz. I–V
1951, rkp., masz., l., k. 148
45. Jw.
Opracowanie, t. I, rozdz. VI–IX, k. 142–287
1951, rkp., masz., l., k. 156
46. Jw.
Opracowanie, rozdz. I–IX
1952, rkp., masz., l., k. 233
47. Jw.
Fragmenty opracowania z poprawkami
Przed 1955, rkp., masz., l., k. 93
48. *400-lecie ustawy i władz górniczych na Śląsku*
Artykuł
1928, rkp., l., k. 6
Druk: „Technik”, 1928, nr 12
49. *O górnikach i górnictwie słów kilka*
Odczyt wygłoszony w Katowicach
1929, rkp., druk, l., k. 53

50. *Z poźółkłych kart polskiego górnictwa*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”
1933, rkp., masz., l., k. 35
51. *Śląski Fundusz Wolnych Kuksów*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”
1934, rkp., l., k. 8
52. *Złoto na terenach najdawniejszej Polski; O prastarych kopalniach
zwłaszcza złota na obszarze państwa Bolesława Chrobrego*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”, różne wersje, fragment brudnopisu, odbitka, korespondencja
1935–1936, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 137 + s. 22
53. *Rzut oka na historię rozwoju prawa i administracji górniczej
w Polsce do powstania listopadowego*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”, korespondencja
1937–1939, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 15 + s. 13
54. *Dzieje i rozwój górnictwa*
Artykuł, fragmenty
1944, rkp., l., k. 63
55. *Historia górnictwa węglowego w Polsce*
Artykuł
1945–1946, rkp., masz., l. i sz., k. 26
56. *Okres rzymski*
Artykuł, fragment
1947, rkp., masz., l., k. 12
57. *Postawa górników wobec nowych problemów...*
Artykuł, fragment
1947, rkp., masz., l., k. 6
58. *Czas powstania kopalń węgla kamiennego*
Artykuł
1949, rkp., masz., l., k. 13
59. *Krótki rys historii polskich zagłębi węglowych po III rozbiorze*
Artykuł
1949, masz., l., k. 11
60. *Parę słów o dawności górnictwa i hutnictwa żelaza na obszarach
Polski*
Artykuł z adnotacją: „dla inż. Kontkiewicza”
1950, rkp., masz., l., k. 7
61. *Rozwój przewozu górniczego od najdawniejszych czasów*
Artykuł, różne wersje, fragmenty, korespondencja
1949–1950, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 72 + s. 14
Druk: „Przegląd Górniczy”, 1950, s. 42–53

62. *Spółka bracka*
Artykuł z adnotacją: „dla inż. Gismana”
1949–1950, rkp., masz., l., k. 3
63. *O potrzebie badań w starych kopalniach w związku z milenium państwa*
Artykuł, różne wersje
1951, rkp., masz., l., k. 18
64. Komisja dla badań nad górnictwem okresu wczesnofeudalnego
Referat na zebranie organizacyjne
1951, rkp., masz., l., k. 10
65. *Z przeszłości górniczej Złotoryi*
Artykuł
1951–1953, rkp., masz., l., k. 25
Druk: „Wiadomości Górnicze”, 1953
66. *Początki górnictwa węglowego na Górnym Śląsku*
Artykuł
1953, masz., l., k. 4
67. *Górnicy śląscy w górnictwie Džyngischana*
Artykuł, różne wersje
1953, rkp., masz., l., k. 5
Druk pt. *Przed 700 laty*
68. *200 lat górnictwa węglowego na Górnym Śląsku*
Artykuł do „Dziennika Zachodniego”
1953, rkp., masz., l., k. 6
69. *Źródłowe dane o rozwoju polskiego górnictwa w epoce Odrodzenia*
Artykuł do „Przeglądu Górniczo-Hutniczego”
1953, rkp., masz., l., k. 25
70. Historia górnictwa
Artykuł do czasopisma „Panorama”
1954, rkp., masz., l., k. 5
71. *Rys historyczny kopalnictwa srebra i ołowiu w Zagłębiu Bytomsko-Tarnogórsko-Olkuskim*
Artykuł do „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”, rysunki, mapki
1954, rkp., masz., l., k. 166, fot. 26
72. Przeszłość górnictwa śląskiego
Artykuł, różne wersje
Przed 1955, rkp., masz., l., k. 17
73. *Rys hist. rozwoju nabywania własności górniczej*
Artykuł, notatki
Przed 1955, rkp., masz., l., k. 22

74. *Zapomniana relacja górnicza Jana Jakuba Ferbera do króla Stanisława Augusta z r. 1781*
Artykuł do czasopisma „Technik”
1929, rkp., l., k. 10
75. *E.L.G. Abta monografia górnictwa tarnogórskiego z r. 1791*
Odczyt na Zjeździe Historyków Polskich w Katowicach w 1953 r.
1952–1953, rkp., masz., l., k. 27
76. *Stanisław Staszic jako górnik i hutnik ur. 1755 zm. 1826*
Artykuł
1955, masz., l., k. 17 + s. 17

c. Miejscowości górnicze

77. *Tarnowskie Góry podtrzymują stare tradycje górnicze*
Artykuł do jednodniówki propagandy turystyki na 4 grudnia 1938
1938, rkp., masz., l., k. 10
78. *Reportaż z Tarnowskich Gór*
Artykuł
1954, masz., l., k. 4
79. *Górnictwo Bałkanu*
Artykuł do „Przeglądu Górniczo-Hutniczego”
1914, rkp., masz., druk, l., k. 32, s. 9
Druk: *Przemysł górniczy na Półwyspie Bałkańskim*
80. *Stare miasto górnicze Littai nad Sawą*
Czasopismo „Technik” z publikacją i podkreśleniami autora
1932, druk, sz., s. 20

d. Emblematy, stroje i zwyczaje górnicze

81. *Perlik i żelazo jako znak górniczy*
Artykuł, rocznik czasopisma „Technik” z publikacją
1928, rkp., druk, opr., l., k. 2 + s. 330
Uwaga: W roczniku zawarte także prace S. M. *Do polskich techników i 400-lecie ustawy i władz górniczych na Śląsku*
82. *Godło górnicze. Perlik i żelazko jako godło górnicze*
Artykuł do „Wiadomości Górniczych”, różne wersje
1950, rkp., masz., l., k. 8
83. *Herby górniczych miast polskich*
Artykuł do czasopisma „Technik”
1929, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 32 + s. 17

84. *Jak wyglądały stroje górnicze w r. 1765*
Artykuł
1933, rkp., masz., l., k. 10
85. *Stroje górnicze*
Notatka dla Akademii Górniczej
1947, rkp., l., k. 3
86. *Notatka literacka na dzień św. Barbary i Iskok przez skórę uczniów Państwowej Szkoły Górniczej w Katowicach*
Artykuł
1935, rkp., l., k. 3

e. Bibliografia i biblioteki górnicze

87. *Kilka słów do bibliografii górnictwa polskiego do roku 1850*
Odczyt, dwie wersje
1936, rkp., l., k. 19 + s. 30
88. S. Gisman, S. M., *Historia piśmiennictwa górniczego na I Kongres Nauki Polskiej*
Referat
1951, rkp., masz., l., k. 19
89. *Z mojej biblioteki górniczej*
Artykuł
1936–1939, rkp., masz., l., k. 14
90. *O starych bibliotekach śląskich*
Artykuł
1939, rkp., masz., l., k. 17

f. Szkolnictwo górnicze

91. *W sprawie organizacji średnich szkół górniczych w Polsce*
Artykuł
1928, masz., l., k. 12
92. *Rys historyczny szkolnictwa górniczego w Polsce*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”, różne wersje
1934, rkp., masz., l., k. 45
93. *W sprawie Państwowej Szkoły Górniczej*
Notatka dla Wyższego Urzędu Górniczego
1945, masz., l., k. 2
94. *Komisja dla utworzenia Politechniki Śląskiej w Katowicach*
Notatka
1945, rkp., l., k. 3

95. O szkoleniu technicznym
Wykład na konferencję z ministrem oświaty dr. Skrzyszewskim w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych
1946, rkp., masz., l., k. 10
 96. W sprawie organizacji państwowych liceów górniczych
Referat, różne wersje
1948, rkp., masz., l. i sz., k. 28
 97. *Daty założenia szkół górniczych na terenach Polski*
Notatka dla prof. inż. Lesieckiego
1950, rkp., masz., l., k. 3
- g. Górnictwo węglowe, bezpieczeństwo pracy**
98. *Rys górnictwa węglowego na Śląsku*
Artykuł do jednodziówki praktykantów przysposobienia przemysłowego 22 sierpnia
1934, rkp., masz., l., k. 6
 99. *Górnictwo w Polsce*
Artykuł
1936, rkp., masz., l., k. 16
 100. *O wypadkach w górnictwie i o statystyce górniczej*
Artykuł do „Kalendarza Górniczo-Hutniczego”
1932, rkp., druk, l., k. 18
 101. *Kopalnia doświadczalna „Barbara” i centrala ratownictwa górniczego w Mikołowie*
Artykuł, trzy egz. pierwszej strony
1933, masz., l., k. 3
 102. *O bezpieczeństwie w kopalniach*
Artykuł do „Biuletynu PAF” z publikacją artykułu
1935, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 13 + s. 12
 103. *Rys dziejów o rozwoju prac nad bezpieczeństwem pracy górnika*
Sposoby zwiększenia bezpieczeństwa pracy górników
Artykuł dla ministra Bolesława Krupińskiego do zbiorowego wydawnictwa o bezpieczeństwie górniczym, różne wersje, notatki
1951, rkp., masz., l., k. 38
 104. *Statystyka wypadkowa w służbie Planu Sześcioletniego*
Odczyt w Klubie Racjonalizatora w kopalni „Katowice”
1951, rkp., masz., l., k. 13
 105. *Rozwój stanu technicznego kopalni górnośląskich w ostatnim pięcioleciu*
Artykuł
1927, masz., l., k. 5

106. *Przemysł górniczy w powiecie świętochłowickim*
Artykuł do monografii Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, materiały do artykułu, korespondencja
1930–1931, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 166
107. *Obudowa górnicza żelazna i stalowa*
Artykuł
1935, rkp., l., k. 17
108. *Kurzer Abriß polnischer Bergbaugeschichte*
Artykuł
1941, rkp., masz., j. niem., l., k. 45
109. *Organizacja górnictwa w Polsce. Tezy do organizacji górnictwa po upadku hitleryzmu*
Artykuł z adnotacją: „zestawione na zebranie konspiracyjne górników w Krakowie w 1942 roku”
1942, rkp., masz., l., k. 15
110. *Znaczenie płodów górnictwa w ostatniej wojnie*
Artykuł do „Życia Gospodarczego”, różne wersje, korespondencja
1947, rkp., masz., l., k. 11
111. *Odwadnianie*
Artykuł dla ob. Chwili do pracy dyplomowej na dyplom mgr. górnictwa
1951, rkp., masz., l., k. 8
112. *Dawne górnictwo w Polsce*
Wstęp do podręcznika górnictwa dla doksztalujących szkół górniczych autorstwa inż. Sz. Wieluńskiego, t. 1
1932, rkp., masz., l., k. 20
113. *Górnictwo, zawód górniczy*
Wstępy, przedmowy i list otwarty dołączony do 1 numeru „Górnika Polskiego” autorstwa S. M.
1938–1939, rkp., masz., druk, l., k. 18

h. Kopaliny i ich wydobywanie

114. *Maszyna wiertnicza systemu Jarolinka*
Odczyt w „Promieniu”, Leoben, fragment
1902, rkp., l., k. 6
115. *Opał ropą*
Artykuł
1902, rkp., l., k. 4
Druk: „Nowiny Stanisławowskie”

116. Nafta
Odczyt w Towarzystwie Politechnicznym w Stanisławowie
1913, rkp., l., k. 8
117. *Torf*
Artykuł
1917, rkp., l., k. 2
118. *Różga wieszczbiarska*
Artykuł do „Kuriera Stanisławowskiego”, wycinki
1914, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 6
119. *Bursztyn*
Artykuł
1932, rkp., l., k. 8
Druk: „Technik”, 1932, nr 13, s. 237–245
120. *Głos polskiej inteligencji w sprawie waloryzacji*
Artykuł
1924, rkp., druk, l., k. 3
121. *Skutki strajku obronnego 31 lipca–18 sierpnia 1924*
Artykuł, notatki
1924, rkp., masz., l., k. 10
122. *Wycieczka naukowa do Francji i Belgii we wrześniu 1928 r.*
Artykuł, referat, notatki, formularze, wycinki, plan
1928, rkp., druk, j. franc., pol., l., k. 41
123. *Słowniczek*
Manuskrypt przesłanego do Muzeum Przemysłu i Techniki
słowniczka do pracy p. Stefana Krukowskiego *Krzemionki
opatowskie*, korespondencja
1938–1939, rkp., masz., l., k. 7
124. *Etymologia wyrazu „grabia”*
Artykuł
1948, rkp., l., k. 2
- i. Historia**
125. *Krótki rys rozwoju rodzaju ludzkiego*
Artykuł [?], fragment
Przed 1955 i b.d., masz., l., k. 3
126. *Dzieje Śląska*
Artykuł, fragment
Przed 1955 i b.d., rkp., masz., l., k. 11
127. *Wieczysty traktat polsko-pruski w sprawie żeglugi na Warcie
i Odrze z r. 1618*

Artykuł, odpis traktatu, wycinek, egz. „Przemysłu i Handlu Górnośląskiego”, nr 1/2 z publikacją
1925, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 24 + s. 35

128. *Traktat trzebieszowski w sprawie żeglugi na Odrze i Warcie*
Artykuł do „Dziennika Zachodniego”
1952, rkp., masz., l., k. 7

B. Wykłady i przemówienia

129. Technika strzelnicza
Wykłady inauguracyjne na kursach techników strzelniczych w kopalni doświadczalnej w Mikołowie, zorganizowanych na zlecenie Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach
1929–1938, rkp., masz., l., k. 28
130. Historia górnictwa
Skrót wykładów odczytanych w zimowym półroczu 1938/1939 w Akademii Górniczej w Krakowie
1938–1939, rkp., masz., l., k. 87
131. *Znaczenie górnictwa w gospodarce światowej; Górnictwo w Polsce; Technika górnictwa; Prawo górnicze*
Skrót wykładów S. M. wygłoszonych w dniu 3 i 5 czerwca 1939 r. w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych w Katowicach
1939, rkp., masz., l., k. 16
132. *Liternictwo*
Wykład
Przed 1956 i b.d., rkp., l., k. 4
133. Szkolnictwo górnicze
Przemówienia
1929–1947 i b.d., rkp., masz., l., k. 69
134. Święta i uroczystości górnicze
Przemówienia okolicznościowe
1926–1939, rkp., masz., l., k. 45

C. Recenzje, uwagi

135. Józef Starzewski, *Kopasynowie — najdawniejsi górnicy polscy*
Recenzja wydawnicza, korespondencja
1947, rkp., masz., l., k. 16
136. *Projekt zarządzenia o ewidencji prac pomiarowych i dokumentów mierzonych do archiwów mierniczych Głównego Urzędu Pomiarów Kraju*
Uwagi
1947, rkp., masz., l., k. 5

137. Referat zbiorczy Podsekcji Górnictwa I Kongresu Nauki Polskiej
Uwagi oraz sprawozdanie z działalności Podsekcji Górnictwa
na I KNP
1950, rkp., masz., l., k. 19

D. Artykuły popularne

138. Wybitni przedstawiciele polskiego górnictwa
Szkic artykułu dla „Dziennika Zachodniego” i „Kwartalnika
Geologicznego”
1954–1955, rkp., j. niem., pol., l., k. 19
139. *Najslawniejsza polska kopalnia złota; Czy Niemcy mają zająć
Sudety?; Dzieje państwa polskiego; Kolonizacja niemiecka*
Szkice i fragmenty artykułów
1929–1949 i b.d., rkp., masz., l., k. 73

E. Patenty

140. *Ellipsen- und Kurven-Zirkel*
Opisy, rysunki, pisma urzędowe
1906–1909, rkp., masz., j. niem., l., k. 72
141. *Piec do topienia i uszlachetniania materiałów topliwych i sposób
wyzyskania ciepła, utajonego w stopie*
Opis, zgłoszenie patentu, plan
1920–1922, masz., l., k. 5, rys. 67

F. Tłumaczenia

142. *Zbiór rozporządzeń, przepisów i instrukcji górnictwo-policyjnych
obowiązujących w górnośląskiej części okręgu Wyższego Urzędu
Górniczego w Katowicach*
Przekład i zestawienie z polecenia Wyższego Urzędu
Górniczego w Katowicach
1924–1925, rkp., druk, opr., s. 116 + 185
143. *Rozporządzenie górnictwo-policyjne dla jazdy liną w obwodzie ad-
ministr. Pruskiego Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu
z dnia 22 lipca 1927 r./23 grudnia 1936*
Tłumaczenie
1945, rkp., l., k. 82
144. *Przepisy bezpieczeństwa przy wyrobie i składowaniu materiałów
wybuchowych i środków zapalających (przepisy o materiałach wy-
buchowych). Ważne od 1 kwietnia 1934*

- Tłumaczenie dla Związku Zawodowego Przemysłu Chemicznego
1946, rkp., l., k. 102
145. *Jerzego Agricoli o starożytnych i nowych kopalniach ksiąg dwoje*
Tłumaczenie i wstęp S. M.
1931, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 80 + s. 81
Druk: Katowice 1931, ss. 51
146. Dokument na wytrzebiecie lasu w Międzyrzeczu z r. 1737 (1744)
Odpis i tłumaczenie
1937, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 8
147. E.L.G. Abt, *Geschichte des Bley- und Silber-Bergbaues um Tarnowitz und Beuthen in Oberschlesien von 1528 an bis zum Vervall und bis zur Wiederaufnahme in 1784*
Tłumaczenie, fragmenty
1951, masz., l., k. 29
148. Stare igławskie prawo górnicze
Tłumaczenie
Przed 1955, rkp., l., k. 4

G. Materiały warsztatowe

a. Solnictwo

149. *Historia salin*
Memorjal o fabryce sody w Mątwach, zestawienia statystyczne monopolu solnego, notatki, wycinki prasowe, czasopisma, rozporządzenia austriackie o handlu solą z Rosją i o cenach, plany
1819–1944, rkp., druk, j. franc., niem., pol., l., k. 219
150. Solnictwo
Notes — kalendarz z zapiskami słownikowymi
1901, rkp., opr., k. 156
151. Jw.
Odpisy protokołów, tabele, wykazy statystyczne, notatki, korespondencja
1918–1924, rkp., masz., j. niem., pol., l., opr., k. 214
152. Potas, złoża w Kałuszu
Ekspertyza Zubera, notatki własne, dane statystyczne, korespondencja, wycinki prasowe, plany; Julian Niedźwiedzki, *Stosunki geologiczne formacji solnej Kałusza Galicji Wschodniej*
1910–1926, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 27 + s. 7

153. Sprzedaż soli
Dane statystyczne, notatki
1922–1923, rkp., sz., k. 18

154. Solnictwo
Bibliografia
Ok. 1950, masz., l., k. 61

b. Historia górnictwa

155. *Górnictwo paleolityczne i lodowcowe*
Notatki, wycinki prasowe, gazety
1934–1949, rkp., druk, j. franc., niem., pol., l., k. 59
156. *Górnictwo neolityczne*
Notatki, wycinki prasowe, gazety
1930–ok. 1945, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 44
157. *Górnictwo okresu miedzi*
Notatki, wycinki prasowe, gazety
1932–1937, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 19 + s. 48
158. *Górnictwo śródziemnomorskie*
Notatki, wycinki prasowe, gazety, fragmenty książek
1928–1949, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 78
159. *Górnictwo okresu brązu*
Notatki, wycinki prasowe, gazety
1934–1941 [?], rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 35
160. *Górnictwo starosłowiańskie*
Notatki, wycinki prasowe, czasopisma, broszury
[1911]–1948, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 13 + s. 129
161. *Górnictwo lateńskie, halstackie*
Notatki, wycinki prasowe, czasopisma, odbitka
1934–1938, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 71 + s. 80
162. *Górnictwo rzymskie, greckie, etruskie*
Notatki, wycinki prasowe, czasopisma
[1850]–1942 [?], rkp., druk, j. grec., franc., niem., pol.,
l. i sz., k. 177
163. *Górnictwo średniowieczne aż do początków kopalń węgla I*
Notatki, wycinki prasowe, czasopisma
1929–1946, rkp., druk, j. ang., niem., pol., l. i sz., k. 59
+ s. 46
164. *Jw. II*
Notatki, wycinki prasowe, czasopisma, m.in. artykuł
Mieczysława Radwana *Ruiny wielkiego pieca w Majdanie*

- i praca Karla Baxa *Der deutsche Bergmann im Wandel der Geschichte...*
1925–1947 [?], rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 8 + s. 301
165. *Górnictwo współczesne od początku kopalń węgla I*
Notatki, wycinki prasowe, gazety
Przed 1939–1948, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 80
166. Jw. II
Czasopisma, broszury, odpis artykułu
1935–1949, rkp., masz., druk, j. ang., niem., pol., l. i sz., s. 392
167. *Historia górnictwa*
Materiały do II tomu, notatki
Przed 1951, rkp., druk, j. grec., niem., pol., l., k. 229
168. Jw.
Materiały do II tomu, notatki, wycinki prasowe, mapki, czasopisma, fragmenty
1931–1950, rkp., masz., druk, j. ang., franc., niem., pol., włos., l. i sz., k. 119 + s. 341
169. Jw.
Materiały do II tomu, notatki, wycinki prasowe, czasopisma, mapki
Ok. 1903–1952, rkp., masz., druk, j. łac., franc., niem., pol., włos., l. i sz., k. 179 + s. 130
170. Kopalnictwo srebra i ołowiu w Tarnowskich Górach
Dwie obce prace, wycinki prasowe, gazety, odbitka korektorska pracy Józefa Piernikarczyka *Podziemia tarnogórskie*, plany
1937–1947, masz., druk, l., k. 17 + s. 71
171. *Zestawienie zakładów górniczych, które bywały czynne w ciągu istnienia państwa polskiego z uwzględnieniem momentów mineralogicznych, chronologicznych i topograficznych*
Opracowanie dla Muzeum Górniczego w Sosnowcu, pismo urzędowe, notatki
1951, rkp., masz., l., k. 61
- c. Górnictwo węglowe, bezpieczeństwo pracy**
172. Górnictwo węglowe
Notatki, wykazy statystyczne
1914–1938, rkp., l. i sz., k. 79
173. Jw.
Wycinki „Czasopismo Górniczo-Hutnicze”, 1919, nr 8; „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, 1935, nr 7; *Instytut Śląski*

- w *Katowicach. Komunikat nr 27*; M. Witold Budryk, *Le développement de la science et de la technique...*
1928–1951, druk, j. franc., niem., pol., l. i sz., k. 105 + s. 89
174. *Historia miernictwa górniczego. Pomiary kopalniane*
S. M., *Zarys organizacji państwowego archiwum map kopalnianych i katastru górniczego*, notatki, rysunki, protokół zebrania Stowarzyszenia Mierniczych Górniczych, czasopiśma, artykuł obcy
1919–1941, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 22 + s. 319
175. *Ratownictwo kopalniane*
Notatka, wycinki „Przegląd Górniczo-Hutniczy”; F. Jopek, *Rozwój techniki przyrządów ratowniczych w górnictwie*; Stanisław Herman, *Polski tlenowy aparat izolacyjny; Instrukcja służbowa dla kierownika służby ratowniczej*
1923–1937, rkp., druk, fkp., j. niem., pol., l. i sz., k. 40 + s. 348
176. *Oświetlenie kopalń*
Notatka, wycinki prasowe, broszury
1929–ok. 1942, rkp., druk, j. ang., niem., pol., l. i sz., k. 6 + s. 108
177. *Obudowa*
Wstęp S. M. do pracy *Drewno w obudowie górniczej*; instrukcja odbioru drewna; wycinki prasowe „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, 1933, nr 3, „Kohle und Erz”, 1938, nr 10, „Technische Blätter”, 1939, nr 29; Feliks Zalewski, *Bezpieczna obudowa drewniana wyrobisk*; Friedrich Geiger, *Das Bauholz...*; August Funte, *Der Holzusbau...*
1933–1947 i b.d., rkp., druk, l. i sz., j. niem., pol., k. 13 + s. 581
178. *Urządzenia górnicze*
Notatki
B.d., rkp., l., k. 24
179. *Prawo górnicze*
Instrukcje, regulaminy, projekt dekretu o częściowej zmianie prawa górniczego z uwagami S. M. *Wytyczne dla ruchu lokomotyw elektrycznych pod ziemią*, wycinki prasowe
1924–1948, rkp., masz. pow., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 33 + s. 57
180. *Muzeum górnicze*
Notatka, korespondencja, wycinki prasowe, gazety, czasopiśma, plan
1924–1954, rkp., druk, l. i sz., k. 13 + s. 72

181. Historia kostiumów i emblematów górniczych
Rysunki, litografie, notatki, wycinki prasowe
1827–1949, rkp., druk, j. ang., czes., niem., pol., l., k. 197
182. *Zwyczaje na górniczym komersie barbórkowym*
Zapiski, notatki z opisem zwyczajów i programem uroczystości, tekst pieśni górniczej
1947, rkp., masz., l., k. 23
183. *Śląsk Zaolziański od 2. X. 1938*
Notatki, materiały dotyczące przemysłu, wycinki prasowe;
Janusz Ignaszewski, *Śląsk Zaolziański w życiu gospodarczym Polski*, mapy
1938, rkp., druk, l. i sz., k. 34 + s. 25
184. *Encyklopedia kopalń zebrał...*
Zeszyt I: brulion z notatkami i wycinkami, *po stracie w czasie wojny zbioru zaczętego w 1899. 19 lutego 1940 zaczynam od nowa*
[1929]–1954, rkp., masz., druk, opr., j. niem., pol., s. 398 + k. 16
185. Jw.
Zeszyt II: brulion z notatkami, rysunkami i wycinkami
1938–1944, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 191 + k. 1
186. Jw.
Zeszyt III: brulion z notatkami i wycinkami
1936–1944, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 395 + k. 1
187. Jw.
Zeszyt IV: brulion z notatkami i wycinkami
1923–1954, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 340 + 26 + k. 7
188. Jw.
Zeszyt V: brulion z notatkami i wycinkami
1925–1949, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 585 + k. 8
189. Jw.
Zeszyt VI: brulion z notatkami i wycinkami
1936–1955, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 591 + k. 5
190. Jw.
Zeszyt VII: brulion z notatkami i wycinkami
1931–1949, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 198 + k. 2
191. Jw.
Zeszyt VIII: brulion z notatkami i wycinkami
1937–1944, rkp., druk, opr., s. 195

192. Jw.
Zeszyt IX: brulion z notatkami i wycinkami
1945–1954, rkp., druk, opr., j. niem., pol., s. 168 + k. 2
193. Jw.
Zeszyt X: brulion z notatkami i mapkami, wycinki
[1877]–1950, rkp., masz., druk, opr., j. niem., pol., k. 119
194. Jw.
Zeszyt XI: brulion z notatkami i wycinkami
1942–1954, rkp., druk, opr., s. 295
195. Jw.
Zeszyt XII: brulion z notatkami i mapkami, wycinki
1949–1954, rkp., druk, opr., s. 386 + k. 2
196. Jw.
Zeszyt XIII: brulion z notatkami i wycinkami
1951–1952, rkp., druk, opr., s. 283 + k. 2
197. Jw.
Zeszyt XIV: brulion z notatkami i wycinkami
1951–1952, rkp., druk, opr., s. 190
198. Jw.
Zeszyt XV: brulion z notatkami i wycinkami
1952–1954, rkp., druk, opr., s. 188 + k. 9
199. Jw.
Zeszyt XVI: brulion z notatkami i wycinkami
1954–1955, rkp., druk, opr., s. 14 + k. 1
200. Jw.
Zeszyt XVII: brulion z notatkami i wycinkami, dane o osobach związanych z górnictwem, spis absolwentów akademii górniczych, spis katastrof górniczych
1932–1955, rkp., druk, opr., k. 117
201. Encyklopedia górnicza
Spis i notatki do leksykonu miejscowości górniczych
1935 i b.d., rkp., druk, l. i sz., k. 122
202. Słownik górniczy
Zeszyt z notatkami
1946–1950, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 37 + 165
203. Bibliografia solnictwa i górnictwa węglowego
Notatki, wypisy, wycinki
1907–ok. 1947, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 178

204. Jw.
Feliks Kucharzewski, *Piśmiennictwo techniczne polskie*, t. III, *V. Górnictwo i hutnictwo*, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, 1922, nr 9
1922, 1934, rkp., druk, sz., s. 380
205. Bibliografia górnicza
Alfabetyczny skorowidz bibliograficzny
1954, opr., k. 85
- d. Kopalnictwo i zjawiska geologiczne**
206. Kopalnictwo
Brulion z notatkami i wycinkami prasowymi
[1856]–1954, rkp., druk, opr., j. niem., pol., l., k. 377
207. Jw.
Brulion z notatkami i wycinkami prasowymi
1919–1920, rkp., druk, opr., k. 143
208. Kopaliny polskie
Notatki, wycinki, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”
1932–1948, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 22
+ s. 84
209. Kopaliny
Obwoluty z notatkami i wycinkami nr 1–20
1936–1947, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 1–175
210. Jw.
Obwoluty z notatkami i wycinkami nr 21–58
1936–1947, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 176–321
211. Nafta
Fragmenty X rozdziału *Historii górnictwa*, notatki, czasopi-
sma; Władysław Szajnocha, *Przekrój warstw podkarpackich
między Truskawcem a Drohobyczem*; Arnold Makowski,
Użyteczne źródła energii i ich przyszłość..., wycinki, mapa
pasa naftowo-gazowego Kałusz–Chocim, 1:2880
1909–1953, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 61 + s. 325
212. Jw.
Czasopisma, *Historia polskiego kopalnictwa naftowego*; Jan
Leńczewski, *Tragedia polskiego kopalnictwa naftowego*
1937–1944, rkp., druk pow., sz., j. niem., pol., ros., k. 1
+ s. 388
213. Złoto, telur, platyna, iryd
Notatki, wycinki, czasopisma

- 1924–1947, rkp., masz., druk, j. ang., franc., niem., pol.,
l. i sz., k. 55 + s. 298
214. Jw.
„Engineering and mining journal”
1936, druk, j. ang., sz., s. 430
215. Jw.
Czasopisma i broszury
1937–1943, druk, j. franc., niem., sz., s. 441
216. Srebro, ołów, cynk, miedź, węgiel brunatny, torf, fosforyt, siarka,
piryt, arsen, antymon, glin i metale lekkie
Notatki, wycinki, czasopisma
1924–1953, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 100 + s. 194
217. *Miary, wagi, monety*
Notatki, wycinki, tabela jednostek miar
1921–1948, rkp., druk, l., k. 53
218. Geologia
Wypisy z literatury niemieckiej dotyczące Bukowiny, notatki,
wycinki, tablica, mapki i plany
1898–1938, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 20 + s. 23
219. Wulkany, meteoryty, różdżkarstwo, wstrząsy
Notatki, wycinki, czasopisma
1926–1937, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 54 + s. 106
220. Statystyka polska
Notatki, wycinki
1921–1932, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 62
221. Etymologia
Fiszki z hasłami, notatki
Przed 1955 i b.d., rkp., l., k. 207
222. Jw.
Fiszki z hasłami, notatki, wycinek
Przed 1955 i b.d., rkp., druk, l. i sz., k. 157

e. Historia

223. *Chronologia przedchrystusowa*
Notatki, fiszki z datami historycznymi
Przed 1955 i b.d., rkp., masz., l. i sz., k. 44 + s. 182
224. Jw.
Notatki z datami historycznymi, fiszki
Przed 1955 i b.d., rkp., masz., l., k. 234

225. *Chronologia pochrystusowa*
Notatki z faktami historycznymi w układzie chronologicznym, fiszki
Przed 1955 i b.d., rkp., l. i sz., k. 38 + s. 192
226. Jw.
Notatki z faktami historycznymi w układzie chronologicznym, fiszki
Przed 1955 i b.d., rkp., l., k. 223
227. Jw.
Notatki z faktami historycznymi w układzie chronologicznym, fiszki
Przed 1955 i b.d., rkp., l., k. 211
228. *Narody*
Notatki z faktami historycznymi dotyczące różnych narodów w przeszłości, wycinki
1933–1938, rkp., druk, l., k. 1 + 130
229. *Kultura łżycka*
Notatki, wycinki
1926–1938, rkp., druk, l., k. 76
230. *Wineta*
Fragment pracy, wycinki, czasopismo
1926–1950, rkp., druk, l. i sz., k. 5 + s. 282
231. *Historia Słowian*
Okres wczesnohistoryczny. Kopiec Krakusa
Notatki, wycinki, mapki
1927–1934, rkp., masz., druk, j. niem., pol., ros., l. i sz., k. 156 + s. 45
232. Jw.
Wycinki
1935–1954, druk, j. niem., pol., l., k. 142
233. *Wikingowie*
Notatki, wycinki
1932–1942, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 25
234. *Piastowie*
Notatki i wycinki dotyczące książąt piastowskich
1938–1953, rkp., masz., druk, opr., j. niem., pol., l., k. 55 + s. 194
235. Jw.
Notatki i wycinki dotyczące książąt piastowskich, spis królów polskich
1932–1951, rkp., druk, opr., l. i sz., k. 61 + s. 250

236. Jw.
Notatki, tablice genealogiczne, wycinki
1931–1935, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 68 + s. 15
237. *Historia polska*
Notatki, wycinki
1895–1952, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 111
238. *Rewizja fałszerstw „uczonych” niemieckich i zatajanie bezstronnych źródeł niemieckich*
Wycinki, Witold Hensel, *Kłamstwa nauki niemieckiej o Słowianach*
1931–1947, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 7 + s. 17
239. *Nazwy geograficzno-historyczne*
Notatki, w tym Księstwa Piastów, Księstwa Zachodniosłowiańskie, mapki
Do 1954, rkp., opr., l. i sz., k. 167
240. *Górnictwo Celtów*
Wypisy z pracy Freisego, *Geographische Verbreitung und wirtschaftliche Entwicklung des süd- und mitteleuropäischen Bergbaus im Altertum*, odbitka tejże pracy z uwagami marginalnymi S. M.
Przed 1955, rkp., j. niem., pol., l. i sz., k. 1 + s. 117
241. *Historia starożytna, dzieje rodziny Fuggerów*
Wypisy z literatury
Przed 1952, rkp., l. i sz., k. 62 + s. 41
242. Franz Kirnbauer, *Die Entwicklung des Markscheidewesens im Lande Österreich*
Praca z uwagami i podkreśleniami S. M.
1940, rkp., druk, j. niem., pol., sz., s. 154 + 2 tabl.
Druk: „Blätter für Technikgeschichte”, 1940
243. „Die Bergschule”
Numery 101, 158, 161, 164, 191, z podkreśleniami i uwagami marginalnymi S. M.
1914, druk, j. niem., sz., s. 131
244. *Stare pieczęcie z r. 1922*
Pieczęcie — odbitki, tablice
1922, rkp., l., k. 16
245. Śląsk, okolice Kartuz, Pragi, Zakopanego, Jeleniej Góry
Plany, fragmenty planów, plakieta rocznicowa,
Jelenia Góra, plan
1922 i b.d., druk, j. niem., pol., l., k. 6, fot. 12, fkp. 1

246. Górnictwo
Wycinki prasowe, gazety
1921–1947, druk, j. niem., pol., l., k. 97 + s. 128
247. Jw.
Wycinki prasowe, afisz, gazety
1948–1955, druk, l., k. 91 + s. 6
248. Historia
Wycinki prasowe, gazety
1927–1953, druk, j. niem., pol., l., k. 127 + s. 72
249. Zagadnienia polityczne
Wycinki prasowe, gazety
1931–1950, druk, j. niem., pol., l., k. 22
250. Zagadnienia kulturalne i społeczne
Wycinki prasowe, gazety
1922–1953, druk, j. niem., pol., ros., l., k. 137 + s. 116

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI OPINIUJĄCEJ, ORGANIZACYJNO-NAUKOWEJ, WYDAWNICZEJ, DYDAKTYCZNEJ, SPOŁECZNEJ I URZĘDOWEJ

A. Materiały działalności opiniującej

251. Sole potasowe w Kałuszu
Opinia dla Komisji Oszacowania Aportów Akc. Tow. „Kali”
1913, rkp., masz., l., k. 5
252. Solnictwo
Notatka dla Ministerstwa Skarbu w sprawie oszacowania zapasów solnych Polski, orzeczenie w sprawie ługowania soli
1922, rkp., masz., l., k. 9 + 3
253. *Sole potasowe*
Ekspertyza dla Foreign Trade Supply Corporation, korespondencja, orzeczenie
1922, rkp., masz., l., k. 18
254. *Orzeczenie inż. górn. i hutn. Stanisława Majewskiego w przedmiocie uzasadnienia dobrych praw Aleksandra hr. Hochberga jako prawego następcy Jana Henryka XV, księcia pszczyńskiego, hrabiego Rzeszy z Hochberga i barona na Fürstensteinie, dla domagania się nadania własności górniczej na węgiel kamienny w polach górniczych pod nazwą Borynia II [...] i Borynia III [...]*
Orzeczenie, korespondencja
1939–1941, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 102 + s. 72

255. T. Klenczar, S. M., *O odbudowie pokładu siodłowego „Fanny” (501) pod wodonośnymi warstwami triasowymi na kopalni „Siemianowice”...*
Orzeczenie na zlecenie Chorzowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego, notatki, plany
1947, rkp., masz., l., k. 44
256. *Orzeczenie w przedmiocie rachunku kosztów wykonania pomiaru, planów oraz operatów pól górniczych „Ujazd Górny” i „Jaroszów”*
Orzeczenie w przedmiocie rachunku kosztów wykonania pomiaru, planów oraz operatów pola górniczego „Kamieniowice”
Orzeczenia, kosztorysy, notatki, korespondencja
1947–1948, rkp., masz., l., k. 24 + 21
257. Spółdzielnie miernicze i górnicze
Opinie o orzeczeniach wykonywanych dla spółdzielni..., notatki, mapki sytuacyjne
1951–1952, rkp., masz., l., k. 45
258. *Warunki ogólne i kosztorys cen jednostkowych dla robót szybkowych badawczo-poszukiwawczych*
Orzeczenie, bruliony, notatki
1953, rkp., masz., l., k. 34 + 144
259. *Spis zakładów górniczych i hutniczych podległych w czasie okupacji niemieckiej Wyższemu Urzędowi Górniczemu we Wrocławiu wedle nazw w tym czasie używanych. Zestawił...*
Opracowanie
1949, masz., j. niem., pol., l., k. 7
260. *Kopalnie na Górnym Śląsku*
Zestawienie nazw niemieckich i ustalenie polskich, korespondencja
1950, rkp., masz., l., k. 4
261. Główny Instytut Górniczy
Wyciągi z artykułów publikowanych w fachowych czasopiśmie niemieckich
1951, rkp., masz., j. niem., pol. l., k. 25
262. Śląska Biblioteka Publiczna
Propozycje zmian w podziale grup bibliotecznych, uwagi do systematyzacji dzieł technicznych, korespondencja
1952–1953, rkp., masz., l., k. 37 + 28

B. Materiały działalności organizacyjno-naukowej

263. I Kongres Nauki Polskiej
Udział w pracach Podsekcji Górnictwa i w przygotowaniu jej referatu zbiorczego, notatki, korespondencja, materiały kongresowe, wycinki
1950–1951, rkp., masz. pow., druk, l., k. 47 + s. 36
264. Polskie Towarzystwo Historyczne
Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Zaproszenia, korespondencja
1945–1953, l., k. 7
265. Polska Akademia Nauk: Komitet Historii Nauki, Komitet Górnictwa, Instytut Historii Kultury Materialnej Zakład Historii Górnictwa i Hutnictwa
Korespondencja
1953–1954, rkp., masz., l., k. 17
266. Naczelna Organizacja Techniczna
Korespondencja w sprawie organizacji Muzeum Przemysłu i Techniki
1954, rkp., masz. pow., l., k. 5

C. Materiały działalności wydawniczej

267. Redakcje i instytucje
Zamówienia na artykuły i referaty, korespondencja wpływająca i wychodząca
1919–1955, rkp., masz., l., k. 15
268. „Biblioteczka górnika [sic!]”
Program wydawnictwa, założenia
1939, rkp., masz., l., k. 3
269. Redakcje i instytucje
Zamówienia, umowy i korespondencja wydawnicza
1949–1954, rkp., masz., l., k. 31, zob. aneks 1
270. *Historia górnictwa*
Korespondencja wydawnicza
1951–1954, rkp., masz., l., k. 16
271. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
Korespondencja wydawnicza
1953–1955, rkp., masz., l., k. 24

D. Materiały działalności dydaktycznej

272. *Spis absolwentów polskich szkół górniczych*
Wykazy
1922–1948, rkp., masz., l., opr., k. 78 + 30
273. Kursy techników strzelniczych
Brulion z planami zajęć i nazwiskami
1923–1938, rkp., opr., k. 13 + 28
274. Państwowa Szkoła Górnicza w Katowicach
Budżet, uroczystości szkolne i wystawy, podziały godzin, praktyki, biblioteka, bursa, podania o stypendia, samorząd szkolny i sprawy uczniów, notatki, tablice pomocnicze, odznaka Liceum Górniczego, rysunek sztandaru
1934–1948, rkp., masz., druk, l., j. łac., niem., pol., k. 200 + 6 tablic
275. Jw.
Korespondencja urzędowa, propozycje grafiki świadectw licealnych
1934–1948, rkp., masz., l., k. 65 + s. 18
276. Jw.
Programy nauczania w szkołach górniczych, wytyczne, korespondencja urzędowa
1937–1946, rkp., masz., masz. pow., l., k. 33 + s. 15
277. Jw.
Dziennik klasowy, zaświadczenia ukończenia szkoły, wypracowania egzaminacyjne z języka polskiego, spisy uczniów
1945–1948, rkp., masz., l. i sz., k. 194
278. Akademia Górniczo-Hutnicza
Organizacja wykładów, korespondencja urzędowa
1938–1951, rkp., masz., l., k. 33
279. Historia górnictwa
Pytania egzaminacyjne
Przed 1955 i b.d., rkp., masz., l., k. 215

E. Materiały działalności społecznej

280. Stowarzyszenie Polskich Inżynierów Górniczych i Hutniczych
Program IV Zjazdu, okólniki, zaproszenia, korespondencja
1932–1938, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 20 + s. 46
281. Stowarzyszenie Mierniczych Górniczych
Korespondencja
1939–1950, rkp., masz. pow., l., k. 6

282. Stowarzyszenie Studentów Akademii Górniczej
Stowarzyszenie Wychowanków Akademii Górniczej
Korespondencja
1937–1951, rkp., masz., pow., l., k. 16
283. Uroczystości górnicze i miejskie
Zaproszenia, korespondencja z organizacjami społecznymi
1938–1949, l., k. 7

F. Materiały działalności urzędowej

284. „Kali”, spółka z ograniczoną poręką
Kontrakt [statut]
1911, rkp., druk, sz., s. 16
285. Ministerstwo Zdrowia Publicznego
Notatka *Zakład solinarny w Ciechocinku*, zestawienia finansowe, inwentarz nieruchomości warzelnii soli, protokoły posiedzeń w Ministerstwie
1919–1920, rkp., masz., l., k. 55
286. Dyrekcja Państwowych Zakładów Górniczych i Hutniczych
Ministerstwa Przemysłu i Handlu
Eksploatacja złóż soli, projekt zasadniczej umowy, organizacja handlu, sprawozdanie z podróży do Inowrocławia
1920–1923, rkp., masz., l., k. 22
287. *Polski strój górniczy*, herby miast śląskich
Projekty i rysunki mundurów, dyplomów, odznak górniczych i herbów miast, opisy, notatki, korespondencja prywatna i urzędowa
1926–1950, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 7 + 175 + 16
288. Wyższy Urząd Górniczy
10-lecie polskich władz górniczych na Górnym Śląsku, projekt obchodów, notatki, życiorysy przedstawicieli władz górniczych, materiały do odczytu
1932, rkp., masz., l., k. 55
289. Jw.
Odpowiedzi na ankietę w sprawie spisu zakładów górniczych, skierowaną do polskich poselstw i ambasad: Argentyny, Austrii, Belgii, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, korespondencja, broszury
1934–1936, rkp., masz., druk, j. franc., hiszp., pol., l. i sz., k. 9 + 415

290. Jw.
Odpowiedzi na ankietę w sprawie spisu zakładów górniczych, skierowaną do polskich poselstw i ambasad: Grecji, Hiszpanii, Holandii, Jugosławii, Łotwy, Niemiec, Norwegii, Rumunii, Szwajcarii, Szwecji, Turcji, Związku Radzieckiego, korespondencja, broszura
1934–1936, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., l. i sz., k. 54 + s. 214
291. Jw.
Korespondencja wpływająca
1927–1938, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 14
292. Górnictwo
Korespondencja z Instytutem Naukowo-Badawczym Przemysłu Węglowego, Instytutem Filmowym w Łodzi i innymi instytucjami
1945–1953, l., k. 37
293. Komisja Bezpieczeństwa Pracy w Górnictwie
Rozporządzenia i instrukcje (projekty) dotyczące używania materiałów wybuchowych w kopalniach, korespondencja
1945–1946, l. i sz., k. 10 + s. 98
294. Komisja Normalizacyjna Przemysłu Węglowego
Protokoły, 4 tablice, korespondencja
1950, l., k. 15
295. Państwowy Instytut Geologiczny
Sprzedaż profilów geologicznych oraz sprawa podziału stratygraficznego, korespondencja
1950–1951, l., k. 10 + 9
296. Główny Instytut Górnictwa
Sprawozdanie S. M. z pracy dla dyrektora technicznego przez kierownictwo Działu Biblioteki
1952, rkp., masz., l., k. 6

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

297. Album biograficzno-bibliograficzny
Fotografia S. M., życiorys, odbitki i wycinki z artykułami S. M.
1908–1955, masz., druk, opr., k. 42, fot. 1
298. Dokumenty pracy zawodowej
Zaświadczenia urzędowe
1945–1952, l., k. 5

299. Notatki wykładowe z okresu studiów
3 bruliony
1899–1901, rkp., j. niem., sz., k. 150
300. Jw.
3 bruliony
1901, rkp., j. niem., sz., k. 150
301. Hütten-Maschinen
Notatniki z wykładów
1905, rkp., j. niem., sz., k. 142 + 214 + 30
302. „Barbarki” [sic!], bale i różne uroczystości
Zaproszenia, programy
1927–1949, rkp., masz., druk, l., k. 73
303. Wierszyki satyryczne, powinszowania
1934–po 1948, rkp., masz., l., k. 20 + 9
304. Materiały gospodarcze
Pokwitowania za przekazane do bibliotek książki, wykaz po-
trażeń z poborów, pismo do elektrowni
1947–1953, rkp., masz., l., k. 18
305. Zapiski osobiste
Motta, notatki, adresy
Do 1949, rkp., masz., l., k. 49
306. Fotografie osobiste oraz związane z działalnością
1901–1947, fot. 12

IV. KORESPONDENJCA

A. Korespondencja w sprawie planowanych prac naukowych

307. Górnictwo w Żłotym Stoku
Korespondencja z Bogumiłem Taszkim, kierownikiem ko-
palni rudy arsenowej w Żłotym Stoku
1949, rkp., masz., l., k. 6
308. Górnictwo solne
Prośba o informacje dotyczące kopalń skierowane do róż-
nych osób, firm i towarzystw przemysłowych w Europie
oraz ich odpowiedzi
1949, rkp., masz., druk, j. ang., niem., pol., l., k. 21
309. Historia kopalnictwa rud żelaza w Polsce
Korespondencja S. M. ze Stanisławem Kontkiewiczem, no-
tatki
1950, rkp., masz., l., k. 13

310. Antykwariaty i wydawnictwa
Oferty, korespondencja w sprawie zakupu książek i czasopism, listy S. M. do administracji czasopism
1933–1952, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 15 + 4

B. Korespondencja wychodząca

311. Natalia Gąsiorowska
Listów 2
1949, rkp., masz., l., k. 3
312. Eugeniusz Kowalski
List 1
Po 1947, rkp., l., k. 3
313. Redakcja „Gońca Śląskiego”, Katowice
List 1
1925, rkp., l., k. 1
314. Redakcja „Tygodnika Powszechnego”, Katowice
List 1
1952, rkp., masz., l., k. 3

C. Korespondencja wpływająca

315. Antes [Fryderyk], burmistrz m. Tarnowskie Góry
Listy 2
1938, rkp., masz., l., k. 2
316. Bachurska Zofia
List 1, fragment, Michnów pow. Przemyśl
Przed 1945 i b.d., rkp., l., k. 1
317. Bruchnalski Wilhelm
List 1, Lwów
1903, rkp., l., k. 3
318. Ciszewski Aleksander
List 1, Michałowice
1937, rkp., masz., l., k. 1
319. Fiszer Stanisław
List 1, Bochnia
1950, rkp., l., k. 1
320. Greiner Józef
List 1, Lwów
1938, rkp., masz., l., k. 2
321. Herman Stanisław
List 1, Mikołów
1937, rkp., masz., l., k. 1

322. Huczyński Tadeusz
Bilecik, Warszawa
1947, rkp., druk, l., k. 1
323. Institut National des Mines
List 1, Paturages
1937, rkp., masz., j. franc., k. 1
324. [...] Jorasz Stanisław
Pocztówka 1, Kraków
B.d., rkp., l., k. 1
325. Knothe Stanisław
List 1, Kraków
1951, rkp., l., k. 1
326. Kostrzewski Józef
Listy 2, Strzeszynek, Poznań
1937, 1945, rkp., masz., l., k. 2
327. Kowalski Klaudiusz
List 1, Mariannahill, Natal
Ok. 1938, rkp., l., k. 1
328. Kucharzewski Feliks
List 1, Warszawa
1920, rkp., l., k. 1
329. Linderski Henryk
List 1
B.d., rkp., l., k. 1
330. Majewska Maria
List 1, Cieplice-Zdrój
1952, rkp., l., k. 1
331. Malawski Zygmunt
List 1, Katowice
1937, rkp., masz., l., k. 1
332. Maślankiewicz Kazimierz
List 1, Kraków
1937, rkp., masz., l., k. 1
333. Matavič Michael
List 1, Wien
1918, rkp., j. niem., l., k. 2
334. Płużczewski Stefan
List 1, Katowice
1937, rkp., masz., l., k. 1

335. Sokulski Justyn. Redakcja „Silva rerum”
List 1, Kraków
1939, rkp., l., k. 1
336. Spackeler [Georg?]
List 1, Breslau
1935, rkp., masz., l., k. 1
337. Urbańczyk Józef
Bilecik, Bzów
1936, rkp., druk, l., k. 1
338. Zalewski Adam
Bilecik, Nowa Wieś k. Chorzowa
B.d., rkp., druk, l., k. 1
339. Zalewski Feliks
Listów 4, Kraków, kopia odpowiedzi na odwrocie, odrys go-
dła górniczego
1938–1948, rkp., masz., l., k. 5
340. Zechenter Witold
List 1, Katowice
1947, rkp., l., k. 1
341. Listy i karty od osób nieustalonych
Listów 7
Przed 1939–1952, l., k. 8
342. Wizytówki
1920–1946 i b.d., l., k. 13, zob. aneks 5

V. MATERIAŁY RODZINNE

343. Leopold Franciszek Majewski, *Z wolnościowej literatury węgierskiej*
Niekompletny artykuł, notatka S. M. o autorze
[1871], 1938, rkp., masz., l., k. 7

VI. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

344. Ernest Necker, *Nieco z historii saliny w Kaluszu*
Praca, 1 tablica
1932–1934, masz., l., k. 2 + 12
345. *Uwagi do artykułu inż. Płatowskiego o małopolskich kopalniach soli potasowych w czasopiśmie „Przegląd Górniczo-Hutniczy” nr 10 z 1933 r. przez inż. górn. St. Hermana*
Sprostowanie
1933, masz., sz., k. 11

346. E. Windakiewicz, *Opis górniczy i geologiczny kopalni soli w Kosowie*
Praca
1935, masz., l., k. 6
347. Ludwik Tomanek, *Wieliczka. Cztery reportaże*
Wycinki, zeszyt w obwolucie
1939, druk, sz., k. 4
348. Projekt podwyższenia komina szybu „Sutoris” w Bochni
Objaśnienia, obliczenia
1940, masz., j. niem., l., k. 8 + 4
349. *Wärmetechnisches Laboratorium des Generaldirektion der Monopole Salzwerk Drohobycz, Salzberg Stebnik*
Dane cyfrowe dotyczące produkcji
1942, masz., j. niem., sz., k. 6 + 4
350. *Górnictwo*
Skrypt litografowany
1879, rkp., opr., s. 451
351. *Kohlenlagerstättenlehre*
Skrypt hektografowany, niekompletny, Leoben
1904, rkp., j. niem., sz., k. 92
352. *Hauptverwaltungsbericht über den Bezirk des Oberbergamts zu Breslau für die Jahre 1914–1920*
Praca nieustalonego autora
Ok. 1921, masz. pow., j. niem., sz., s. 224
353. *Zakłady Hohenlohego Hohenlohe-Werke, Spółka Akcyjna, Węlnowiec, Górny Śląsk, powiat Katowice*
Praca nieustalonego autora, broszura, notatka S. M.
ok. 1928–1937, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 72 + s. 68
354. M. Bajer [?], *O centralnej organizacji przemysłu górniczo-hutniczego w Polsce*
Praca
Po 1934, rkp., masz., l., k. 34
355. *Referat wygłoszony w kopalni „Wujek” w czasie zwiedzania jej przez wycieczkę pp. Posłów i Senatorów R.P.*
Praca nieustalonego autora
21.08.1937, masz. pow., sz., k. 11
356. Historia kopalni w Tarnowskich Górach
Niekompletna praca nieustalonego autora
Przed 1939, masz., l., k. 16

357. Wiszkowski [?], *Historia kopalni „Mysłowice”*
Artykuł
1950, masz., l., k. 9 + 5
358. Andrzej Longchamps, *Systematyka kopalnictwa w Belgii (na marginesie studiów nad reformą polskiego prawa górniczego)*
Artykuł
1948, rkp., masz., sz., k. 20
359. *Skorowidz klasyfikacji dziesiętnej dla technicznych bibliotek hutniczych*
Wykaz
1953, masz., sz., k. 4 + 35
360. P. [?] Knetel, *Kim jest skarbnik górnośląski*
Otto Lazar, *Ustroń*
Izabella Szczepaniakowa, *Znaczenie wykładów z historii rozwoju przemysłu na uczelniach technicznych*
Artykuły
1935–1953, masz. pow., l., k. 4
361. Własnoręczny życiorys Józefa Piernikarczyka oraz korespondencja obca
1937–1949, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 5
362. *Opis szematu [sic!] maszyny wyciągowej*
Schemat, fotografie
B.d., l., opr., k. 5, fot. 7

VII. ZAŁĄCZNIKI

363. Sól potasowa
F. [?] Ribbe, *Die geologischen Verhältnisse..., Entwurf eines Vertrages mit Kalibohr..., Entwurf eines Gesetzes..., wycinki*
1906–1942, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 16 + s. 37
364. Przemysł węglowy
Broszury
1910–1948, druk, sz., k. 479, zob. aneks 2
365. Jw.
Doman Wieluch, *Molekulartheoretische Behandlung..., tablice statystyczne, czasopisma „Technik”, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Przemysł i Handel Górnośląski”, „Glückauf”*
1930–1934, rkp., druk, j. niem., pol., sz., k. 39 + s. 335

366. Jw.
Czasopisma „Przegląd Techniczny”, „Revue Universelle des Mines...”, „Kohle und Erz”, „Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im Deutschen Reich”
1934–1938, druk, j. franc., niem., pol., sz., k. 2 + s. 458
367. *Woda w górnictwie, Woda w przyrodzie i górnictwie, Wybuchy pyłu węglowego, Podsadzka, Gazy kopalniane, Wentylacja, Katastrofy kopalń*
Czasopisma „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Torkret-Blas-versatzanlagen”, „Technik”, „Draeger-Hefte”
1914–1939, druk, j. niem., pol., sz., k. 4 + s. 360
368. *Obrona kopalń w razie napadu, Statystyka węgł. i górn. Organizacja bezpieczeństwa górniczego*
Paweł Sikora, *Walki o kopalnie*; Aleksander Groza, *Postęp elektryfikacji kopalń węgla kamiennego*, „Grubensicherheit”, „Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im Deutschen Reich”
1936–1950, rkp., masz. pow., druk, j. niem., pol., sz., k. 3 + s. 484
369. *Materiały wybuchowe. Strzelnictwo*
Tadeusz Urbański, *Stacje doświadczalne do badań materiałów wybuchowych górniczych*; W. [?] Cybulski, *Eine neue direkte Methode...*; czasopisma „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Revue Universelle des Mines...”, „Engineering and Mining Journal”
1924–1936, druk, j. ang., franc., niem., pol., sz., k. 2 + s. 347
370. Jw.
Skrypt wykładów Jana Bitka, *Zarys techniki strzelniczej w kopalniach węgla*; czasopisma „Mining and Metallurgy”, „Draeger-Hefte”, „Przegląd Górniczy”
1937–1948, masz. pow., druk, j. ang., niem., pol., sz., k. 2 + s. 337
371. *Maszyny górnicze*
„Zeitschrift für das gesamte Schieß- und Sprengstoffwesen”; B. Gimbut, *Elektrowozy kopalniane z edisonowskimi akumulatorami*, *Eickhoff. Kołowroty male*, *Eickhoff. Wrębiarki*, „Technik”; A.W. Krüger, *Stalowe podkłady kolejowe i postęp w ich konstrukcji*; W. Szajnowski, P. Sosnowski, [?] Surowiak, *Wrębówki, ładowacze mechaniczne i sprzęt pomocniczy*, odbitki
1929–1950, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 5 + s. 487

372. Wstrząsy, sejsmika, zawałiska, osiadanie terenu, trzęsienia „Kohle und Erz”, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Przegląd Górniczy”; Jan Bitek, *Odbudowa pokładów węgla pod wartościowymi obiektami*; Emanuel Sukiennik, *Szkody górnicze, Pouczenie o wstrząsach i tąpniach dla rębaczy kopalni Lech* 1930–1949, druk, j. niem., pol., sz., k. 1 + s. 492
373. Szkolnictwo górnicze
Memoriał Delegacji Górników i Hutników Polskich w sprawie założenia Akademii Górniczej w Krakowie, „Czasopismo Górniczo-Hutnicze”, „Oberschlesien im Bild”, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Technik”, *Pamiętnik Zjazdu Absolwentów Polskiej Szkoły Górniczej w Tarnowskich Górach*; Stanisław Herman, *Wykonywanie zawodu inżyniera górniczego...*, „Kohle und Erz”, wycinki 1912–1935, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 6 + s. 400
374. Jw.
„Kohle und Erz”, „Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im Deutschen Reich”, „Szczęść Boże”, wycinki 1935–1955, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 14 + s. 351
375. Historia górnictwa
Czasopisma „Draeger-Hefte”, „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, „Szczęść Boże”, „Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinenwesen im Deutschen Reich”; Kazimierz Michałowski, *Praca górnika i hutnika w starożytnej Grecji* 1925–1949, rkp., druk, j. niem., pol., sz., s. 459
376. *Górnictwo w Polsce prócz soli i węgla*
Komunikaty Instytutu Śląskiego, wycinek; Natalia Gąsiorowska, *Przemysł metalowy polski w rozwoju dziejowym* 1934–1938, druk, l. i sz., k. 1 + s. 42
377. Metale i minerały
Wycinki 1924–1952, druk, j. franc., niem., pol., l. i sz., k. 58 + s. 174
378. Naukowa organizacja pracy
Wydawnictwo Śląskiego Koła NOP w Katowicach, „Przemysł i Handel Górnośląski”, tablice 1925–1926, druk, l. i sz., k. 13 + s. 110
379. Elektryfikacja, projekty wodociągów, musztra
Różne broszury i odbitki 1913–1937, druk, j. niem., pol., sz., s. 367, zob. aneks 3

380. Ratownictwo górnicze
9 numerów „Draeger-Hefte”
1929–1939, druk, j. niem., sz., s. 460
381. Przemysł górniczo-hutniczy
Luźne czasopisma
1931–1947, druk., j. niem., pol., sz., s. 254, zob. aneks 4
382. Górnictwo
Dublety gazet, czasopism i broszur
1914–1942, druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 2 + s. 204,
zob. aneks 6
383. Encyklopedia kopalń
Kartoteka, indeks do zeszytów I–XIV; litery A–H
B.d., rkp., l.
384. Jw.
Kartoteka, indeks do zeszytów I–XIV; litery K–P
B.d., rkp., l.
385. Jw.
Kartoteka, indeks do zeszytów I–XIV; litery P–Z
B.d., rkp., l.

ANEKS 1

- J. 269. Redakcje i instytucje
1. *Górmistrz, czyli sztygar*
 2. *Bibliografia solna*
 3. *Solnictwo*
 4. *Historia górnictwa w zarysie*
 5. *Słownik górniczy niemiecko-polski*
 6. Memoriał radcy hutniczego Abta, tłumaczenie
 7. *Historia górnictwa w Polsce*

ANEKS 2

- J. 364. Przemysł węglowy
1. Borkowski Jerzy, *Przyczynek do charakterystyki zachodniej części zagłębia węglowego d'Heraclée*, Katowice 1929
 2. Dobrzycki Bogusław, *Ekonomiczny rozwój polskiego Górnego Śląska w łączności z rozbudową sieci kolejowej D. K. P.* Katowice, Katowice 1929
 3. Gisman Stanisław, *Węgiel i jego kopalnie*, Warszawa 1948
 4. Jastrzębski Ferdynand, *Sprawdzanie pokładów węglowych w otworach świdrowanych*, Kraków 1910

5. Krasnodębski Mirosław, *Możliwości ekspansji gospodarczej*, Katowice 1936
6. Makowski Arnold Sarjusz, *Węgiel Brytyjski*, Katowice 1931
7. *Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku*, Królewska Huta 1933
8. Przedpeński Józef, *Eksport węgla wobec spadku waluty w Anglii*, Warszawa 1931
9. Stein Aleksander, *Polski przemysł węglowy w roku 1932*, Warszawa 1933

ANEKS 3

- J. 379. Elektryfikacja, projekty wodociągów, musztra
1. Otto Fleischer, *Vergleichende Betrachtung über Spülversatz und die verschiedenen Blasversatzverfahren sowie deren Anwendungsaussichten im oberschlesischen Bergbau*, 1931
 2. Aleksander Groza, *Zagadnienie elektryfikacji na Śląsku*, Katowice 1937
 3. Witold Kornacewicz, *Miernictwo górnicze*, Katowice 1936
 4. Ludwik Kowalski, *Przyszłość naszego kopalnictwa a projekty wodociągów dla Zagłębia*, 1928
 5. Ludwik Kowalski, *W sprawie projektów wodociągów dla Zagłębia*, 1928
 6. *Regulamin musztry piechoty*, cz. I, z. 2, Lwów 1913

ANEKS 4

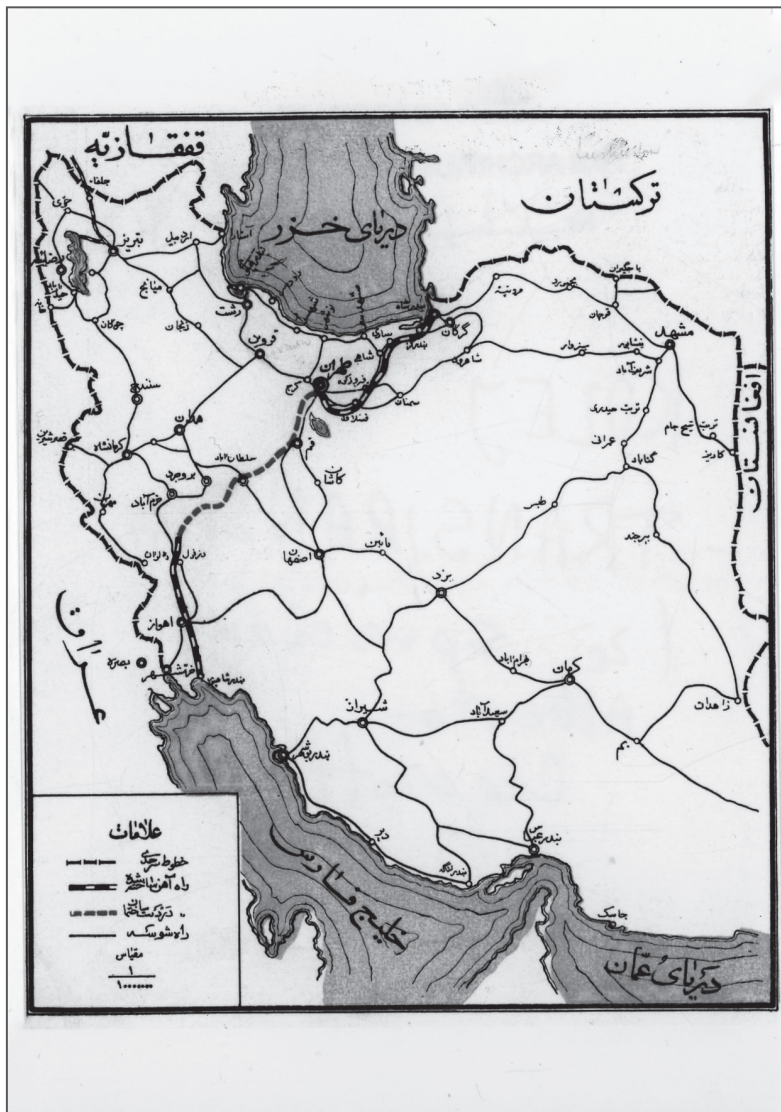
- J. 381. Przemysł górniczo-hutniczy
1. „Technik”, nr 4, 15.02.1931, nr 6, 15.03.1932
 2. „Nowiny Techniczne”, nr 39, 30.09.1931
 3. „Przemysł Chemiczny”, nr 23/24, grudzień 1931
 4. „Przegląd Górniczo-Hutniczy”, nr 1/482, styczeń 1933
 5. „Zeitschrift für das Berg- Hütten- und Salinenwesen im Preussischen Staate”, r. 1933, t. LXXXI, Statistischer Teil
 6. „Kohle und Erz”, nr 7, 1.07.1935
 7. „Lagerstätten-Chronik”, 1936
 8. „Szczęść Boże”, nr 6, IV–VI 1937
 9. „Gospodarka Planowa”, nr 10/12, 5.06.1947, wraz z tablicami statystycznymi Instytutu Gospodarstwa Narodowego, nr 1.05.1947

ANEKS 5

- J. 342. Wizytówki
Frank Teodor
Georis Jules
Hellbeck Robert
Kamrad Rudolf
Karwowski
Kowalczyk Zygmunt
Krukowski Stefan
Krupiński Bolesław
Olszewicz Waław
Rachniowski Kazimierz
Skabertin Gleb
Szymański Bolesław
Zakrzewski Józef

ANEKS 6

- J. 382. Górnictwo
S. M., *Przemysł górniczy na Półwyspie Bałkańskim*
„Kurier Warszawski”, 10.02.1922
„Wiener Messe Zeitung”, 6.09.1922
Pamiętnik Zjazdu Absolwentów Polskiej Szkoły Górniczej w Tarnowskich Górach, 1934
„Technik”, 1932
„Szczęść Boże”, 1936, 1938
S. M., *Rzut oka na historię rozwoju prawa i administracji górniczej w Polsce do powstania 1830 r.*, 1939
„Grubensicherheit”, 1942

Mapa Kolei Transirańskiej, APAN, ZF, XLI-132

Ferdynand Karo

Marek Ciara
Warszawa

MATERIAŁY FERDYNANDA KARO (1845–1927) (28)

Ferdynand Karo urodził się 6 maja 1845 r. w Brześciu Litewskim (obecnie Brześć na Białorusi). Był synem Kajetana, włoskiego emigranta i właściciela folwarku pod Częstochową, i Anastazji z Wołkaciewiczów. Ferdynand Karo kształcił się w Szkole Realnej we Wrocławiu. W 1861 r. rozpoczął pracę na stanowisku praktykanta w aptece Henryka Spiessa w Warszawie. Apteka w latach 1863–1864 była punktem kontaktowym poczty powstańczej. Karo był tajnym kurierem Rządu Narodowego. W marcu 1864 r. jako podejrzany o działalność powstańczą został osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Po uwolnieniu z więzienia w latach 1864–1866 był pomocnikiem aptekarskim w aptece w Częstochowie. W okresie 1866–1872 studiował farmację w Szkole Głównej Warszawskiej. W 1872 r. uzyskał dyplom magistra farmacji. W latach 1872–1887 prowadził kolejno trzy apteki: w Łosicach na Podlasiu, w Częstochowie i w Lublinie. W latach 1887–1893 był kierownikiem aptek w Irkucku i w Nerczyńsku na Syberii. Po powrocie do Kongresówki przez trzy lata był kierownikiem apteki w Magnuszewie. Ponownie przebywał na Syberii w latach 1897–1901 w Błagowieszczeńsku nad rzeką Zeją w obwodzie amurskim, gdzie kierował apteką. Trzecią (1902–1908) i czwartą (1910–1913) z kolei wyprawę na Syberię spędził na eksplorowaniu Mandżurii wzdłuż środkowego Amuru. Po powrocie z Syberii pracował w aptece w Latowicach (obecnie powiat ostrowski, województwo wielkopolskie). W 1920 r. był doradcą zielarskim w aptece Alfonsa Bukowskiego w Warszawie, a w latach 1925–1927 kustoszem zbiorów w Warszawskim Towarzystwie Farmaceutycznym. Ferdynand Karo w 1868 r. ożenił się z Zofią z Barthlów de Weidenthal. Małżeństwo miało pięcioro dzieci: córki Zofię, Ludwikę, Marię i synów Mieczysława i Jana. Zmarł 3 września 1927 r. w Konstancinie pod Warszawą. Pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Ferdynand Karo zajmował się badaniami z zakresu botaniki. W czasie pobytów na Syberii i w Mandżurii Ferdynand Karo zebrał około 80000 okazów florystycznych, w tym 28 nieznanymi wcześniej. Zbiory przesyłał węgierskiemu botanikowi Lajosowi Richterowi z Budapesztu. Z rekomendacji Richtera czeski botanik Josef František Freyn oznaczał okazy florystyczne. Osiem z nich nosi nazwę od nazwisk Karo i Freyna (np. *Astrogalus karoï freyn*). Spisy gatunków roślin były opublikowane w wiedeńskim czasopiśmie „Österreichische Botanische Zeitschrift” (1889, 1890, 1895, 1896, 1901, 1902, 1903). Zbiory zebrane przez Ferdynanda Karo znajdują się obecnie m.in. w bibliotekach w Warszawie, Krakowie, Bazylei, Berlinie, Jenie, Lozannie, Irkucku, Petersburgu i Kijowie.

Materiały F. Karo zostały zakupione przez PAN Archiwum w Warszawie od Marii Czarnieckiej, córki Ferdynanda Karo, w 1961 r. Do księgi nabytków zostały wpisane pod numerem 373. W 2025 r. Marek Ciara uporządkował spuściznę i opracował inwentarz. Objętość zespołu to 0,06 m.b. Materiały spuścizny uporządkowano zgodnie z *Wytycznymi opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Nadano im układ chronologiczno-rzeczowy. Spuścizna zawiera materiały z lat 1883–2003. W jednostce pierwszej znajdują się fotografie F. Karo i Błagowieszczeńska z lat 1907–1913. W jednostce drugiej znajdują się: klepsydra, nekrologi, zawiadomienie o pogrzebie, wspomnienia pośmiertne z roku 1927. W jednostce trzeciej jest pochodząca z lat 1887–1909 korespondencja wychodząca: listy do żony, córek, i syna. W jednostce czwartej znajdują się materiały o twórcy zespołu: związane z jubileuszem 65-lecia pracy naukowej, referaty, przemówienia i korespondencja. W jednostce piątej umieszczono materiały Marii Czarnieckiej, córki twórcy spuścizny, z lat 1948–2003 dotyczące jej ojca: korespondencja, kserokopie haseł encyklopedycznych i notatki dotyczące F. Karo. W jednostce szóstej są załączniki: wydane drukiem opracowanie F. Karo *Spis rzadszych krajowych roślin zebranych w latach 1881 i 1882 w okolicach Lublina oraz pod Stawską Górą za Chelmem* z 1883 r. i *Kalendarz Królowej Korony Polskiej na rok 1928* oraz fotografia odkrytej przez twórcę spuścizny rośliny *Galium karoï*.

W PAN Archiwum w Warszawie spuściznie nadano sygnaturę 28. W serwisie <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> spuścizna ma numer 302/488/0. Inwentarz liczy sześć jednostek uzupełnionych 1 aneksem.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Ferdynanda Karo, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, sygn. 28.

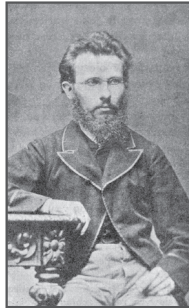
2. Arabas I., *Karo Ferdynand*, [w:] *Polski wkład w przyrodoznawstwo i technikę. Słownik polskich i związanych z Polską odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki*, Warszawa 2015, t. II, s. 169–170.
3. Bukowiecki H., *Karo Ferdynand*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, t. XII, s. 84–85.
4. *Karo Ferdynand*, [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, Warszawa 2003, t. XIII, s. 314.

INWENTARZ

1. Fotografie
2 fotografie F. K., 15 fotografii Błagowieszczęńska nad Amurem z adnotacją i inicjałami F. K., 1907–1913 i b.d., l., fot. 17
2. Funeralia
Klepsydra, nekrologi, zawiadomienie o pogrzebie, wspomnienia pośmiertne, 1927, masz., druk, l., k. 16
3. Korespondencja wychodząca
Listy żony, córek, syna, rkp., j. pol., ros., l., 1887–1909 i b.d., k. 21, zob. aneks 1
4. Materiały o twórcy zespołu
Materiały jubileuszu 65-lecia pracy naukowej, referaty na 20-lecie śmierci, fragment przemówienia przy odsłonięciu tablicy z popiersiem, odpowiedź Biblioteki Akademii Nauk ZSRR dotycząca materiałów archiwalnych F. K., korespondencja dotycząca zbierania materiałów o F. K., rkp., masz., druk, l., 1925–1961 i b.d., k. 31
5. Maria Czarniecka, córka F. K.
Korespondencja z Seminarium Historii Farmacji Uniwersytetu Poznańskiego, Instytutem Botaniki PAN, kserokopie haseł z *Wielkiej encyklopedii PWN*, *Polskiego słownika biograficznego* i *Słownika biologów polskich*, notatki dotyczące F. K., rkp., masz., kkp., l., 1948–2003, k. 17
6. Załączniki
F. K., *Spis rzadszych krajowych roślin zebranych w latach 1881 i 1882 w okolicach Lublina oraz pod Stawską Górą za Chełmem*, Warszawa 1883, *Kalendarz Królowej Korony Polskiej na rok 1928*, fot. *Galium karoi* z opisem, rkp., masz., druk, l., 1883, 1928 i b.d., k. 101, fot. 1

ANEKS 1

J. 3.	Korespondencja wychodząca		
	Karo Jan, syn	l. 1	1895
	Karo Ludwika, córka	l. 1	1902
	Karo Maria, córka	l. 8	1902–1909 i b.d.
	Karo Zofia, żona	l. 1	1888
	Karo Zofia, córka (1 koperta bez l.)	l. 5	1903 i b.d.
	Wiersze	2	b.d.

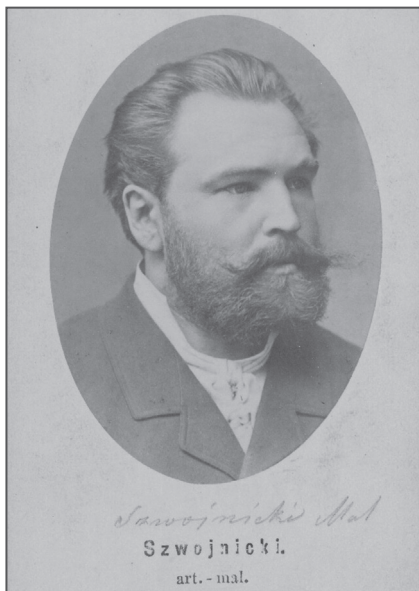
Ferdynand Karo, fotografia
portretowa, Materiały
Ferdynanda Karo, APAN,
ZF, XLI–131

Widok Błagowieszczęńska, Materiały Ferdynanda Karo, APAN, ZF, XVI–131

Ferdynand Karo w Błagowieszeńsku, Materiały Ferdynanda Karo, APAN, ZF, XLI-131

Sawojnicki Mal
Szwojnicki.
art. - mal.

Roman Szwojnicki

Marek Ciara
Warszawa

MATERIAŁY ROMANA SZWOYNICKIEGO (1845–1915) (39)

Roman Szwoynicki urodził się 21 grudnia 1845 r. w majątku Rady koło Krakinowa w guberni kowieńskiej. Był synem Michała, właściciela ziemskiego, powstańca styczniowego, i Zofii z Kulwieciów. Miał brata Ludomira i siostrę Marię, zamężną Wańkowiczową. Jego siostrzeńcem był pisarz Melchior Wańkowicz (1892–1974). Kształcił się początkowo w domu, następnie w latach 1856–1863 w Instytucie Szlacheckim w Wilnie. W 1863 r. za udział w patriotycznej manifestacji został usunięty z Instytutu. Brał udział w walkach powstańczych w oddziale dowodzonym przez księdza Antoniego Mackiewicza. Oddział operował w składzie sił dowodzonych przez Zygmunta Sierakowskiego. W czerwcu 1864 r. został aresztowany i w 1865 r. zesłany w głąb Rosji. W latach 1865–1869 przebywał kolejno w Omsku, Tobolsku, Krasnoufimsku i Jekaterynburgu. Po amnestii w 1869 r. osiedlił się w Warszawie. W Warszawie kształcił się w Szkole Rysunkowej u Wojciecha Gersona. W 1871 r. po raz pierwszy wystawił swoje obrazy w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych. Były to: *Polowanie na wytropionego* i *Portrety dam*. W latach 1873–1875 przebywał w Monachium. Na tamtejszej Akademii Sztuk Pięknych zapisał się do Malerschule, gdzie kształcił się pod kierunkiem Alexandra Wagnera i Józefa Brandta.

W 1876 r. założył w Warszawie pracownię, początkowo razem z Leonem Wyczółkowskim. Od 1875 r. w prasie warszawskiej ukazywały się drzeworytowe reprodukcje jego obrazów. Współpracował z „Kłosami”, „Tygodnikiem Ilustrowanym”, „Biesiadą Literacką” i „Wędrowcem”. Roman Szwoynicki malował głównie sceny historyczno-rodzajowe, m.in. wystawione w Zachęcie: *Kaptowanie szlachty przed sejmikiem* (1884), *Typy litewskie* (1886), *Rycerz z XVI wieku* (1888) czy *Wizyta u magnata* (1889). Malował również portrety. Obrazy wystawiał w Towarzystwie

Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie i w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. W roku 1882 został członkiem Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. W 1899 r. wstąpił do Warszawskiego Towarzystwa Artystycznego. W 1898 r. zawarł związek małżeński z Franciszką Karoliną Złotarewicz. Miał córki Zofię Krystynę i Irenę, zamężną Wołską, oraz synów Kazimierza i Jerzego. W 1904 r. zamieszkał w rodzinnym majątku Rady na Kowieńszczyźnie. Mieszkał tam i gospodarował do końca życia. W tym okresie malował niewiele, a w Warszawie bywał sporadycznie. Zmarł 13 stycznia 1915 r. w Radach i pochowany został w krypcie tamtejszego kościoła. Materiały Romana Szwoynickiego wpłynęły do PAN Archiwum w Warszawie w dwóch transzach. W 1960 r. PAN Archiwum w Warszawie zakupiło materiały archiwalne od Kazimierza Szwoynickiego, syna twórcy spuścizny (numer w ks. nab. 286). Drugi dopływ to darowizna Stanisława Wasilewskiego z 2002 r. (ks. nab. 2415). Ze spuścizny zostały wyłączone fotografie i przekazane do Zbioru Fotografii (XIII–219, XIII–224, XIII–227, XIII–231, XIII–239, XVII–130, XVII–132).

W 2020 r. Marek Ciara uporządkował materiały spuścizny i sporządził inwentarz. Objętość zespołu to 0,10 m.b. Materiały spuścizny ułożono zgodnie z *Wytycznymi opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Spuścizna zawiera materiały z lat [1542, 1580, 1592, 1828], (1854–1915), [1978]. W jednostce pierwszej znajdują się: życiorys i spisy rysunków i fotografii, w drugiej — zaświadczenia Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, w trzeciej jednostce są materiały rodzinne: wspomnienie o Kazimierzu Szwoynickim i trzy dokumenty z XVI wieku w języku ruskim dotyczące spraw majątkowych Szwoynickich. W czwartej jednostce jest dokument osoby obcej — zaświadczenie Tadeusza Makólskiego, w piątej kserokopia odezwy *Rząd Narodowy do narodu* z 1863 r. Jednostka szósta to oprawna księga *Silva rerum*. Zawiera rysunki R. Szwoynickiego, odpisy wierszy różnych autorów, wycinki z gazet oraz wklejone listy wpływające i bruliony lub odpisy listów wysłanych przez twórcę zespołu do różnych adresatów. Spis respondentów umieszczono w aneksie. Najwcześniejszy w tej księdze jest list Adama Szwoynickiego z 1828 r., najpóźniejszy nekrolog R. Szwoynickiego z 1915 r. W PAN Archiwum w Warszawie spuściznie nadano sygnaturę 39. W wyszukiwarce www.szukajwarchiwach.pl zespół ma numer 302/499/0. Inwentarz liczy 6 jednostek i 1 aneks.

Źródła i bibliografia

1. *Materiały Romana Szwoynickiego*, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, 39, j. 1.

2. Daranowska-Łukaszewska J., *Szwoynicki Roman*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Warszawa-Kraków 2014, t. XLIX/4, z. 203, s. 498–500.

INWENTARZ

1. Biografia
Życiorys, spis fotografii, spis rysunków, b.d., masz., masz. pow., l., k. 5
2. Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu
Zaświadczenia o pochwale i przyznaniu R. S. srebrnego medalu, 1872, 1875, rkp., j. ros., l., k. 2
3. Rodzina Szwoynickich
Dokumenty papierowe dotyczące spraw majątkowych rodziny Szwoynickich z XVI wieku, wspomnienie pośmiertne o Kazimierzu Szwoynickim, notka biograficzna, tablica genealogiczna [1542, 1580, 1592]–[1978], rkp., kkp., j. pol., ruski, l., k. 10
4. Uniwersytet w Petersburgu
Zaświadczenie o ukończeniu studiów na Uniwersytecie w Petersburgu Tadeusza Makólskiego, 1883, druk z podpisaniami, j. ros., l., k. 1
5. *Rząd Narodowy do narodu*
Odezwa z 31 lipca 1863 r., b.d., kserokopia, l., k. 1
6. Księga *Silva rerum* Romana Szwoynickiego
Księga oprawna zawierająca rysunki R. S., odpisy wierszy różnych autorów, życzenia świąteczne, wycinki z gazet dotyczące wydarzeń politycznych, zawiadomienie w prasie o ślubie, nekrolog, [1828], 1854–1915, rkp., druk, opr., j. niem., pol., ros., k. 215, korespondencja, zob. aneks 1

ANEKS 1

- J. 6. Księga *Silva rerum* Romana Szwoynickiego, korespondencja

KORESPONDENCJA WYCHODZĄCA

Baliński Ignacy	1891–1896	1. 2
Bilewicz Jan	1902	1. 1
Bystram Władysław	1901	1. 1
Celiński Stanisław	1887	1. 1
Grodzki i Skiwski	1896	1. 1

Kordzikowski Józef	1894	1. 1
Koelichenowa	1896	1. 1
Lewental Hortensja	1902	1. 1
Pułjanowski Antoni	1889, b.d.	1. 2
Szteyn Ignacy	1892	1. 1
Świacki Karol	1892	1. 1
Walmont Józef	1889	1. 1
Weloński Pius	1902–1909	1. 2
S. R. do nieustalonych adresatów	1895–1896, b.d.	1. 3

KORESPONDENCJA WPLYWAJĄCA

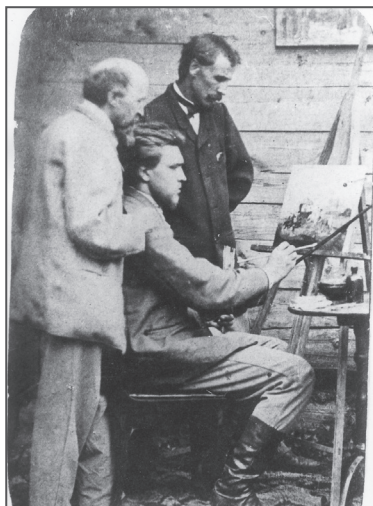
Baliński Ignacy	1896	1. 1
Celiński Stanisław	b.d.	1. 1
Damrose K. (tel.)	1906	1. 1
Eydrygiewicz Michał	b.d.	1. 1
Lecznica Bergmana w Rydze (brak podpisu)	1906	1. 1
Kordzikowski Józef	b.d.	1. 1
Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, Zarząd	1902	1. 1
Plaska Maria	1895	1. 1
Pułjanowski Antoni	1902, b.d.	1. 6
Rudzińska z Kordzikowskich Bronisława	1895	1. 1
Sienkiewicz Henryk	1899, b.d.	1. 2
Szwoynicka Feliksa z Baczyńskich i Wańkowiczówna Regina	1906	1. 1
Szwoynicki Ludomir (tel.)	1987	1. 1
Szwoynicki Władysław (brulion listu)	b.d.	1. 1
Tomaszewski Stanisław	1874	1. 1
Nadawcy nieustaleni	1895–1906, b.d.	1. 10
Korespondencja osób trzecich Szwoynicki Adam do Michała N.N.	1828	1. 1

Roman Szwojnicki w kontuszu, b.d.,
APAN, ZF, III-219

Roman Szwojnicki (z prawej) i Saturnin
Jakubowski, towarzysze broni i zesłania,
1913, APAN, ZF, III-219

Roman Szwojnicki przy sztalugach i dwie
nieznane osoby, b.d. APAN, ZF, III-219

Dorota Pietrzekiewicz
Warszawa

WOJENNE BLIZNY WARSZAWSKICH BIBLIOTEK

„Ileż was, stare druki, rękopisy, księgi,
Zginęło niepowrotnie w pożarze Warszawy!
Pożarzy was płomienie niszczącej potęgi,
Popioły wasze rozwił wiatr
w tym roku krwawym.
Zbiorze Krasińskich, raperswilski, batignolski,
Biblioteko Załuskich, mowo dawnej Polski!
Wzlatywałaś na skrzydłach płomieni ku niebu,
Na dymach całopalnych czarnego pogrzebu”

Mieczysław Jastrun

Jednym z najbardziej bolesnych wspomnień w historii Polski pozostają wydarzenia II wojny światowej, które odcisnęły krwawe piętno na życiu kilku pokoleń (państwo polskie straciło ponad 11 milionów obywateli¹), a także poczyniły wielkie spustoszenie wśród narodowych zasobów kultury i nauki². Elementem nazistowskiej polityki wobec polskiego dziedzic-

¹ Trzeba podkreślić, że straty te były wynikiem eksterminacji, masowego biologicznego wyniszczania narodu, jak również przemieszczenia granic. Zob. *1939–1945 Pro memoria*, pod red. J. Witkowskiego, red. gł. H. Dmochowska, Warszawa 2015, s. 11–14.

² Zob. m.in.: *Lista strat kultury polskiej (I IX 1939–I III 1946)*, zestawił B. Olszewicz, Warszawa 1947; A. Kunert, *Lista strat kultury polskiej 1939–1945*, t. I, Warszawa 1998; J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. I–II, Kraków 2001; K. Estreicher, *Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944 wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży/Cultural losses of Poland during the German occupation 1939–1944 with original documents of the looting*, Kraków 2003; *Malarstwo polskie. Straty wojenne. Obrazy olejne, pastele, akwarele utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945/Polish painting. Wartime losses. Oil paintings, pastels, watercolours lost between 1939–1945 within post-1945 borders of Poland*, oprac. katalogu A. Tyczyńska, K. Znojewska, Poznań 2007; M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 2015.

twą kulturowego było rozpoznanie — jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych, ale również w ich trakcie — jego zasobów dóbr kultury. Władze okupacyjne powoływały specjalne instytucje, komisje oraz pojedynczych ekspertów do systematycznych badań i wyszukiwań najcenniejszych obiektów archiwalnych, bibliotecznych oraz muzealnych. To współdziałanie nauki ze zbrodnią ujawniło się w aktywności niemieckich badaczy, którzy pod pozorem prowadzenia badań naukowych faktycznie kategoryzowali obiekty, które jako „użyteczne” miały trafić do Rzeszy lub — jako „nieużyteczne” — zostać zniszczone na miejscu³.

Kajetan Mühlmann, historyk sztuki, kierownik Głównego Wydziału Nauki i Oświaty Rządu Generalnego Gubernatorstwa, zaufany człowiek Hermanna Göringa, w zeznaniu złożonym pod przysięgą w 1945 r. w obecności amerykańskich oficerów przyznał: „[...] Od października 1939 do września 1943 r. byłem specjalnym pełnomocnikiem gubernatora Polski Hansa Franka do spraw zabezpieczania dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie. Zadanie to zostało mi powierzone przez Göringa jako przewodniczącego Komitetu Obrony Rzeszy. Potwierdzam, że oficjalną polityką generalnego gubernatora Hansa Franka było zabezpieczenie wszystkich ważniejszych dzieł sztuki stanowiących własność polskich instytucji publicznych, zbiorów prywatnych i Kościoła. Potwierdzam, że wspomniane dzieła sztuki były faktycznie konfiskowane, i jestem świadom tego, że w przypadku zwycięstwa Niemiec nie pozostałyby w Polsce, lecz zostałyby użyte w celu uzupełnienia niemieckich zbiorów dzieł sztuki”⁴.

Wśród polskich miast najbardziej znaczące straty (osobowe oraz w zakresie dóbr kultury, należących do zbiorów publicznych, a także prywatnych⁵) w latach 1939–1945 poniosła Warszawa. Wspomnę, że pierwsze niemieckie bomby spadły na stolicę w chwili wybuchu wojny, a naloty trwały cały miesiąc. Znamienne, 17 września⁶ o godzinie 11.15 zatrzymały się wskazówki zamkowego zegara. W wyniku intensywnego ostrzału oraz zmasowanych ataków z powietrza stanął w płomieniach Zamek Królewski,

³ A. Mężyński, *Kommando Paulsen (październik–grudzień 1939 r.)*, Warszawa 1994; *Płock–Królewiec–Rendsburg–Flensburg–Getynga–Warszawa–Płock. Biblia wraca w skrzynce*, [w:] W. Kalicki, M. Kuhnke, *Sztuka zagrabiona. Urowadzenie Madonny*, Warszawa 2014, s. 197–219.

⁴ *Dokumenty*, oprac. W. Bartoszewski, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 436–437.

⁵ M. Klarecki, *Zrabowana Warszawa. Straty w prywatnych zbiorach i artystycznych kolekcjach mieszkańców Warszawy w latach 1939–1945*, t. I–II, Warszawa 2024.

⁶ Tego dnia agresji dopuścił się Związek Sowiecki, ignorując wszystkie dotychczasowe umowy i porozumienia zawarte z Polską.

a dokładniej jego wieże Zegarowa i Władysławowska, dach nad Salą Senatorską i skrzydłem od strony Wisły⁷.

Zmasowane naloty miały miejsce również 24 i 25 września. W bombardowaniu wzięło udział prawie 350 bombowców, a na Warszawę spadło blisko 630 ton bomb burzących i zapalających. W płomieniach stanęły gmachy publiczne, kościoły, budynki mieszkalne, szpitale (mimo oznaczenia znakami Czerwonego Krzyża). W dniach 24–27 września poważnemu uszkodzeniu uległa Centralna Biblioteka Wojskowa, która ulokowana była w budynkach Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych⁸ w Alejach Ujazdowskich 1/3. Znajdowała się ona w centrum miasta, tuż obok instytucji wojskowych oraz cywilnych, a także w sąsiedztwie Uniwersytetu Warszawskiego. Jej bogaty księgozbiór (m.in. stare druki, rękopisy czy obiekty pochodzące z emigracyjnej kolekcji raperswilskiej oraz Towarzystwa Literackiego Przyjaciół Polski w Londynie), warsztat bibliograficzny i ogólna dostępność sprawiały, że czytelnikami byli luminarze nauki polskiej, jak na przykład: Stanisław Estreicher, historyk prawa, bibliograf, Marceli Handelsman⁹, najwybitniejszy historyk pierwszej połowy XX w., Szymon Askenazy, badający stosunki międzynarodowe XVIII i XIX w., Waclaw Tokarz, analizujący powstania narodowe, Otton Laskowski, twórca pierwszej polskiej encyklopedii wojskowości, Stanisław Pigoń, edytor i historyk literatury polskiej, czy Stanisław Konopka, wojskowy, lekarz, historyk medycyny, współtwórca Głównej Biblioteki Lekarskiej. Spłonęły wówczas prawie wszystkie zbiory. Z księgozbioru liczącego przed wybuchem wojny ok. 500000 tomów uratowano zaledwie 8000 z zasobu głównego i 3000 z kolekcji raperswilskiej, które później umieszczono w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich przy ul. Okólnik 9¹⁰.

Także dotkliwych strat doznała Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, mająca swą siedzibę w Pałacu Błękitnym przy ul. Senatorskiej, któ-

⁷ S. Lorentz, *Zburzenie Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1946.

⁸ Zespół budynków wybudowany dla Korpusu Kadetów Suworowa, szkoły wojskowej kształcącej oficerów. Podczas I wojny światowej w budynkach mieścił się szpital wojskowy. Po odzyskaniu niepodległości siedziba Szkoły Podchorążych, a następnie Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych.

⁹ Spuścizna M. Handelsmana przechowywana jest w APAN (III-10). Wśród materiałów warsztatowych odnaleźć można wypisy ze zbiorów archiwalnych i bibliotecznych, które uległy zniszczeniu w wyniku działań wojennych.

¹⁰ A. Lewak, *Straty Biblioteki Raperswilskiej w zbiorach rękopiśmiennych*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie źródeł rękopiśmiennych*, Warszawa 1955, s. 103–122; K. Piwowska, *Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, „Medical Library Forum. Forum Bibliotek Medycznych”, 2013, r. VI, nr 2, s. 532–542.

ry w latach 1811–1944 należał do rodziny Zamoyskich. Była to jedna z najstarszych i najważniejszych polskich bibliotek rodowych. Jej tradycje sięgają drugiej połowy XVI stulecia. Protoplastą kolekcji był człowiek bardzo zamożny i wpływowy, hetman i kanclerz Jan Zamoyski. Ufundował ją na potrzeby powołanej przez siebie Akademii Zamojskiej. Sam także — zgodnie z duchem humanizmu — kupował i kolekcjonował książki, w tym rękopisy greckie. Jego spadkobierca Stanisław Kostka Zamoyski w 1811 r. zespolił dawne księgozbiory: zamkowy (pałacowy), Akademii Zamojskiej (zamkniętej w 1784 r.) oraz niektórych członków rodziny (Aleksandra Zamoyskiego, Andrzeja Zamoyskiego oraz częściowo własny — segment zbiorów pozostawił w Klemensowie) i powołał bibliotekę ordynacyjną. Zasób księżnicy przed wybuchem wojny szacuje się na blisko 120000 tomów, 400 obrazów i miniatur, pokaźne zbiory numizmatów, ceramiki oraz militariów. Zespół pałacowy wraz z pawilonem mieszczącym zbiory (oficyna przy Senatorskiej 39, róg Żabiej) kilkakrotnie był bombardowany w pierwszym miesiącu wojny. 25 września 1939 r. zbiory artystyczne, muzealne, pamiątki rodzinne uległy niemalże całkowitemu zniszczeniu. Natomiast obiekty biblioteczne — według oceny ostatniego bibliotekarza Ludwika Kolankowskiego (ojca Zygmunta Kolankowskiego, historyka prawa, archiwisty i organizatora Archiwum PAN)¹¹ — doznały strat szacowanych na 30%. Ale 8 września 1944 r. Niemcy celowo podpalili pałac oraz budynek biblioteczny. Wówczas ogień strawił 10000 starych druków, map, atlasów, globusów, większość zbioru graficznego, a także cenny zbiór numizmatyczny. Przetrwiała jedynie część księgozbioru, ukryta w czerwcu w podziemiach. Cudem zachowało się 800 rękopisów i 1200 druków z XV i XVI wieku¹².

Wspomniany Ludwik Kolankowski w warunkach okupacyjnych strzegł skarbów bibliotecznych, stworzył jedyny dostępny w Warszawie dla polskich badaczy warsztat pracy naukowej, brał czynny udział w pracach konspiracyjnego nauczania uniwersyteckiego. Jan Wagner, ówczesny kurator Muzeum w Nieborowie i Arkadii, wspominał: „Po upadku powstania warszawskiego zamieszkał w Łowiczu, w naszym domu przy Rynku Kilińskiego, prof. dr Ludwik Kolankowski wraz ze

¹¹ Spuścizny ich znajdują się w APAN (III–349 Ludwika Kolankowskiego, III–350 Zygmunta Kolankowskiego).

¹² K. Ajewski, *Zbiory artystyczne i galeria muzealna Ordynacji Zamojskiej w Warszawie*, Kozłówka 1997; tenże, *O trzech bibliotekach ordynackich w Warszawie w 60. rocznicę zniszczenia*, „Muzealnictwo”, 2004, t. XLV, s. 10–12.

swoją rodziną. Z Łowicza kilka razy wyjeżdżał do Podkowy Leśnej, gdzie kontaktował się z prof. Lorentzem, który organizował akcję ratowania mienia kulturalnego, ocalałego w Warszawie z pożogi wojennej. Któregoś dnia powrócił do Łowicza z kilkoma — jak się okazało — niezwykle cennymi paczkami. Pokazał mi ich zawartość. Był tam *Mszał tyniecki*, *Kronika* Galla z własnoręcznymi marginesowymi uwagami Długosza, dalej rękopisy *Krzyżaków* Sienkiewicza, *Faraona* Prusa. Pamiętam, że był i maszynopis pracy prof. Kętrzyńskiego o imionach Piastów. Następnego dnia wybraliśmy się na plebanię do ks. dziekana Edwarda Kawińskiego, proboszcza parafii Kolegiaty Łowickiej, ażeby omówić z nim sprawę najlepszego zabezpieczenia wspomnianych wyżej dzieł, ponieważ działania wojenne trwały dalej. Ks. E. Kawiński, który zabezpieczył już wiele skarbów kultury polskiej i przygarnął zbiory Muzeum Łowickiego, umieszczając je w wieżach Kolegiaty i w kościele pijarskim, chętnie zgodził się na przechowanie uratowanych z Warszawy obiektów. Wraz z prof. Kolankowskim przynieśliśmy na plebanię *Mszał*, *Kronikę*, rękopisy Sienkiewicza i Prusa oraz maszynopis prof. Kętrzyńskiego. Kilka dni później ks. Kawiński zaprowadził nas do Kolegiaty i pokazał nam miejsce w nawie bocznej, gdzie pod posadzką w krypcie prymasa Jana Lipskiego ukrył przekazane mu rękopisy. Wszystko zostało umieszczone przez ks. Kawińskiego w dużej puszcze, wykonanej z blachy cynkowej i osobiście zalutowanej przez niego w obecności zaufanego zakrystiana Rowińskiego. Po zakończeniu działań wojennych w lutym 1945 r. ukryte rękopisy i maszynopis zostały wyjęte ze skrytki i przekazane prof. Kolankowskiemu. Któregoś dnia w Łowiczu zatrzymał się Jan Zamoyski, ostatni ordynat i właściciel Biblioteki. Byliśmy razem z prof. Kolankowskim i z nim na wspólnym obiedzie. W czasie rozmowy powiedział: «Sprawdziła się przepowiednia, która była w naszej rodzinie, że ordynacja zaczęła się od Jana Zamoyskiego i na Janie się skończy. Ja jestem ostatnim»¹³.

Dziś wyżej wspomniane rękopisy średniowieczne oraz dziewiętnastowieczne możemy podziwiać na stałej wystawie Biblioteki Narodowej w Pałacu Rzeczypospolitej. Odnajdziemy tam również i inne bezcenne obiekty proveniencji zamoyskiej, jak np. *Kodeks supraski* (rękopis zaliczany do grupy najstarszych na świecie manuskryptów spisanych alfa-

¹³ S. Lorentz, *W Muzeum i gdzie indziej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 99–100.

betem cyrylickim w języku staro-cerkiewno-słowiańskim)¹⁴, tzw. *Siedem grzechów głównych*, czyli piętnastowieczny zabytek języka polskiego¹⁵, jedyny w zbiorach polskich iluminowany rękopis najważniejszych prac Józefa Flawiusza¹⁶, bogato iluminowany egzemplarz *Legenda aurea* Jakuba de Voragine¹⁷, unikatowy egzemplarz najstarszej znanej francuskiej edycji godzinek (editio princeps), zwany *Modlitewnikiem Jana Zamojskiego*¹⁸, rękopisy Jana Kochanowskiego, edycję z 1522 r. *Żywotu Wszechmocnego Syna Bożego Pana Jezu Krysta* (jeden z pięciu egzemplarzy znajdujących się w dziś Polsce)¹⁹ czy zbiór 105 rysunków rytownika, poety, filologa i heraldyka Tomasza Tretera, które przedstawiają biografię Stanisława Hozjusza. W 2024 r. dzięki celowej dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa

¹⁴ Powstał najprawdopodobniej na początku XI w. we wschodniej Bułgarii. Dzieje manuskryptu do roku 1823 nie są znane. Wówczas został odkryty przez ks. Michała Bobrowskiego, profesora archeologii biblijnej na Uniwersytecie Wileńskim, w unickim klasztorze bazylianów w Supraślu koło Białegostoku. W trakcie przygotowań do edycji rękopis podzielono na dwie części i wysłano do skopiowania. Pierwsza z nich (118 kart) już nie powróciła; obecnie przechowywana jest w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lublinie. Z liczącej 167 kart części drugiej, odesłanej po skopiowaniu, 16 kart — wyjętych w niewyjaśnionych do końca okolicznościach — znajduje się w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu. Pozostałe 151 kart trafiło prawdopodobnie po śmierci Bobrowskiego do zbiorów znanego kolekcjonera Władysława Trębickiego, a stąd do Biblioteki Ordynacji Zamojskiej. Rękopis został zagrabiony przez okupanta niemieckiego w listopadzie 1939 r. i złożony w skarbcu Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy w Berlinie, ale zwrócony został jeszcze w czasie wojny Bibliotece Ordynacji Zamojskiej. Wywieziony ponownie przez hitlerowców w październiku 1944 r. zaginął na wiele lat. Manuskrypt wpisany został na Listę Pamięci Świata UNESCO.

¹⁵ Obiekt zawiera łacińskie kazania na niedziele oraz dni tygodnia, w których wspomniani są święci Kościoła w Polsce. Znajdują się tu również zapisane po polsku wierszowane dekalogi, pieśń na Święto Zesłania Ducha Świętego oraz wyznanie wiary, poniżej którego wyliczono siedem grzechów śmiertelnych.

¹⁶ Kodeks ufundowany przez opata benedyktynów tyńskich Macieja Skawinkę spisał w 1466 r. klasztorny organista Maciej starannym piśmem gotyckim w dwóch kolumnach. Zachowała się jego oryginalna gotycka oprawa.

¹⁷ Kodeks ten wyróżnia się bogactwem programu ikonograficznego, wykonaniem miniatur. Powstał ok. 1480 r. we Włoszech (prawdopodobnie w Padwie), na zamówienie Francesca Vendraminiego, przedstawiciela wpływowej rodziny weneckiej. Około 1525 r. był własnością kanclerza wielkiego koronnego Krzysztofa Szydłowieckiego, o czym świadczy ekslibris wydrukowany w oficynie Hieronima Wietora.

¹⁸ To jedyny na świecie egzemplarz pierwszego wydania godzinek z 1485 r. wydrukowanych przez i Jeana du Pré w Paryżu. Książka mogła być prywatnym modlitewnikiem kanclerza Jana Zamojskiego, co może potwierdzać wpis proweniencyjny: „Liber precationum Magni olim Joannis Zamoyski supremi Regni Poloniae Cellarii”.

¹⁹ Najstarsza zachowana w całości książka drukowana w języku polskim, uznawana za najwytworniejszy i najokazalszy druk z oficyny Hieronima Wietora.

Narodowego zachowane zbiory Ordynacji Zamoyskiej stały się własnością Narodowej Książnicy.

Tylko perzyna pozostała z Biblioteki Ordynacji Przeździeckich, która ulokowana była w pałacu przy ul. Foksal 6. Jej fundator hrabia Aleksander Przeździecki — mediewista, wydawca źródeł historycznych — w 1842 r. dał początek znakomitej kolekcji, uzupełnionej przez jego syna Konstantego. On to zlecił architektowi Marcelemu Berentowi wybudowanie pałacu, gdzie sala biblioteczna wtopiona była w bryłę budynku. Aleksander Gieysztor wspominał, że prawie we wszystkich pomieszczeniach pałacowych znajdowały się dzieła sztuki, a najcenniejsze zbiory rozmieszczono w sali bibliotecznej. Przed wrześniem 1939 r. księgozbiór liczył 60000 tomów i 500 rękopisów, archiwum rodzinne (w tym 800 dokumentów pergaminowych i papierowych), materiały kartograficzne (ok. 350 map, atlasów i planów). Z kolei na zbiory artystyczne składały się ryciny i rysunki, płótna pędzli mistrzów polskich i zagranicznych, miniatury, a także tkaniny, fajanse i porcelana, przedmioty złotnicze i brązy oraz militaria²⁰. W kolekcji można było odnaleźć książki z zasobów królów polskich (tzw. monumenta Zygmunta Augusta, woluminy niegdyś należące do Jana Kazimierza oraz Jana III Sobieskiego), jak również cenne inkunabuły. „Do biblioteki wchodziło się [...] wejściem głównym pałacu wiodącym na wysoki parter. Witął służący w liberii, zajmował się okryciem i prowadził na prawo w głąb do sali bibliotecznej, gdzie popołudniami, za zgodą właściciela informowanego przez bibliotekarza, dostępowano się do książek i rękopisów. Długie przyćmione wnętrza zastawiały szafy, regały, stół, wygodne fotele, obite skórą krzesła. Dzieła sztuki i zbroja znajdowały się także w tym miejscu; bodaj tu widniał jeden z klejnotów zbiorów sztuki Zofii Jagiellonki ołtarzyk domowy [...] Sala biblioteczna czyniła wrażenie jednego z wnętrz rezydencji. Miał w niej swój stół właściciel parający się pracami historycznymi. Swoisty urok wnętrza płynął z mebli, obrazów, rzeźb, zapachu książek i skóry, z ciszy i komfortu wiktoriańskiego w polskiej odmianie. Czasami pojawiał się właściciel Rajnold Przeździecki, który po dziadzie i ojcu odziedziczył nie tylko pałac ze zbiorami, ale też pasję bibliofilską i dziejopisarską”²¹.

²⁰ A. Chmiel, *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przeździeckich w Warszawie*, Kraków 1890; A. Gieysztor, *Biblioteka Przeździeckich*, [w:] *Historyczne księgozbiory warszawskie*, cz. 1, Sesje Varsavianistyczne, Warszawa 1995, z. 5, s. 42–47; K. Ajewski, *O trzech bibliotekach ordynackich w Warszawie...*, s. 12–13.

²¹ A. Gieysztor, *Biblioteka Przeździeckich...*

W tzw. „czarny poniedziałek”, czyli 25 września 1939 r. — podczas najcięższego nalotu bombowego na Warszawę — pałac wraz z biblioteką został spalony i zburzony. Większość zbiorów uległa zniszczeniu. Ocalał zaledwie mały ich fragment, resztki przytomnie wyrzucone przez okna na podwórze przez służbę, m.in. autograf poematu epickiego Adama Mickiewicza *Grażyna* (dziś w Muzeum Literatury w Warszawie), „garść” dokumentów archiwum rodowego (dziś w Archiwum Głównym Akt Dawanych w Warszawie)²². Według wspomnień Zygmunta Wdowiszewskiego²³, od 1936 r. dyrektora i kustosa zbiorów, świadka tych wydarzeń: „Resztki książek i rękopisów, przeważnie uległych spaleni, odnaleźć można było wśród gruzów zburzonego i spalonego pałacu [...]. Przy pomocy pp. Aleksandra Gieysztora i Stanisława Dąbrowskiego rozpoczął podpisany czynić poszukiwania *Grażyny*. Wśród zwałów gruzu, błota i śniegu nie była to łatwa rzecz. [...] Ocalał on dzięki przytomności umysłu służby, która w czasie palenia się pałacu wyrzucała książki, obiekty biblioteczne przez okno do ogrodu i na podwórze pałacu. Ale ocalał on i dzięki temu, że włożony był do futerału tekturowego obłożonego płótnem, który się nieco opalił, chroniąc autograf”²⁴.

Podczas walk o Warszawę we wrześniu 1939 r. częściowemu uszkodzeniu uległy zbiory Biblioteki Narodowej, które rozlokowane były w trzech miejscach: w Pałacu Tyszkiewiczów-Potockich (ul. Krakowskie Przedmieście 32), w którym przechowywane były zbiory specjalne²⁵, w Centralnej Bibliotece Wojskowej²⁶ oraz w gmachu Szkoły Głównej Handlowej (ul. Rakowiecka 6), gdzie obok książek, czasopism, druków

²² Z. Wdowiszewski, *Straty artystyczne i kulturalne zbiorów Przędzieckich w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, 1958, t. III, s. 353–413; K. Ajewski, *O trzech bibliotekach ordynackich w Warszawie...*, s. 12–13; K. Słojkowska, „*Spaleniżna Przędzieckich*”. Kilka słów o Archiwum hr. Przędzieckich, [w:] *Archiwa Polski i Europy. Wspólne dziedzictwo, różne doświadczenia*, pod red. A. Kuleckiej, Warszawa 2017, s. 258–264.

²³ Spuścizna Zygmunta Wdowiszewskiego przechowywana jest w APAN (III–232).

²⁴ Cyt. za K. Słojkowska, „*Spaleniżna Przędzieckich*”..., s. 262.

²⁵ Rękopisy starsze — głównie rewindykaty po traktacie ryskim, kilka najcenniejszych przechowywanych było w pancерnej szafie w budynku SGH: inkunabuły, stare druki, łącznie z depozytem wilanowskim i horynieckim, zbiory kartograficzne, ikonograficzne, teatralia i muzykalia. Znajdowały się tu również dwie wyodrębnione kolekcje Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, tj. Gabinetu Filologicznego oraz Gabinetu Matematycznego.

²⁶ Przechowywane były tu tzw. rękopisy nowsze (tj. autografy, korespondencja, literatura piękna z XIX i XX w.), zbiory byłej biblioteki raperswilskiej, a także ikonograficzne i kartograficzne. Zob. D. Pietrkiewicz, *Spory o zbiory. Piotr Bańkowski — rewindykacja i ochrona dziedzictwa piśmienniczego*, Pułtusk–Warszawa 2019, s. 271–304.

ulotnych, depozytu Biblioteki Wilanowskiej²⁷, był też skarbiec. Bomby i pociski oszczędziły gmach przy Rakowieckiej, Pałac Tyszkiewiczów-Potockich został znacznie uszkodzony, zbiory jednak ocalały. Straty Centralnej Biblioteki Wojskowej były już wyżej wspomniane. W drugiej połowie września, w następstwie celowych ataków Niemców na teren Uniwersytetu Warszawskiego, zniszczeniu uległy budynki wydziałów (np. medycyny, chemii, farmacji, Pałac Kazimierzowski i inne). „Wieniec pożarów naokoło Biblioteki²⁸ się zacieśnia. Trzykrotnie ogień dostaje się do gmachu: raz na dach, dwa razy trzeba rąbać futryny okien magazynu; wielkie drzwi wejściowe wyrwane przez podmuch, ściana wschodnia pokaleczona odłamkami granatu, dach podziurawiony w stu miejscach (ale tylko wąska przestrzeń od odprysków), ani jednej szyby, dymy dławią, wody nie ma. Z żywności ryż i wciąż świeża konina. Szczupła straż bibliotekarzy, zmieniająca się co godzina, obchodzi bez przerwy wszystkie piętra gmachu, w razie niebezpieczeństwa alarmując resztę²⁹”.

Biblioteka Ordynacji Krasieńskich, przechowywująca zbiory i pamiątki rodzin Krasieńskich oraz Świdzińskich, powołana została w 1844 r. decyzją generała (w czasie wojen napoleońskich) Wincenta Krasieńskiego, ojca romantycznego poety Zygmunta Krasieńskiego. Jej kolekcja przed wybuchem II wojny światowej przechowywana była w specjalnie wybudowanym na początku XX stulecia gmachu bibliotecznym przy ul. Okólnik 9³⁰, zaprojektowanym przez Juliusza Nagórskiego, a dopracowanym przez Henryka Juliana Gay’a. Zakończenie prac budowlanych oraz uroczyste otwarcie księżnicy miało miejsce 2 grudnia 1930 r., co nie uszło uwadze prasy. „Kurier Poranny” odnotował: „Jedna z rzadkich uroczystości odbywała się wczoraj wieczorem w stolicy. Cicha zazwyczaj ulica Okólnik ożywiła się około godziny 6-ej, gdy pod piękny stylowy gmach Biblioteki Ordynacji Krasieńskich zaczęły zajeżdżać auta i inne pojazdy, wiozące

²⁷ Znajdowały się tu również meble przekazane przez Braniickich wraz z księgozbiorem, w którym przechowywana była kolekcja ikonograficzna (ponad 15000 rycin, 2000 rysunków i akwael) oraz 9255 tomów druków z XVII–XVIII stulecia. Zob. A. Mężyński, *Kartka z dziejów Biblioteki Narodowej podczas II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 2003, r. 35, s. 70.

²⁸ Od 1894 r. Biblioteka Uniwersytecka mieściła się w gmachu zaprojektowanym przez Antoniego Jabłońskiego-Jasieńczyka oraz Stefana Szyllera, który był jednym z najnowocześniejszych wówczas budynków bibliecznych w Europie.

²⁹ W. Sokołowska, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej 1939–1945*, Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, t. I, Warszawa 1959, s. 22.

³⁰ Do 1913 r. zbiory znajdowały się w Pałacu Krasieńskich/Czapskich (Krakowskie Przedmieście 5). Na Okólnik 9 przeniesione zostały jesienią 1913 r., a od stycznia roku następnego udostępnione publiczności.

wyższych przedstawicieli rządu, duchowieństwa, nauki, sztuki, literatury i prasy. Obecni byli: z ministrów pp. August Zaleski i Sławomir Czerwiński, z duchowieństwa, oprócz reprezentanta Stolicy Apostolskiej, kardynał Kakowski i biskup Szlagowski, kiedy przybył ze świętą p. prezydent Rzeczypospolitej prof. Mościcki, łączący w swej osobie godność najwyższego dostojnika Rzeczypospolitej ze stanowiskiem jednego z najwybitniejszych uczonych Europy. [...] Ze wszystkich przemówień wiały połączone z powagą cześć i pełnia uznania dla rzadkiego dziś obywatelskiego czynu, dokonanego z niemalym trudem przez jednostkę godnie noszącą zasłużone imię swych przodków³¹. Również „Kurier Warszawski” w wydaniu porannym pisał o święcie nauki polskiej: „Uroczystość rozpoczęła się od poświęcenia gmachu przez JE Ks. Biskupa Szlagowskiego, który w pięknym przemówieniu podniósł zasługę ordynata Edwarda Krasińskiego. Fundator gmachu biblioteki — mówił znakomity kaznodzieja — poszedł śladami Zygmunta Krasińskiego, gdy ten powiedział: «Zginię me pieśni, wstańcie czyny moje», tylko że czyn ordynata tę wyższość ma nad innymi, np. nad bojowym, który bez śmierci i ofiar obyć się nie może, albo nad politycznym, w którym zawsze dostrzec można czasowe korzyści, że jest czynem kultury, czynem będącym zarzewiem świetności ojczyzny³². A sam hrabia Edward Krasiński, filantrop i działacz społeczny, przypomniał, że: „Za czasów niewoli była ta biblioteka jedną z najgłówniejszych, gdzie uczeni czerpali tajemnie wiedzę i nadzieję w pomyślniejsze losy Ojczyzny, dziś wolne całe społeczeństwo może [...] oddawać się naukom i sztukom i wyciągać z tej naszej pomocniczej placówki zasoby mądrości, moralności domowej i publicznej, myśli społecznej i myśli państwowej, może ono, nieścieśnione niczem, udoskonalać się wewnętrznie, tworzyć nowe wartości życia, abyśmy pod znakiem światła stali się mocnymi³³. Szacowano, że w bibliotece zgromadzono: 77000 dzieł (w dwustu kilkudziesięciu tysiącach tomów), 700 dyplomów, 7000 rękopisów, prawie 8000 rycin i rysunków, 2500 map i atlasów oraz dużą liczbę numizmatów³⁴. Księgozbiór miał charakter historyczno-polonistyczny, a zasadniczą jego część stanowiły polonika, zasobny był w średniowieczne iluminowane rękopisy, rzadkie inkunabuły, szesnastowieczne druki polskie, cenne szytychy.

³¹ *Z otwarcia b. Biblioteki Ordynacji Krasińskich*, „Kurier Poranny”, 1930, nr 335, s. 6.

³² *Święto nauki polskiej i zasługi obywatelskiej*, „Kurier Warszawski: wydanie poranne”, 1930, nr 331, s. 6.

³³ Tamże.

³⁴ Por. K. Ajewski, *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasińskich w Warszawie*, Warszawa 2004.

Pierwsze straty nastąpiły już we wrześniu 1939 r. (np. zburzenie części wystawowej gmachu i czytelni), ale główny księgozbiór (wraz z rękopisami, inkunabułami, starymi drukami, zbiorami graficznymi i kartograficznymi) przetrwał niemal w komplecie. Kolejne miesiące okupacji przynosiły niekorzystne zmiany. Do sierpnia 1940 r. placówka była zamknięta. W tym czasie rozpoczęto zabezpieczanie zbiorów oraz naprawę uszkodzonej części budynku (np. dachu). W pracach tych uczestniczył m.in. Marian Łodyński, który później dokładnie opisał okupacyjne dzieje Biblioteki. Pod koniec maja 1941 r. zbiory Krasieńskich — podobnie jak Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersyteckiej — zostały wcielone do Staatsbibliothek Warschau³⁵. „Z tragedii okupacyjnej wyszła Biblioteka dotkliwie pokiereszowana: został zniszczony mianowicie gmach, z pieczołowitością bibliofila i ofiarnością dużej miary obywatela budowany, uległy zniszczeniu w przeważającej części najcenniejsze grupy zbiorów specjalnych, zniszczało całe archiwum biblioteczne, księgi inwentarzowe, katalogi zbiorów specjalnych i częściowo katalogi druków nowszych. Ocalało tylko w większości to, co pomieszczono w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz Bibliotece Narodowej przy ul. Rakowieckiej nr 6; ocalały mianowicie polskie druki periodyczne i nieperiodyczne, wydane po roku 1800, jak i obce druki XVII, XVIII, XIX, XX w., w łącznej liczbie około 130 tys. tomów, oraz w znacznej części ich katalog alfabetyczny”³⁶.

Biblioteka na Koszykowej³⁷, jedna z największych i najstarszych bibliotek publicznych w Polsce, która powstała w 1907 r. z inicjatywy społecznej jako nowoczesna księżnica naukowa przeznaczona dla wszystkich, również doznała poważnych strat. W chwili wybuchu II wojny światowej w jej skład wchodziły: Biblioteka Główna, pięć filii z czytelniami w dziel-

³⁵ Staatsbibliothek Warschau utworzyły jako oddziały: Biblioteka Uniwersytecka (oddział pierwszy — księgozbiór ogólnonaukowy ze zbiorami obcojęzycznymi), oddział drugi — ulokowany w głównej siedzibie Biblioteki Narodowej, naówczas znajdującej się na Polach Mokotowskich w budynku Szkoły Głównej Handlowej (zbiór poloników od 1801 r.). Po śmierci Edwarda Krasieńskiego, który zginął w grudniu 1940 r. w obozie koncentracyjnym w Dachau, w strukturę Staatsbibliothek Warschau włączono Bibliotekę Ordynacji Krasieńskich, stanowiącą oddział trzeci z cymeliami z siedzibą na Okólniku 9.

³⁶ Cyt. za S. Czajka, *O historii Okólnika*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, 2002, nr 4, s. 18.

³⁷ Pierwsza lokalizacja biblioteki była na ul. Rysiej 1 (dzisiejszy plac Dąbrowskiego). Dzięki połączeniu ze zbiorami Czytelni Naukowej już na początku działalności placówka dysponowała 3000 dzieł i licznymi tytułami czasopism. W 1914 r. przeniesiona została do nowo wybudowanego gmachu, zaprojektowanego przez Jana Heuricha młodszego, który powstał dzięki fundacji Eugenii Kierbedziowej.

nicach stolicy, 34 wypożyczalnie, w tym czytelnia dla niewidomych, oraz 16 czytelni dla dzieci. Wielkość księgozbioru oszacowano na blisko 500000 tomów. We wrześniu 1939 r. mimo działań wojennych czynne były jeszcze Biblioteka Główna oraz niektóre placówki terenowe. Ale władze okupacyjne już w marcu 1940 r. utworzyły tu czytelnię dla Niemców³⁸. W prasie konspiracyjnej — w numerach 37–38 „Polska Żyje” — można było przeczytać: „Niemiecką bibliotekę i czytelnię w Warszawie założyli Niemcy w prosty sposób: zamknęli Bibliotekę Publiczną na Koszykowej dla Polaków, zebrali razem działy niemieckie tej i innych bibliotek warszawskich i otworzyli czytelnię dla Niemców. Teraz prasa niemiecka rozpisuje się o «niemieckim geniuszu organizacyjnym» i «misji kulturalnej», że biblioteka w «pięknym gmachu» obejmuje już 30000 tomów. Ale prasa ta nie dodaje jeszcze szczegółu, że «wspaniała» czytelnia świeci chronicznie pustkami, trabanci³⁹ Hitlera wołą bowiem pić skradzioną wódkę, niż kształcić swoje ciężkie mózgi”⁴⁰.

W czasie powstania warszawskiego w budynku przy Koszykowej 26/28 znalazło schronienie ok. 50 osób, nie tylko personel, ale i inni mieszkańcy stolicy, m.in. znakomita pisarka, nominowana pięciokrotnie do Literackiej Nagrody Nobla Maria Dąbrowska oraz Stanisław Stempowski, działacz społeczny i polityczny. W gmachu mieściła się również powstańcza fabryka amunicji, a także radiostacja „Błyskawica”, która ostatnią audycję nadała dwa dni po podpisaniu kapitulacji⁴¹. Porucznik Zygmunt Ziółek (w czasie powstania warszawskiego pełnił funkcję zastępcy Wydziału Propagandy „Rój”, organizował pracę powstańczych komórek filmowych i radiostacji „Błyskawica”) wspominał: „Wreszcie nadchodzi dzień 2 października 1944 r. Powstańcy kapitulują. Milkną strzały. Żołnierze już wypełnili swój obowiązek. Załoga «Błyskawicy» i «Polskiego Radia» nie przerywa jeszcze swojej pracy. Nadaje w świat komunikaty władz wojskowych i cywilnych powstania, warunki kapitulacji (pełny tekst), aby cała opinia wolnego świata znała je i mogła śledzić, czy Niemcy potrafią ich dotrzymać. Nadawane są również sprawozdania bilansujące życie i walkę żołnierzy i ludności w ciągu owych długich, koszmarnych 63 powstańczych dni. Przekazujemy w sposób syntetyczny materiały świadczące

³⁸ E. Skierkowska, *Warszawska Biblioteka Publiczna na tle wydarzeń ostatniej wojny (1939–1944)*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 398–422.

³⁹ Żołnierze.

⁴⁰ *Dokumenty*, oprac. W. Bartoszewski..., s. 438–439.

⁴¹ J.M. Kwiatkowski, „*Tu mówi powstańcza Warszawa*” — *dni powstania w audycjach Polskiego Radia i dokumentach niemieckich*, Warszawa 1994.

o barbarzyństwie niemieckim i dniach pełnych grozy, lecz i chwały, które przeżył lud Warszawy w sierpniu i wrześniu 1944 r. Ostatnią audycję przed mikrofonem «Błyskawicy» wygłasza jej szef «Grzegorzewicz» dnia 4 października 1944 r. o godzinie 19.20. Audycja jest krótka, 10-minutowa. «Grzegorzewicz» składa światu meldunek z pracy radiostacji powstańczej. Na końcu głos mu się załamuje. Wyjmuje kwarc. Sięga po młotek i silnym ciosem niszczy sprzęt. Niemcy czynnego nadajnika nie otrzymają. «Błyskawica» nie pójdzie do niewoli. Przedtem jeszcze z polecenia «Grzegorzewicza» cała załoga radiostacji pisze raporty z pracy w powstańczym radiu. «Grzegorzewicz», który przez cały okres pracy prowadził dziennik pracy radiostacji, robi jeszcze rysunki stacji, schematy i cały materiał przekazuje w depozyt dyrektorowi Biblioteki Publicznej doc. Bykowskiemu z myślą o uratowaniu ich jako dokumentów historycznych z walk ludu Warszawy o swoją wolność i niepodległość⁴².

Po upadku powstania grupa pracowników przygotowywała do wywiezienia i zabezpieczenia najcenniejsze zbiory. Ewakuację zakończono 14 stycznia 1945 r. Po kilku dniach uciekający z Warszawy hitlerowcy podpalili z pełną premedytacją magazyny biblioteczne. „Nie podpalono bowiem gmachu frontowego, ale dolne kondygnacje magazynów. Żelazna konstrukcja magazynów, odrywając się od odbudowy murów, powoli osunęła się wraz z całym księgozbiorem na całopalny stos. Ogień zaczął się też przedostawać na górną salę czytelnicy przez pasaż łączący magazyny z gmachem frontowym, ale przybyli do Warszawy 19 stycznia Czesława Gutry i woźny biblioteki Franciszek Kacprzak zdołali go ugasić. Z bogatego księgozbioru pozostały tylko resztki: część rezerwy w magazynie nad bramą i zasoby zgromadzone w niezamurowanej jeszcze piwnicy. W ten sposób została nadwyrężona podstawa instytucji kulturalnej o wieloletniej tradycji, o dużej aktywności, i spalony, jako dosłownie ostatni świecznik płonącej Warszawy, jeden z największych jej gmachów bibliotecznych⁴³.”

Po 63 dniach walki o Warszawę 2 października 1944 r. przedstawiciele Komendy Głównej Armii Krajowej podpisali akt kapitulacji. Punkt dziejący tej umowy przewidywał ewakuację z Warszawy „dóbr posiadających wartość artystyczną, kulturalną i kościelną”, lecz okupanci nie zamierzali

⁴² Relacja Zygmunta Ziółka o powstańczej radiostacji „Błyskawica”, AAN, 2/2278/0/4/N/207.

⁴³ R. Przelaskowski, *Wspomnienia o pracy w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy w okresie drugiej wojny światowej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 394–395.

go wypełnić⁴⁴. W połowie października oddziały Brandkommando, na specjalny rozkaz, podpaliły wszystkie pozostałe jeszcze na Okólniku 9 zbiory.

Artykuł ten nie jest oczywiście pełną analizą wydarzeń, które miały miejsce w Warszawie w okresie okupacji niemieckiej, nie oddaje też ogromu strat, jakie wówczas poniosły stołeczne biblioteki. Jest on raczej próbą oddania powagi i grozy tamtych dni, którą odnaleźć można w późniejszych relacjach uczestników walki o polskie dziedzictwo piśmiennicze. Choć obraz ten jest niepełny, niech to będzie memento dla nas, kustoszy bibliotek, archiwów i muzeów, bowiem od 24 lutego 2022 r. Hannibal ante portas.

Bibliografia

- 1939–1945 *Pro memoria*, pod red. J. Witkowskiego, red. gł. H. Dmochowska, Warszawa 2015.
- Ajewski K., *Zbiory artystyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich w Warszawie*, Warszawa 2004.
- Ajewski K., *Zbiory artystyczne i galeria muzealna Ordynacji Zamojskiej w Warszawie*, Kozłówka 1997.
- Ajewski K., *O trzech bibliotekach ordynackich w Warszawie w 60. rocznicę zniszczenia*, „Muzealnictwo”, 2004, t. XLV, s. 9–18.
- Chmiel A., *Zbiór dokumentów znajdujących się w Bibliotece hr. Przędzieckich w Warszawie*, Kraków 1890.
- Czajka S., *O historii Okólnika*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, 2002, nr 4, s. 17–19.
- Dokumenty*, oprac. W. Bartoszewski, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 436–437.
- Estreicher K., *Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944 wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży/Cultural losses of Poland during the German occupation 1939–1944 with original documents of the looting*, Kraków 2003.
- Gieysztor A., *Biblioteka Przędzieckich*, [w:] *Historyczne księgozbiory warszawskie*, cz. 1, Sesje Varsavianistyczne, Warszawa 1995, z. 5, s. 42–47.
- Kalicki W., Kuhnke M., *Sztuka zagrabiona. Urowadzenie Madonny*, Warszawa 2014.

⁴⁴ M. Łodyński, *Pruszkowska akcja zabezpieczania warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944–1945). Wspomnienia uczestnika akcji*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 266–282.

- Klarecki M., *Zrabowana Warszawa. Straty w prywatnych zbiorach i artystycznych kolekcjach mieszkańców Warszawy w latach 1939–1945*, t. I–II, Warszawa 2024.
- Kunert A., *Lista strat kultury polskiej 1939–1945*, t. I, Warszawa 1998.
- Kwiatkowski J.M., „*Tu mówi powstańcza Warszawa*” — dni powstania w audycjach Polskiego Radia i dokumentach niemieckich, Warszawa 1994.
- Lewak A., *Straty Biblioteki Raperswilskiej w zbiorach rękopiśmiennych*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie źródeł rękopiśmiennych*, Warszawa 1955, s. 103–122.
- Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939–1 III 1946)*, zestawiał B. Olszewicz, Warszawa 1947.
- Lorentz S., *W Muzeum i gdzie indziej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 13–109.
- Lorentz S., *Zburzenie Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1946.
- Łodyński M., *Pruszkowska akcja zabezpieczania warszawskich zbiorów bibliotecznych (1944–1945). Wspomnienia uczestnika akcji*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 266–282.
- Malarstwo polskie. Straty wojenne. Obrazy olejne, pastele, akwarele utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945/Polish painting. Wartime losses. Oil paintings, pastels, watercolours lost between 1939–1945 within post-1945 borders of Poland*, oprac. katalogu A. Tyczyńska, K. Znojewska, Poznań 2007.
- Mężyński A., *Kartka z dziejów Biblioteki Narodowej podczas II wojny światowej*, „*Rocznik Biblioteki Narodowej*”, 2003, r. XXXV, s. 67–80.
- Mężyński A., *Kommando Paulsen (październik–grudzień 1939 r.)*, Warszawa 1994.
- Pietrkiewicz D., *Spory o zbiory. Piotr Bańkowski — rewindykacja i ochrona dziedzictwa piśmienniczego*, Pułtusk–Warszawa 2019.
- Piwowarska K., *Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, „*Medical Library Forum. Forum Bibliotek Medycznych*”, 2013, r. VI, nr 2, s. 532–542.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. I–II, Kraków 2001.
- Przelaskowski R., *Wspomnienia o pracy w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy w okresie drugiej wojny światowej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 368–397.

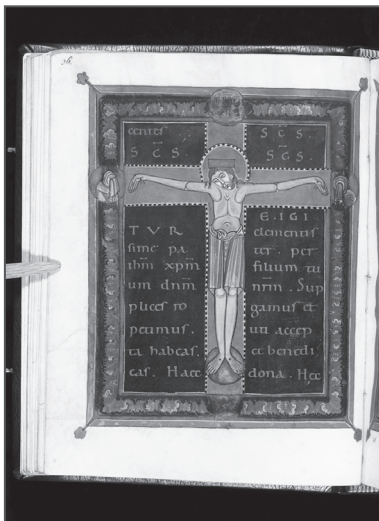
- Skierkowska E., *Warszawska Biblioteka Publiczna na tle wydarzeń ostatniej wojny (1939–1944)*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. II, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 398–422.
- Słojkowska K., „*Spalenizna Przeździeckich*”. *Kilka słów o Archiwum hr. Przeździeckich*, [w:] *Archiwa Polski i Europy. Wspólne dziedzictwo, różne doświadczenia*, pod red. A. Kuleckiej, Warszawa 2017, s. 258–264.
- Sokołowska W., *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej 1939–1945*, *Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, Warszawa 1959.
- Święto nauki polskiej i zasługi obywatelskiej, „*Kurier Warszawski: wydanie poranne*”, 1930, nr 331, s. 6.
- Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 2015.
- Wdowiszewski Z., *Straty artystyczne i kulturalne zbiorów Przeździeckich w Warszawie*, „*Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*”, 1958, t. III, s. 353–413.
- Z otwarcia b. Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, „*Kurier Poranny*”, 1930, nr 335, s. 6.

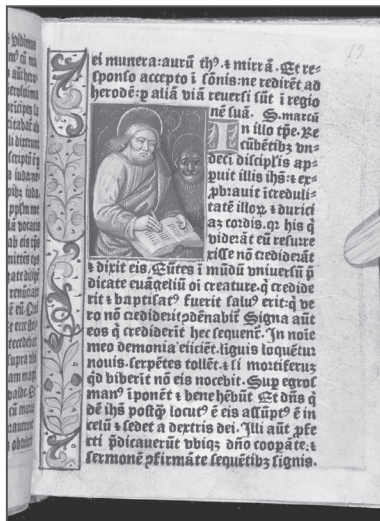
Sala główna biblioteki, przed 1939, NAC

Ze zbiorów biblioteki, m.in. *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich*, *Mszal tyński*, *Kronika Galla*, NAC

Sakramentarz tynecki (luksusowy rękopis liturgiczny, ozdobiony iluminacjami), scena ukrzyżowania, BN

Karta z *Modlitewnika Jana Zamoyskiego*, BN

Teatr cnót Stanisława Hozjusza, Tomasz Treter, BN

Uroczystość otwarcia biblioteki przy ul. Rakowieckiej 6 (w gmachu Wyższej Szkoły Handlowej); prezydent RP Ignacy Mościcki w towarzystwie m.in.: wiceministra Bronisława Żongolowicza, ministra Sławomira Czerwińskiego, wiceministra Tadeusza Grodyńskiego i pułkownika Jana Głogowskiego, gen. Daniela Konarzewskiego, gen. Jana Wróblewskiego oglądają zbiory biblioteki, 1930, NAC

Uroczystość otwarcia biblioteki w obecności prezydenta RP Ignacego Mościckiego; widoczni m.in.: August Zaleski, wojewoda Władysław Jaroszewicz, nuncjusz papieski Francesco Marmaggi, płk Jan Głogowski, kardynał Aleksander Kakowski, grudzień 1930, NAC

Adam Grzegorz Dąbrowski
Warszawa

AKTA MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH W WARSZAWIE Z LAT 1918–1939: ZNISZCZENIA OKRESU II WOJNY ŚWIATOWEJ I OBECNY STAN ZACHOWANIA

Kompetencje ministra spraw wewnętrznych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej były bardzo szerokie, określone zarówno w sposób ogólny (odpowiednimi zapisami zawartymi w dekretach, ustawach i rozporządzeniach), jak i sprecyzowane w sposób szczegółowy (zapisami w statutach organizacyjnych oraz podziałach czynności komórek organizacyjnych urzędu).

Generalnie jednak w zakresie działania podległej ministrowi centrali resortu spraw wewnętrznych wyróżnić można kilka wyraźnych działów problemowych:

- dział spraw politycznych (ustrój i kształt administracji państwa, problemy społeczne, mniejszości narodowe, utrzymanie bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego);
- dział spraw administracyjnych (sprawy stanu cywilnego i ruchu ludności, działalność policji administracyjnej i porządkowej, ochrona przeciwpożarowa, zgromadzenia, zjazdy, stowarzyszenia, związki, fundacje, przedsiębiorstwa rozrywkowe, ochrona granic państwa);
- dział spraw samorządowych (ustrój i zakres działania administracji samorządowej, finanse komunalne i komunalna polityka gospodarcza);
- dział spraw wojskowych (uzupełnienia osobowe sił zbrojnych i świadczenia rzeczowe, udział władz rządowych, samorządowych, organizacji społecznych i ludności cywilnej w przygotowaniach do obrony państwa na wypadek wojny);

- dział spraw służby zdrowia w latach 1924–1932 (zakłady lecznictwa ogólnego i uzdrowiska, zagadnienia higieny, farmaceutyka)¹;
- dział spraw techniczno-budowlanych w latach 1918–1919 oraz 1932–1939 (plany zabudowy miast i osiedli, technika sanitarna, technika budowlana, zarząd gmachów i placów państwowych)²;
- dział spraw aprowizacyjnych w latach 1922–1938 (sprawy zaopatrzenia ludności w artykuły żywnościowe i przedmioty powszechnego użytku, sprawy mobilizacji gospodarczej dla celów wojskowych)³;
- dział spraw organizacyjnych (nastawiony na zaspokojenie potrzeb w działalności własnej centrali Ministerstwa).

Tak szeroki zakres kompetencji rzeczowych centrali resortu spraw wewnętrznych oraz stojącego na jego czele ministra sprawującego jednoosobowe kierownictwo urzędu powodował, iż resort ten stanowił jeden z głównych instrumentów sprawowania władzy w państwie polskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Dodatkowo, przez odpowiedzialność wojewodów przed ministrem miało ono znaczący wpływ na działalność administracji ogólnej na terenie całego państwa. Kompetencje merytoryczne Ministerstwa w latach 1918–1939 oraz konieczność dziedziczenia akt po innych likwidowanych urzędach (których kompetencje przejmowało Ministerstwo) powodowały, iż archiwalia tego resortu niewątpliwie stanowiły zbiór niezwykle cennych informacji. Oczywiście w pierwszych latach działalności urzędu informacje te, zawarte zarówno w dokumentach registratury, jak i złożone już w archiwum zakładowym (składnicy akt), wykorzystywane były wyłącznie przez pracowników Ministerstwa do ich pracy bieżącej. Także stopniowe przekazywanie części dokumentacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do zasobu właściwego kompetencyjnie archiwum państwowego (do Archiwum Akt Nowych⁴), które rozpoczęło

¹ Ten dział kompetencji rzeczowych ówczesnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych odpowiadał zakresowi działania współczesnego Ministerstwa Zdrowia.

² Ten z kolei dział problemowy jest odpowiednikiem zadań współczesnego Głównego Urzędu Nadzoru Budowlanego.

³ Obecnie kwestie aprowizacyjne nie leżą w gestii wyodrębnionego organizacyjnie urzędu samodzielnego; zadania tego typu realizuje dział administracji rządowej — gospodarka.

⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), jedno z trzech polskich archiwów o charakterze centralnym, utworzone zostało w 1919 r., początkowo nosiło nazwę Archiwum Wojskowe, od 1930 r. działa pod obecną nazwą. W swoim zasobie gromadzi i przechowuje przede wszystkim archiwalia wytworzone przez naczelne organa władzy, kontroli, administracji państwowej i wymiaru sprawiedliwości, samodzielne urzędy centralne, centralne organa państwowej i spółdzielczej administracji gospodarczej, centralne instytucje finansowo-kredytowe i ubezpieczeniowe, centralne organa partii oraz organizacji politycznych, społecznych, zawodowych, kulturalnych i sportowych, wy-

się na początku lat 30. XX wieku, nie wpłynęło znacząco na wzrost zainteresowania tymi archiwaliami. Nadal były one traktowane jako akta bieżące, nieprzydatne do prowadzenia istotnych badań naukowych. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero po II wojnie światowej, kiedy to na wydarzenia lat 1918–1939 zaczęto patrzeć z perspektywy czasu jako na pewien zamknięty już okres w dziejach państwa polskiego, który można poddać naukowym analizom.

Niestety, ani zachowane tylko częściowo archiwalia centrali resortu spraw wewnętrznych, ani zachowane w bardzo niewielkiej ilości akta własne Archiwum Akt Nowych (szczególnie brak pomocy ewidencyjnych, obejmujących zasób Archiwum w okresie 1919–1944) nie pozwalają na odtworzenie rozmiarów i pełnej zawartości rzeczowej akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz dokładnych losów tych archiwaliów.

Siedziba Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w okresie całego dwudziestolecia międzywojennego mieściła się w Warszawie, w Pałacu Zamojskich przy ulicy Nowy Świat, oznaczonym administracyjnym numerem 69 (numer 67 miała podległa urzędowi Ministra Spraw Wewnętrznych Komenda Główna Policji Państwowej). Tam też gromadzone były archiwalia Ministerstwa oraz zapewne sukcesywnie także urzędów, których kompetencje merytoryczne Ministerstwo przejmowało; jednocześnie pewne partie dokumentacji były przekazywane tym urzędom, które przejmowały zadania realizowane wcześniej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych — Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (z zakresu spraw ochrony zdrowia) czy Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych (z zakresu spraw aprowizacyjnych).

Do zasobu Archiwum Akt Nowych dokumentację Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zaczęło przekazywać najprawdopodobniej na początku lat 30. XX wieku⁵. I tak w roku 1932 przekazane zostały akta: administracji dziennika urzędowego Ministerstwa z lat 1918–1921, Wydziału dla Spraw Sejmowych Sekcji Prawnej z lat 1919–1920, Wydziału Kancelaryjnego Sekcji Ogólnej z lat 1920–1921, Wydziału (Referatu) Aproprowizacyjnego Sekcji Administracyjnej z roku 1920, Wydziału dla Spraw Obozów dla Internowanych Departamentu Prezydialnego oraz Referatu dla Spraw Internowanych Departamentu Ogólnego z lat 1922–1924, Inspektoratu

bitne osobistości państwa polskiego. Większość z nich dotyczy okresu po 1916 r., choć niektóre zespoły i zbiory sięgają XIX wieku (m.in. akta partii i organizacji społecznych czy niepodległościowych), a nawet wieku XV (akta rodzin).

⁵ Siedziba Archiwum Akt Nowych w latach 1930–1936 mieściła się przy ulicy Długiej 13, zaś w latach 1937–1940 przy ulicy Górskiego 9.

Urzędów Powiatowych i Władz Samorządowych z lat 1919–1920, akta osobowe pracowników Ministerstwa z lat 1918–1919⁶. Z kolei w latach 1933–1934 do zasobu AAN przejęto akta: Wydziału Inspekcyjno-Dyscyplinarnego Sekcji Ogólnej z lat 1920–1921⁷, Głównego Urzędu Opieki nad Grobami Wojennymi z lat 1919–1922 oraz Oddziału Grobownictwa Wojennego z lat 1923–1932⁸, Wydziału Prezydialnego z lat 1920–1926 oraz Wydziału dla Spraw Województw Zachodnich Departamentu Samorządu z lat 1923–1924⁹. Następnie w roku 1935 do zasobu AAN włączono dokumenty rachunkowe Ministerstwa z lat 1917–1924¹⁰, natomiast w roku 1936 akta Wydziału Organizacyjnego Sekcji Administracji Powiatowej (Sekcji Administracyjnej) z lat 1919–1921 oraz Wydziału Administracji Ogólnej¹¹.

Najwięcej akt przekazano w 1938 r. Były to archiwalia: Wydziału Organizacyjnego Departamentu Administracyjnego z lat 1924–1926 oraz akta poprzedników tego Wydziału z lat 1921–1923, Samodzielnego Wydziału Prezydialnego z lat 1924–1926 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1919–1923, Wydziału Prawnego Sekcji Prawnej z lat 1918–1919, Referatu Śląskiego z lat 1922–1926, Komitetu do Spraw Wystawy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r., Wydziału Budżetowo-Rachunkowego Departamentu Prezydialnego z roku 1921 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1919–1920, Wydziału Wojskowego Departamentu Administracyjnego z lat 1923–1924 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1919–1922, Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1921–1925 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1919–1920, Wydziału Porządku Publicznego i Policji Departamentu Bez-

⁶ AAN, registratura własna, sygn. 68, s. 122–123, 128–130, 134, 163; W. Łopaciński, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1932*, „Archeion”, t. XI, Warszawa 1933, s. 120.

⁷ A. Rybarski, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Lata 1933 i 1934*, „Archeion”, t. XIII, Warszawa 1935, s. 200–201.

⁸ Akta te przejęte zostały przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w 1932 r., po przejęciu kompetencji likwidowanego resortu robót publicznych (J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. II, *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956, s. 320–321).

⁹ AAN, registratura własna, sygn. 69, s. 8, 10.

¹⁰ A. Rybarski, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1935*, „Archeion”, t. XIV, Warszawa 1936, s. 113.

¹¹ AAN, registratura własna, sygn. 69, s. 93; A. Rybarski, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1936*, „Archeion”, t. XV, Warszawa 1937–1938, s. 178.

pieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1921–1926 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1919–1920, Wydziału Samorządu Gminnego Sekcji Samorządowej z lat 1919–1920, Wydziału Samorządu Powiatowego Sekcji Samorządowej z lat 1919–1920, Wydziału Samorządu Ziemskiego Departamentu Samorządu z lat 1921–1926, Wydziału Samorządu Miejskiego Sekcji Samorządowej i Departamentu Samorządu z lat 1919–1926, Wydziału Komunalnych Kas Oszczędności Sekcji Samorządu z lat 1919–1920, Wydziału Organizacji Samorządu Departamentu Samorządu z lat 1925–1926, Wydziału Apropowacyjnego Departamentu Samorządu z lat 1924–1926 wraz z aktami jego poprzedników z lat 1922–1923, Wydziału Stowarzyszeń Sekcji, potem Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1920–1923 wraz z odziedziczoną dokumentacją z lat 1918–1919, Wydziału Ochrony Granic Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1923–1926, akta z lat 1919–1921 odziedziczone przez Wydział Finansów Komunalnych Departamentu Samorządu¹².

Obok akt własnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do zasobu AAN przekazywano także archiwalia odziedziczone wraz z kompetencjami po innych urzędach. W 1932 r. przekazano akta Ministerstwa Apropowacji oraz Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych¹³, zaś w 1934 r. akta Ministerstwa Robót Publicznych¹⁴. Ponadto w latach 1932–1934 do zasobu AAN przekazana została z Ministerstwa Opieki Społecznej część akt byłego Ministerstwa Zdrowia Publicznego (z lat 1918–1924) oraz Departamentu Zdrowia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (z lat 1924–1932). Były to archiwalia Wydziału Personalnego z lat 1919–1923, Komisji Dyscyplinarnej z lat 1919–1923, Wydziału Walki z Chorobami Zakaźnymi z lat 1920–1932, Wydziału Zakładów Leczniczych i Uzdrowisk z lat 1918–1931, Wydziału Farmaceutycznego z lat 1918–1931¹⁵. Także w roku 1937 do zasobu AAN przejęto niewielkie partie archiwaliów byłego Ministerstwa Zdrowia Publicznego (z lat 1918–1924) oraz Departamentu Zdrowia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (z lat 1924–1931): rachuby oraz działu personalnego¹⁶.

Archiwalia nieprzekazane do AAN w chwili wybuchu wojny znajdowały się w siedzibie urzędu — w gmachu Pałacu Zamoyskich. Budynek ten w trakcie obrony miasta częściowo spłonął, zniszczeniu uległa też

¹² AAN, registratura własna, sygn. 69, s. 258–276.

¹³ AAN, registratura własna, sygn. 68, s. 97, 126, 165.

¹⁴ AAN, registratura własna, sygn. 69, s. 9, 18.

¹⁵ J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 295.

¹⁶ A. Rybarski, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1937*, „Archeion”, t. XVI, Warszawa 1938–1939, s. 179.

część przechowywanych w nim archiwaliów Ministerstwa. I tak zniszczone zostały: akta Sekretariatu Ministra z lat 1926–1939, akta Wydziału Organizacyjno-Prawnego Gabinetu Ministra z lat 1937–1939, akta Wydziału Ogólnego Gabinetu Ministra z lat 1937–1939, w zasadzie całość akt inspekcji ministerialnej (zarówno komórek wydzielonych — Głównego Inspektoratu z lat 1924–1931, Głównego Inspektoratu z lat 1931–1935, Biura Inspekcji z lat 1935–1939, jak i inspektoratów działających przy poszczególnych sekcjach i departamentach Ministerstwa), w zasadzie całość akt Departamentu Politycznego Ministerstwa z lat 1926–1939¹⁷. Pewne dokumenty były też celowo palone w pierwszych dniach po wybuchu wojny przez pracowników Ministerstwa¹⁸.

Ocalałe akta początkowo przechowywane były w częściowo zniszczonym budynku Ministerstwa, jednak traktowane były jako część zasobu Archiwum Akt Nowych jako jego oddział (filia). Archiwalia administrowane były przez Niemców, którzy wydawali wskazane teczki na wniosek zainteresowanych nimi okupacyjnych władz i urzędów niemieckich, prowadzono rejestrację tych materiałów, traktując to jako wypożyczenie¹⁹. Z budynku tego w latach 1940–1942 akta przewiezione zostały do przekazanego na potrzeby Archiwum budynku Szkoły Głównej Handlowej przy ulicy Rakowieckiej 6. Jednak zanim to nastąpiło, Niemcy nieokreśloną bliżej ilość akt Ministerstwa wywieźli do Berlina, do Archiwum Urzędu Spraw Zagranicznych²⁰. Z kolei bardzo dużą ilość, również trudną do precyzyjnego określenia, archiwaliów Departamentu Techniczno-Budowlanego władze niemieckie przewiozły do siedziby Wydziału Budownictwa Szefera Dystryktu Warszawskiego (przy ulicy Filtrowej 59). Tam akta te spłonęły w 1944 r. w czasie walk powstania warszawskiego²¹. Już z magazynów AAN wydzielono i przekazano na tereny przyłączone do Rzeszy archiwalia Ministerstwa dotyczące przedwojennych zachodnich województw państwa polskiego. Najprawdopodobniej do Berlina wywiezione zostały akta Wydziału Wojskowego z lat 1927–1932, Biura Wojskowego z lat 1932–1939 oraz część dokumentacji Biura Personalnego Ministerstwa (obejmująca

¹⁷ J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 291–292.

¹⁸ O tym fakcie wspomina ówczesny minister spraw wewnętrznych Sławoj Składkowski. Palenie akt miało trwać kilka dni, jednak brak w jego wspomnieniach jakichkolwiek bliższych informacji na ten temat (S. Składkowski, *Nie ostatnie słowo oskarżonego*, Warszawa 2003, s. 258, 264).

¹⁹ J. Stojanowski, *Karta z dziejów Archiwum Akt Nowych w Warszawie w okresie okupacji, w latach 1939–1944*, „Archeion”, t. XXX, Warszawa 1959, s. 79–80.

²⁰ J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 278.

²¹ Tamże, s. 294.

teczki personalne pracowników centrali i urzędów podległych Ministerstwu). Ilość wywiezionych archiwaliów była trudna do określenia, gdyż akta te były niedostępne dla polskich pracowników Archiwum²².

Wiosną 1944 r., wobec zbliżania się linii frontu wschodniego do Warszawy, rozpoczęto przewożenie najcenniejszych dokumentów zasobu Archiwum Akt Nowych z budynku przy ulicy Rakowieckiej do prowizorycznie przystosowanych na potrzeby przechowywania akt magazynów, zlokalizowanych w XIX-wiecznym rosyjskim Forcie Sokolnickiego na Żoliborzu. Jednak brak środków finansowych uniemożliwił przewiezienie i zabezpieczenie tam większych ilości archiwaliów. Z akt resortu spraw wewnętrznych udało się zabezpieczyć w ten sposób akta: Wydziału Osobowego i Biura Personalnego, Wydziału Techniki Budowlanej Departamentu Techniczno-Budowlanego (w tym dokumentację techniczną w postaci planów i projektów różnych obiektów budowlanych z lat 1919–1939), Wydziału Organizacyjno-Prawnego Departamentu Organizacyjnego, Wydziału Organizacyjno-Prawnego Gabinetu Ministra z lat 1932–1936, Wydziału Spraw Stanu Cywilnego i Ruchu Ludności Departamentu Administracyjnego z lat 1929–1939 oraz archiwaliów jego poprzedników z lat 1919–1928 i archiwalia Wydziału Stowarzyszeń Sekcji (potem Departamentu) Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy²³. Być może do Fortu przewiezione zostały również akta innych komórek organizacyjnych Ministerstwa, jednak szczerunkowo zachowane archiwalia registratury własnej AAN uniemożliwiają precyzyjniejsze określenie ich rozmiarów i zawartości.

Wybuch powstania warszawskiego w godzinach popołudniowych 1 sierpnia 1944 r. odciął pracowników od siedziby Archiwum, która znalazła się na terenie nieopanowanym przez oddziały powstańcze. Mimo starań władze niemieckie nie udzieliły zgody polskim pracownikom na udanie się do budynku Archiwum. Ten rejon miasta ominęły intensywne walki, dlatego też budynek i zgromadzone w nim archiwalia nie ucierpiały w okresie trwania powstania. Nie uchroniło to ich jednak od zniszczenia: 3 listopada (w miesiąc po kapitulacji Warszawy) budynek Archiwum Akt Nowych został podpalony przez pododdział Brennkommando — specjalnych jednostek wojskowych, dokonujących planowych systematycznych podpałów

²² J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 279–280; tenże, *Karta z dziejów...*, s. 80–82; M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939–1945*, Warszawa–Łódź 1991, s. 143.

²³ J. Bańbor, J. Zbudniewek, *Wojenny exodus archiwaliów warszawskich na Jasną Górę*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. XVIII, Warszawa 2011, s. 302; J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 243, 293; AAN, registratura własna, sygn. 127 (teczka bez paginacji).

zabudowy miasta. Zgromadzone tam zbiory doszczętnie spłonęły. Szacuje się, iż bezpowrotnemu zniszczeniu uległo około 97% ówczesnego zasobu Archiwum²⁴.

Fort Sokolnickiego znalazł się na terenach opanowanych przez polskie oddziały powstańcze i zgromadzone tam akta znalazły się pod opieką archiwistów i władz powstańczych. Niebawem jednak w pomieszczeniach magazynowych ulokowano szpital wojskowy i zakwaterowano ludność cywilną, co doprowadziło do zniszczenia bądź zabrudzenia części zgromadzonych tam archiwaliów. Po kapitulacji Żoliborza na teren Fortu wkroczyły oddziały niemieckie (które usunęły przebywającą tam ludność cywilną oraz szpital) z zamiarem wysadzenia go w powietrze. Na szczęście udało się przekonać je do odstąpienia od tego zamiaru, powołując się na stosowne zapisy układu kapitulacyjnego, gwarantującego ewakuację z Warszawy mienia kulturalnego, w tym archiwaliów. Część zgromadzonych w Forcie akt została przetransportowana na Jasną Górę w Częstochowie (dokumenty załadowano w sumie do pięciu towarowych wagonów kolejowych), gdzie doczekały końca wojny²⁵. Trudno jednak określić, które i w jakiej ilości dokumenty centrali resortu spraw wewnętrznych znalazły schronienie na Jasnej Górze (i czy w ogóle jakiegokolwiek akta tytułowego urzędu zostały ewakuowane na Jasną Górę), a które zostały w magazynach Fortu Sokolnickiego.

Z archiwaliów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, przechowywanych w spalonym gmachu Szkoły Głównej Handlowej, zniszczeniu uległy: akta Wydziału Organizacyjnego Sekcji Administracji Powiatowej (następnie Sekcji Administracyjnej) z lat 1919–1921, Wydziału Organizacyjno-Administracyjnego Departamentu Administracyjnego z lat 1923–1924, Wydziału Organizacyjnego (z lat 1924–1926) i Administracyjnego (z lat 1924–1939) tegoż Departamentu, Wydziału Prezydialnego z lat 1919–1926 (funkcjonującego początkowo w ramach Sekcji Ogólnej, następnie Departamentu Prezydialnego, a od 1923 r. wydziału wydzielonego), Wydziału Ogólnego Departamentu Organizacyjnego z lat 1927–1936 (w 1932 r. wszedł w skład Gabinetu Ministra), samodzielnego Wydziału Prawnego z lat 1918–1919,

²⁴ J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 244; W. Wysocki, *Archiwum Akt Nowych w Warszawie 1930–1946. Dzieje i działalność*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa”, t. VIII (XXX), Warszawa 2004, s. 28; E. Kołodziej, *Zarys dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919–2008*, Warszawa 2008, s. 54; J. Łosowski, *Znane i nieznanne strony działalności niemieckiej administracji archiwalnej w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa”, t. XI (XXXIII), Warszawa 2011, s. 33.

²⁵ E. Kołodziej, *Zarys dziejów...*, s. 53–55; J. Bańbor, J. Zbudniewek, *Wojenny exodus...*, s. 353, 362.

Wydziału dla Spraw Sejmowych Sekcji Prawnej z lat 1919–1920. Dalej akta Wydziału Rachunkowo-Likwidacyjnego Sekcji Ogólnej z lat 1919–1920, Wydziału Budżetowo-Gospodarczego Sekcji Ogólnej z lat 1920–1921, Wydziału Budżetowo-Rachunkowego z lat 1921–1926 (wchodził kolejno w skład departamentów Prezydialnego, Ogólnego, Administracyjnego). Akta Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Sekcji Bezpieczeństwa i Obyczajowości Publicznej z lat 1919–1920, Wydziału Bezpieczeństwa Sekcji Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1920–1921, Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1921–1926, Wydziału Porządku Publicznego Departamentu Administracyjnego z lat 1926–1939, Wydziału Ochrony Granic Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1923–1926, Wydziału dla Spraw Stowarzyszeń Sekcji Prawnej z lat 1919–1920, Wydziału Stowarzyszeń Sekcji, a następnie Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy z lat 1920–1923, Wydziału dla Spraw Administracyjno-Karnych, Emerytur i Kosztów Leczenia Sekcji Ogólnej z lat 1919–1920, Wydziału Administracyjno-Karnego Sekcji Administracyjnej z lat 1920–1921, Wydziału Odwoławczego Departamentu Administracyjnego z lat 1921–1924, Wydziału dla Spraw Obozów dla Internowanych Departamentu Prezydialnego z lat 1922–1923 oraz Referatu dla Spraw Internowanych Departamentu Ogólnego z lat 1923–1924, Referatu Śląskiego Departamentu Administracyjnego z lat 1923–1924, Wydziału Prasowego z lat 1919–1926 (funkcjonował kolejno w ramach Sekcji Bezpieczeństwa i Obyczajowości Publicznej, Sekcji Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy, Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego i Prasy), Centralnego Biura Filmowego Departamentu Administracyjnego z lat 1929–1939. Zniszczeniu uległy też archiwalia wydziałów Samorządu Gminnego, Samorządu Powiatowego, Samorządu Miejskiego Sekcji Samorządowej z lat 1919–1921, Wydziału Samorządu Miejskiego i Samorządu Ziemskiego Departamentu Samorządu z lat 1921–1926, Wydziału Organizacji Samorządu Departamentu Samorządu z lat 1925–1926, Wydziału Administracji Samorządowej Departamentu Samorządu z lat 1926–1939, Wydziału Komunalnych Kas Oszczędności Sekcji Samorządowej z lat 1919–1920, Wydziału Rachunkowo-Budżetowego dla Ciał Samorządowych Sekcji Samorządowej z lat 1919–1920, Wydziału Mieszkaniowego Sekcji Samorządowej (następnie Departamentu Samorządu) z lat 1920–1923, Wydziału Społeczno-Gospodarczego Departamentu Samorządu z lat 1926–1927, Wydziału Komunalnej Polityki Gospodarczej Departamentu Samorządu z lat 1927–1939. Akta Wydziału Apropowacyjnego Sekcji Administracyjnej z lat 1920–1921, Wydziału Apropowacyjnego De-

partamentu Samorządu z lat 1922–1923, Wydziału dla Spraw Województw Zachodnich Departamentu Samorządu z lat 1923–1924, Wydziału Wojakowego Sekcji Administracyjnej (Departamentu Administracyjnego) z lat 1920–1924 oraz Samodzielnego Wydziału Wojskowego z lat 1926–1927. Ponadto akta Departamentu Techniczno-Budowlanego z lat 1932–1939 oraz przejęte ze zlikwidowanego Ministerstwa Robót Publicznych (nieprzewiezione do budynku przy ulicy Filtrowej), akta Departamentu Zdrowia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz akta byłego Ministerstwa Zdrowia Publicznego: Wydziału Personalnego z lat 1919–1923, Komisji Dyscyplinarnej z lat 1919–1923, Wydziału Walki z Chorobami Zakaźnymi z lat 1920–1932, Wydziału Zakładów Lecznicych i Uzdrowisk z lat 1918–1931, Wydziału Farmaceutycznego z lat 1918–1931. Spłonęły również archiwalia inspekcji ministerialnej z lat 1918–1923, akta Kancelarii Głównej centrali Ministerstwa z lat 1918–1939, redakcji i administracji „Dziennika Urzędowego Ministerstwa”²⁶.

Rozmiary spalonych w listopadzie 1944 r. akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych są trudne do ustalenia. Józef Stojanowski w swoim cytowanym tu wielokrotnie opracowaniu na temat strat zasobu Archiwum Akt Nowych w okresie II wojny światowej określił ich wielkość jako około 20 samochodów ciężarowych²⁷, nie sprecyzował jednak użytego terminu „samochód ciężarowy”. Być może pamiętał, że akta Ministerstwa do siedziby AAN zwożone były tyloma transportami, nie pamiętając bliższych szczegółów technicznych użytych do tego celu pojazdów? Z kolei Mieczysław Motas, współautor opracowania archiwaliów Ministerstwa w AAN w latach 60. XX wieku, rozwinął tę myśl, stwierdzając, iż jedna ciężarówka mieściła 30 metrów bieżących akt, co daje łączną ilość około 600 metrów²⁸. Wydaje się wielce prawdopodobne, iż liczba 600 metrów jest znacznie zaniżona i rzeczywiste rozmiary akt resortu spraw wewnętrznych były większe, zarówno rozpatrywanych jako całość akt Ministerstwa w chwili wybuchu wojny, jak i w częściach zniszczonych w latach wojny, szczególnie w 1944 r.

Ocalałe w Forcie Sokolnickiego archiwalia stanowią trzon obecnego zespołu akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939, przechowywanego w zasobie Archiwum Akt Nowych. Do zespołu

²⁶ J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 291–296, 321.

²⁷ Tamże, s. 296.

²⁸ M. Motas, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Archiwum Akt Nowych*, Warszawa 1964, s. 19; AAN, masz., registratura własna,teczka zespołu akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939.

tego następowały dopływy, największy w 1989 r., pozostałe to w większości wypadków niewielkie ilości akt. W chwili obecnej przechowywany w zasobie Archiwum Akt Nowych zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1918–1939 liczy 7566 jednostek inwentarzowych (zajmujących ponad 106 metrów bieżących półek magazynowych).

Zasadnicza część zespołu uporządkowana została w latach 1961–1964, aktom nadany został układ strukturalno-rzeczowy, a za podstawę tego układu posłużyła struktura organizacyjna Ministerstwa, obowiązująca od 1932 r.: poszczególnym komórkom organizacyjnym urzędu przyporządkowane zostały zarówno zachowane archiwalia wytworzone przez nie same (w latach 1932–1939), jak i archiwalia przez nie odziedziczone po komórkach, od których przejmowały kompetencje rzeczowe. Teczkom nadano sygnaturę ciągłą, od numeru 1 do 4350; jest to część pierwsza inwentarza i zespołu akt. Drugą część zespołu stanowią dokumenty Wydziału Spraw Stanu Cywilnego i Ruchu Ludności Departamentu Administracyjnego oraz akta przezeń odziedziczone, którym nadano numery od 1 do 1848 (ich porządkowanie zakończono na początku lat 80. XX wieku).

Archiwalia przejęte w 1989 r. z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych były tam sukcesywnie porządkowane przez pracowników tegoż Archiwum. Początkowo za podstawę układu pierwszych partii porządkowanych archiwaliów również przyjęli oni strukturę organizacyjną urzędu nadaną mu w 1932 r., niestety archiwalia porządkowane w okresie późniejszym dzielili według kryteriów rzeczowych na grupy tematyczne, bez oznaczania właściwych komórek organizacyjnych Ministerstwa. Przejęte do zasobu AAN akta pozostawiono w postaci nadanej ostatecznie w 1981 r. Ponieważ w trakcie tych prac porządkowych teczkom nadana została numeracja ciągła od 1 do 1119 (którą w AAN pozostawiono niezmienioną), akta te stanowią trzecią część zespołu.

Dopływy do zespołu przejęte po 1964 r. zostały uporządkowane w roku 2006, łącznie z różnymi dopływami wewnętrznymi z innych zespołów i zbiorów. Archiwalia komórek organizacyjnych zgrupowano — w przypadkach, w których udało się to ustalić — w ramach departamentów i wydziałów Ministerstwa, zgodnych ze wspomnianą już strukturą urzędu z 1932 r. Sygnatury tych teczek rozpoczynają się ponownie od 1, jest to więc czwarta część zespołu. Do tej części dołączone zostały dwa dopływy (z 2009 oraz 2011 r.); nadano im kolejne sygnatury w ramach czwartej części zespołu (od 76 do 111). Ostatnie nabytki dokumentów dołączonych do zespołu w 2014 r. stanowią jego część piątą, której teczki noszą numerację od 1 do 285.

Jak wspomniano wyżej, przechowywany w zasobie Archiwum Akt Nowych zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939 liczy obecnie 7566 jednostek inwentarzowych (zajmujących ponad 106 metrów bieżących półek magazynowych). Wspomniano również kilkakrotnie, iż ani zachowane archiwalia centrali resortu spraw wewnętrznych, ani zachowane w bardzo niewielkim stopniu akta własne AAN nie pozwalają na odtworzenie rozmiarów akt Ministerstwa w chwili ustania jego działalności we wrześniu 1939 r. Archiwiści porządkujący zasadnicze części tego zespołu oszacowali jego stan zachowania na około 10% pierwotnej registratury Ministerstwa²⁹. I wydaje się, iż liczba ta jest właściwą dla określenia szacunkowego stanu zachowania całości akt centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Konsekwencją różnorodności i bardzo szerokiej tematyki opisywanych archiwaliów jest, pomimo bardzo szczątkowego stanu zachowania, ich niegasnąca duża popularność wśród badaczy odwiedzających Czytelnię Naukową Archiwum Akt Nowych. Należy oczywiście zastanowić się nad kwestią wartości archiwaliów centrali resortu spraw wewnętrznych z punktu widzenia ich krytyki jako źródła historycznego. Ministerstwo usytuowane było na samym szczycie hierarchii struktury administracji państwowej, obok informacji z innych ministerstw czy urzędów centralnych, w większości docierały do niego informacje nadsyłane przez urzędy podległe. Niewątpliwie przekazywane przez te urzędy dane były uogólniane, jednak na pewno nie w stopniu dyskwalifikującym ich wiarygodność. Dane takie w każdej chwili mogły wszak zostać zweryfikowane w toku czynności kontrolnych. Dlatego też, poza nielicznymi przypadkami celowej dezinformacji, można przyjąć wysoką rzetelność informacji zawartych w dokumentach Ministerstwa. Poważnym mankamentem jest fragmentaryczny stan zachowania archiwaliów Ministerstwa, wynikający z opisanych wcześniej zniszczeń okresu II wojny światowej. Jednak i ten fakt tylko nieznacznie może obniżyć wartość opisywanych tu archiwaliów jako źródeł historycznych, choć praca z nimi wymaga zachowania ostrożności przy wszelkiego rodzaju podsumowaniach i generalizacjach opisywanych zagadnień. To powoduje, iż archiwalia tworzące zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939 są jednymi z najczęściej wykorzystywanych w trakcie prowadzenia kwerend w zasobie Archiwum Akt Nowych z zakresu historii Drugiej Rzeczypospolitej³⁰.

²⁹ M. Motas, *Wstęp do inwentarza...*, s. 21.

³⁰ Szerzej kompetencje merytoryczne urzędu ministra spraw wewnętrznych i jego działalności w okresie Drugiej Rzeczypospolitej omówione zostały w pracy W. Kozyra, *Poli-*

Ewidencja akt omawianego w niniejszym tekście Ministerstwa jest dostępna przez portal internetowy www.szukajwarchiwach.gov.pl. Po uruchomieniu portalu, najlepiej z pomocą opcji „Wybierz archiwum”, należy z listy wskazać „Archiwum Akt Nowych”, następnie wybrać „Lista zespołów” i w wyszukiwarce wpisać w polu „Numer zespołu” jego unikatowy numer porządkowy w ramach całości zasobu archiwum (jeśli znamy ten numer) bądź przez wpisanie w pole „Nazwa zespołu” jego nazwy (wystarczy fragment). W tym wypadku jest to numer „9” bądź „Ministerstwo Spraw Wewnętrznych”³¹, z opisu którego to zespołu można już przejść do przeglądania jego ewidencji (za pomocą pól „Przejdź do jednostek” bądź „Lista jednostek”). Obok ewidencji dostępne są również kopie cyfrowe dokumentów niektórych jednostek inwentarzowych (teczek): przy ich opisie szczegółowym — pola „Sygnatura”, „Nazwa”, „Daty skrajne” i „Liczba skanów” — przy tej ostatniej rubryce musi widnieć konkretna liczba cyfrowych odwzorowań dokumentów oryginalnych³². Prace nad technicznym przygotowaniem dalszych kopii cyfrowych akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z lat 1918–1939 są w trakcie realizacji.

tyka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939, Lublin 2009, s. 40–135, 232–613; z kolei bliższe informacje o losach akt Ministerstwa i ich zawartości znaleźć można w pracy A.G. Dąbrowski, *Kancelaria Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918–1939*, Warszawa 2015, s. 272–295.

³¹ Należy tylko zwrócić uwagę na datację, bowiem w zasobie AAN znajdują się dokumenty Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1954–1957.

³² Na stronie startowej portalu widoczne jest pole „Jak szukać”, z grafiką szklą powiększającego (lupy); uruchomienie tego pola pozwala przejść do zbioru ogólnych i szczegółowych instrukcji obsługi portalu www.szukajwarchiwach.gov.pl.

Alicja Kulecka
Warszawa

NISZCZENIE ZASOBU ARCHIWALNEGO PO UPADKU POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

1. Wprowadzenie

Wiek dwudziesty obfitował w dramatyczne wydarzenia. Wiele z nich miało charakter globalny i obejmowało duże przestrzenie. Za takie wydarzenia należy uznać dwie wojny światowe. Ich zasięgiem objęte zostały niemal wszystkie kraje, choć zniszczenia powstałe w ich wyniku były trudno porównywalne na poszczególnych terytoriach. Największe występowały w rejonie działań wojennych. W obydwóch przypadkach dotyczyły dużej części Europy. W tych dwóch konfliktach walki zbrojne toczyły się na terytoriach zamieszkiwanych przez społeczeństwo polskie. Obydwa wywarły istotny wpływ na jego status polityczny w Europie i na świecie. Zakończenie pierwszego konfliktu pociągnęło za sobą restaurację polskiej państwowości, drugiego zaś utratę pozycji państwa suwerennego i znaczące zmniejszenie jego obszaru. Obydwa te konflikty zostały wywołane przez państwa niemieckie. W 1914 r. było to II Cesarstwo (II Rzesza) Niemieckie, w 1939 r. III Rzesza zarządzana przez nazistów. Istotnym celem państwa stosującego wojnę jako środek rozwiązywania napięć politycznych było dążenie do opanowania nowych przestrzeni umożliwiających rozwój i dominację gospodarczą oraz ideologiczną na dużych obszarach. Europa stanowiła szczególny przedmiot zainteresowania ekspansywnej polityki niemieckiej. To ona głównie miała być obszarem realizacji niemieckich projektów politycznych i dominacji kultury tej proveniencji.

Jednym z istotnych motywów działania niemieckiego państwa faszystowskiego stał się rewanżyzm. Przejawiał się głównie w kwestionowaniu porządku nadanego traktatem wersalskim. Polska stanowiła istotną część tego systemu. Niemieckie działania ukierunkowane były na odwrócenie zasadniczych postanowień traktatu. Traktowano je jako niesprawiedliwe

wobec narodu niemieckiego. Toczone w wyniku wojny walki zbrojne prowadziły do wielu zniszczeń. Jednym z celów ataków były dobra kultury.

Zniszczenie zasobu archiwów polskich, a przede wszystkim tych, które znajdowały się w Warszawie i gromadziły akta urzędów centralnych, w czasie drugiej wojny światowej to zagadnienie znane. Nie doczekało się ono jednak odrębnych, autonomicznych rozważań w postaci artykułu lub też monografii. Do tych kwestii powracano w różnych formach publikacji — relacjach, rejestrach strat, pamiętnikach, monografiach naukowych.

Archiwiści warszawscy pozostawili po sobie kilka relacji dotyczących czasu wojny. Nie zawsze jednak odzwierciedlenie znalazła w nich sprawa spalenia archiwów. Za pierwszą najwcześniejszą relację poświęconą czasom wojny uznać należy artykuł Witolda Suchodolskiego *Archiwa polskie za okupacji*¹. Tekst został opublikowany w czasopiśmie, które było poddane ówczesnej cenzurze. Stanowił swoiste sprawozdanie z działalności autora jako dyrektora Wydziału Archiwów Państwowych, osoby, z którą kontaktowali się reprezentanci niemieckiej administracji archiwalnej w Generalnym Gubernatorstwie. Opis dotyczył sytuacji archiwów znajdujących się pod okupacją niemiecką. Nie odnosił się do położenia tych placówek w radzieckiej strefie okupacyjnej i działań Armii Czerwonej. Autor artykułu był dyrektorem Wydziału Archiwów Państwowych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Okupacyjne władze archiwalne w Generalnym Gubernatorstwie utrzymywały z nim kontakty. We wspomnianym tekście znalazło się nawiązanie do nich mające charakter wyjaśnienia. Antoni Rybarski w 1958 r. opublikował fragmenty dziennika czasu okupacji odnoszące się do września 1939 roku². Kolejna z relacji dotyczących sytuacji archiwów podczas wojny, w tym archiwów warszawskich, została opublikowana znacznie później, bo w 1965 r. Jej autorem był Kazimierz Konarski³. Opublikowany przez niego *Pamiętnik* powstawał w dość rozległej przestrzeni czasowej, jednak ostateczną redakcję autor nadał mu tuż przed jego wydaniem. Podobnie jak artykuł W. Suchodolskiego ukazał się w systemie cenzury PRL. Zawarte w nim zostały opisy relacji z archiwistami niemieckimi — spotkania służbowe, spotkania prywatne. Te drugie wynikały z faktu, że w trakcie pracy w Archiwum w Dreźnie, w latach trzydziestych XX w., K. Konarski zaprzyjaźnił się z Eilhartem Eiler-

¹ W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji*, „Archeion”, t. XVII, 1948, s. 54–83.

² A. Rybarski, *Notatki archiwisty — wrzesień 1939. Fragment dziennika*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1958, s. 145–153.

³ K. Konarski, *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Warszawa 1965.

sem. W czasie wojny ten archiwista został skierowany do pracy w warszawskim oddziale Urzędu Archiwalnego GG (Archivamtu). W 1970 r. teksty poświęcone sytuacji archiwów warszawskich w czasie wojny opublikowali: Witold Suchodolski, Adam Słomczyński i Tadeusz Manteuffel⁴. W 1971 r. ukazały się *Wspomnienia* Adama Słomczyńskiego, archiwisty Archiwum Miejskiego⁵, jako odrębne wydawnictwo zwarte. Władysław Stępiak opublikował w 1994 r. maszynopis Witolda Suchodolskiego, datowany na czerwiec 1945 r., zatytułowany *Spalenie archiwów warszawskich*⁶. To najwcześniej sporządzona relacja. Powstaje jednak pytanie, czy nie była modyfikowana w późniejszym czasie. *Wspomnienia* Piotra Bańkowskiego opublikowane zostały w 2014 roku⁷. *Pamiętnik* Stefana Kieniewicza, zatrudnionego w Archiwum Skarbowym, ukazał się w 2021 roku⁸. Relacje archiwistów polskich ukazują z reguły ich postawy, opinie, oczekiwania. Znajdują się w nich także opisy działań archiwistów niemieckich. Autorzy relacji nie posiadali jednak pełnej wiedzy o czynnikach kształtujących ich postawy. Wskazać także należy, że kontakty archiwistów — urzędników niemieckich i archiwistów polskich reprezentujących kraj okupowany — często nie były sformalizowane, po różnych spotkaniach nie powstawały dokumenty, np. nie znamy dokumentów dotyczących wizyty przedstawicieli Archivamtu w Archiwum Akt Dawnych na Jezuickiej, a następnie w Forcie Sokolnickiego, o których wspomina K. Konarski⁹. Wspomnienia, bardzo często późno spisane i opublikowane, pozostawili także inni archiwiści¹⁰.

Ukazały się także artykuły, które zawierać mogły elementy relacji z wydarzeń w 1944 r. Za takie uznać należy teksty Józefa Stojanowskiego *Karta z dziejów Archiwum Akt Nowych w Warszawie w okresie okupacji*,

⁴ W. Suchodolski, *Ze wspomnień archiwisty*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945. Księga zbiorowa*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 445–461; T. Manteuffel, *Moja praca w Archiwum Akt Nowych podczas okupacji*; tamże, s. 570–578.

⁵ A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale. Wspomnienia archiwisty miejskiego*, Warszawa 1971, wcześniej publikacja tekstu, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 468–569.

⁶ W. Stępiak, *Relacja Witolda Suchodolskiego o spaleniu archiwów warszawskich*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. IV, 1994, s. 285–293.

⁷ P. Bańkowski, *Archiwista na powstańczym Żoliborzu. Wspomnienia sierpień–wrzesień 1944*, Warszawa 2014.

⁸ S. Kieniewicz, *Pamiętniki*, do druku przygotował J. Kieniewicz, Kraków 2021.

⁹ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 354–355.

¹⁰ W.K. Roman, *Wojenne biografie polskich archiwistów*, [w:] *Od praktyki kancelaryjnej do teorii archiwalnej. Księga jubileuszowa Profesor Ireny Mamczak-Gadkowskiej*, pod red. Z. Jańkowskiej-Józefiak, K. Strykowski, Poznań 2023, s. 259–282.

w latach 1939–1944¹¹ (1959) i Adama Stebelskiego *Losy archiwów polskich w latach wojny 1939–1945*¹² (1963).

Rejestracja strat archiwów warszawskich została opublikowana w wydawnictwie dokumentacyjnym *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*¹³. Było to wydawnictwo dwutomowe. Powstało po wielu latach prac inwentaryzacyjnych. Zostało opublikowane w 1956–1957 r. W tym tekście znaleźć można wiele elementów relacji. Głównym celem wydawnictwa było statystyczne ukazanie strat. Znalazł się w nim spis zniszczonych zespołów archiwalnych, opis zawartości oraz wskazanie na ich wartość źródłową.

Powstały dwie poważne monografie dotyczące położenia archiwów polskich w okresie okupacji niemieckiej. Pierwsza z nich autorstwa Marka Stażewskiego *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939–1945*¹⁴ (1991) dotyczyła przede wszystkim kwestii związanych z tym terytorium, a zatem sprawy warszawskie potraktowane w niej zostały marginalnie. Monografia badacza niemieckiego Stefana Lehra *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina*¹⁵ omawia wiele zagadnień związanych ze zniszczeniami w archiwach warszawskich. Stanowi pełniejsze źródło wiedzy o nich. W pracy nad monografią poświęconą zagadnieniom działalności niemieckiej okupacyjnej administracji archiwalnej autor wykorzystał także materiały przechowywane w archiwach niemieckich dotyczące polityki wobec archiwów na ziemiach okupowanych przez III Rzeszę.

Za podstawowe źródła do omawianej problematyki uznać należy wymienione wcześniej relacje oraz rejestr strat archiwów warszawskich, a także dokumenty przechowywane w archiwach niemieckich cytowane we wspomnianej publikacji S. Lehra.

¹¹ J. Stojanowski, *Karta z dziejów Archiwum Akt Nowych w Warszawie w okresie okupacji, w latach 1939–1944*, „Archeion”, t. XXX, 1959, s. 69–94.

¹² A. Stebelski, *Losy archiwów polskich w latach wojny 1939–1945*, „Rocznik Warszawski”, t. IV, 1963, s. 169–217 (wersja angielska).

¹³ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I *Archiwum Główne Akt Dawnych*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1957, t. II *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956.

¹⁴ M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939–1945*, Łódź 1991.

¹⁵ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”. Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina*, tłum. M. Gąssowska, Warszawa 2014.

W niniejszych rozważaniach zaprezentowane zostaną następujące kwestie: zarządzanie archiwami warszawskimi w latach 1939–1944, środowisko archiwistów niemieckich uczestniczące w tym procesie, postawy archiwistów polskich, okoliczności zniszczenia akt po upadku powstania warszawskiego, wskazanie na najważniejsze zespoły i dokumenty, które uległy spaleni, i ich wartość źródłową.

2. Zarządzanie archiwami warszawskimi w Generalnym Gubernatorstwie

Archiwa warszawskie stały się częścią sieci archiwalnej Generalnego Gubernatorstwa. Dość szybko po zajęciu ziem Rzeczypospolitej, bo już na początku grudnia 1939 r., utworzono Zarząd Archiwalny przy Urzędzie Generalnego Gubernatora. Stanowił on część administracji cywilnej. Od grudnia 1939 r. do kwietnia 1941 r. był podporządkowany Wydziałowi Administracji Wewnętrznej jako jedna z sekcji o numerze VII. Następnie został przemianowany na Dyрекcję Archiwów GG. Miało to miejsce 1 kwietnia 1941 r. Dyrekcja Archiwów GG została podporządkowana bezpośrednio sekretarzowi stanu GG Josefowi Bühlerowi. W marcu 1943 r. Dyrekcja została podporządkowana ponownie Wydziałowi Administracji Wewnętrznej¹⁶.

Zanim powstały oficjalne struktury zarządzające archiwami, archiwiści niemieccy pojawili się na okupowanych terenach. Do Warszawy już w końcu października 1939 r. przybyli Erich Weise, Eilhart Eilers i Heinz Buttkus¹⁷. Natomiast Erich Randt i Hans Goetting dotarli do Krakowa, stolicy GG, na początku grudnia 1939 roku¹⁸. Urzędy archiwalne Generalnej Guberni zostały utworzone w poszczególnych dystryktach, w Warszawie, Krakowie, Radomiu i Lublinie, od jesieni 1941 r. we Lwowie¹⁹. Ziemie polskie włączone do Rzeszy zostały podporządkowane sieci archiwów pruskich²⁰. Zatrudniono część polskiego personelu archiwalnego. Archiwa zostały zamknięte dla polskich użytkowników²¹. Kierownik warszawskiego Archivamtu (urzędu archiwalnego) miał wyłączne prawo kontaktowania się w sprawach archiwalnych z innymi instytucjami okupacyj-

¹⁶ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 125.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji...*, s. 58–59.

²⁰ Tamże, s. 56.

²¹ Tamże, s. 58.

nymi²². Warszawskie Archiwum Miejskie nie było podporządkowane temu urzędowi. Podlegało ono Zarządowi Miejskiemu²³. Urzędnicy Archiwum przejawiali zainteresowanie tym archiwum z powodów politycznych i merytorycznych²⁴.

Profil archiwisty niemieckiego, archiwisty III Rzeszy, został odtworzony w ramach badań prowadzonych przez S. Lehra. W środowisku tym bardzo silne wpływy mieli archiwiści pruscy. Dominowały wśród nich osoby mieszczańskiego pochodzenia, które ukończyły studia historyczne, uzyskały tytuły doktorskie. Archiwiści byli zaliczani do grona elit intelektualnych. Była to grupa osób, które nie akceptowały zmian terytorialnych dokonanych przez kongres wersalski, przywiązanych do tradycji silnego państwa niemieckiego, w którym dominował duch pruski. Okres republiki weimarskiej był przez nich odbierany jako czasy państwa niestabilnego, niezaspokajającego ambicji swoich obywateli. Środowisko to akceptowało przejście władzy przez Adolfa Hitlera i jego partię nazistowską. W początkach 1933 r. ok. 25% archiwistów należało do NSDAP, w 1937 r. było to już ok. 80% w tej grupie zawodowej²⁵. To środowisko zawodowe udzieliło publicznego poparcia Adolfowi Hitlerowi i jego partii na 24. Zjeździe Archiwistów Niemieckich we wrześniu 1933 r. Takie deklaracje zostały wygłoszone przez Alberta Brackmanna i Henricha Otto Meissnera, znanych historyków zajmujących się kwestiami archiwistyki, nauk pomocniczych, źródłoznawstwa²⁶. Archiwistów fascynowała idea „nowych Niemiec” realizowana w ramach państwa faszystowskiego. W referatach podkreślano konieczność wypełnienia obowiązku służby ojczyźnie²⁷. W trakcie kolejnego zjazdu archiwistów niemieckich w Wiesbaden A. Brackmann, wracając do wsparcia idei nowych Niemiec, „złożył hołd «Wodzowi» w imieniu niemieckich archiwistów”²⁸. W referatach pojawiły się także teorie rasowe, ponadto dzieje osadnictwa, rodzin. Były one podporządkowane problemom czystości rasy. Achim Gercke, rzeczoznawca do spraw badań rasowych przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy, antysemita, wezwał administrację archiwalną do pomocy w budowie urzędów służących prowadzeniu badań genealogicznych. A. Brackmann apelował

²² Tamże.

²³ A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale...*, s. 113.

²⁴ M.in. akcja pod Arsenalem spowodowała aresztowania wśród pracowników, zob. A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale...*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 514–519.

²⁵ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 66.

²⁶ Tamże, s. 66–67.

²⁷ Tamże, s. 66.

²⁸ Tamże, s. 67.

do archiwistów o współpracę z tymi urzędami. Znaczenie badań genealogicznych wzrosło z chwilą przyjęcia ustaw norymberskich z 15 września 1935 r. Ustawa o obywatelstwie nakładała obowiązek udowodnienia odpowiedniego pochodzenia rasowego. Poświadczenia o pochodzeniu aryjskim mogli wystawiać także archiwiści państwowi. Na 26. Zjeździe Archiwistów Niemieckich w Karlsruhe we wrześniu 1936 r. Josef Franz Knöpfler, dyrektor administracji archiwalnej w Bawarii, ogłosił, że niemożliwe jest prowadzenie polityki rasowej bez archiwów i archiwistów. Archiwiści pochodzenia żydowskiego byli zwalniani ze służby²⁹.

Zwierzchnikiem niemieckiej administracji archiwalnej w latach 1929–1936 był Albert Brackmann. W 1929 r. objął urząd Dyrektora Generalnego Pruskich Archiwów Państwowych. Był uczniem Paula Fridolina Kehra, profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Albertyna w Królewcu od 1912 r., ze względu na swoją karierę naukową zainteresowany prowadzeniem badań dotyczących roli Niemców w rozwoju Europy Środkowej i Wschodniej. Okres pierwszej wojny światowej spędził w Królewcu. Angażował się w różne inicjatywy służące propagowaniu kultury niemieckiej. W 1922 r. uzyskał tytuł profesora zwyczajnego historii średniowiecznej na Uniwersytecie Fryderyka Wilhelma w Berlinie. A. Brackmann nie darzył sympatią odrodzonego państwa polskiego. Irytowała go także aktywność uczonych polskich w ukazywaniu różnych stron relacji polsko-niemieckich. Publikowali dużo, znali język niemiecki, wykorzystywali dorobek historiografii niemieckiej, polemizowali z nim. Uczeni niemieccy byli zdecydowanie mniej aktywni w tej dziedzinie. Rzadko mogli pochwalić się znajomością języka polskiego. W 1930 r. utworzył Instytut Archiwistyki przy Tajnym Archiwum Państwowym. Celem było kształcenie profesjonalnych archiwistów. Wiedza ich miała zostać oparta na archiwistyce i naukach pomocniczych historii. Jego poparciem cieszył się Johannes Papritz, prowadzący badania nad historią Europy Wschodniej. Sam A. Brackmann popierał ten kierunek badawczy. Jego szczególną uwagę cieszyły się archiwa we Wrocławiu, Szczecinie, Gdańsku i Królewcu. W 1936 r. przeszedł na emeryturę. Dalej jednak prowadził swoje badania dotyczące historii Polski i Niemiec w średniowieczu³⁰. Jego następcą był Ernst Zipfel, dyrektor Pruskich Archiwów Państwowych i dyrektor Archiwum Rzeszy. W przeciwieństwie do A. Brackmanna powodem nominacji stały się względy natury politycznej związane z odpowiednią przynależnością partyjną. Nowy dyrektor był członkiem NSDAP, od 1939 SS. Wraz z okupacją kolejnych krajów Euro-

²⁹ Tamże, s. 68–69.

³⁰ Tamże, s. 54–61.

py obejmował generalną administrację archiwami na tych terytoriach. Archiwa podlegały Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Rzeszy. W styczniu 1944 r. E. Zipfel został kierownikiem centralnego podwydziału archiwalia i akta. Kierował się ideą służby niemieckim interesom archiwalnym³¹.

W niemieckiej ustawie archiwalnej z 20 sierpnia 1934 r. znalazł się zapis o obowiązku składania przez wszystkich archiwistów przysięgi wierności Hitlerowi³². Zostali oni zobligowani także do złożenia deklaracji, że będą bronić państwa narodowego³³. Służba archiwalna w państwie nazijskim była zideologizowana i podporządkowana realizacji celów partyjnych i państwowych.

Osoby, które jako archiwiści przybyły na terytorium okupowanej Polski, były związane z niemiecką służbą archiwalną. Na czele Archivamtu GG stanął Erich Randt (1887–1948). Był archiwistą starszego pokolenia. W 1914 r. zdał egzamin do służby archiwalnej. W latach 1920–1930 pracował w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. W okresie 1930–1935 był dyrektorem Archiwum Państwowego w Szczecinie. W latach 1935–1939 pełnił taką funkcję w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Uczestniczył w sporze polsko-niemieckim o Śląsk. Pisał artykuły, które wskazywały na dużą rolę Niemców w rozwoju tego regionu. Był także autorem rozdziału w syntezie *Geschichte Schlesiens*, która stanowiła odpowiedź na *Dzieje Śląska* cz. 1 opracowane przez Polską Akademię Umiejętności. W 1933 r. wstąpił do SA, a w 1937 r. do NSDAP³⁴. K. Konarski uważał, że działalność Randta była bardzo słabo widoczna w Warszawie. Pisał: „P. Randta pewno zdarzyło mi się widzieć, ale nic sobie tej postaci nie przypominam, natomiast Archivamt rozpoczął od pierwszych dni swego urzędowania wizytacje archiwów i oto pewnego dnia ujrzałem wchodzących do mego jezuickiego gabinetu trzech hitlerowskich «dygnitarzy»”³⁵.

Tymi „dygnitarzami” byli trzej archiwiści niemieccy — Erich Weise (1895–1972), Heinz Buttkus (1904–1978) i Eilhart Eilers (1910–1945)³⁶. Robili oni także świetne wrażenie swoją postawą, wyglądem fizycznym, ubiorem³⁷. Stanowili kontrast dla słabo ubranego, niezbyt dobrze wyglądającego społeczeństwa okupowanego miasta. Wpisywali się w ideologię narodu panów i wybrańców bogów. Przekazywali tym samym istotny ko-

³¹ Tamże, s. 62–65.

³² Tamże, s. 89.

³³ Tamże, s. 90.

³⁴ Tamże, s. 70, 75, 77.

³⁵ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 354.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 355.

munikat symboliczny. Miał onieśmielać, tworzyć skłonności do postaw pokory, zagubienia, przyznania racji ideologii okupantów.

Jakie było doświadczenie zawodowe i pozycja archiwistów przysłanych do służby w warszawskim oddziale Archivamtu? Erich Weise był uczniem A. Brackmanna. Pochodził z rodziny Niemców bałtyckich. Początkowo pracował w Królewcu. W 1927 r. był przeniesiony do Düsseldorfu. Następnie został zatrudniony w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie. W 1935 r. był kierownikiem Oddziału II tego Archiwum. W 1937 r. został oddelegowany do Służby Pracy w Rzeszy, w 1938 r. do Gestapo. Miał zajmować się archiwalią tych instytucji. Był aktywnym działaczem partyjnym. W 1933 r. w Archiwum w Królewcu z jego inicjatywy powstała komórka NSDAP. W tym samym roku w tym mieście odbył się zjazd archiwistów niemieckich³⁸. Uczniem A. Brackmanna był także Heinz Buttkus. Przygotował pod jego kierunkiem rozprawę doktorską poświęconą osadnictwu na terenie dawnego biskupstwa Pomezanii. Jej głównym celem było wykazanie, że osadnictwo niemieckie rozwijało się bardziej intensywnie od polskiego. Zajmował się także historią Żuław³⁹. Eilhart Eilers był związany z kręgiem archiwistów saksońskich. Kształcił się na uniwersytecie w Lipsku. Interesował się historią osadnictwa niemieckiego⁴⁰. W świetle relacji K. Konarskiego nadzorować miał Archiwum Akt Dawnych, którego dyrektorem był autor *Pamiętnika*. Przekazał on także nieco osobistych odczuć E. Eilersa, gdyż ten był mu znany z pobytu w Dreźnie. K. Konarski podkreślał, że w trakcie prowadzonych z nim rozmów nieformalnych archiwista niemiecki skarżył się, że odczuwa na każdym kroku nienawiść „do wszystkiego, co niemieckie”⁴¹. Uważał, że jego marzeniem jest służba w armii. S. Lehr podkreślił, że archiwista ten był początkowo entuzjastą badań nad historią Europy Wschodniej. Praca w archiwach krajów okupowanych nie tworzyła jednak możliwości dla ich realizacji. Archiwiści nie zawsze spotykali się ze zrozumieniem dla ich potrzeb intelektualnych ze strony niemieckiej administracji wojskowej i cywilnej. E. Eilers miał także wątpliwości dotyczące metod działania niemieckich władz okupacyjnych. Miał także odwagę krytykowania różnych działań⁴². K. Konarski w *Pamiętniku* zamieścił informację o śmierci E. Eilersa w czasie walk o Pomorze w marcu 1945 roku⁴³. Była to już ostatnia kampania wojen-

³⁸ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 70, 72, 76, 79, 86, 87.

³⁹ Tamże, s. 76–77, 97–98.

⁴⁰ Tamże, s. 73, 75, 80.

⁴¹ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 35.

⁴² S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 382, 387.

⁴³ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 356.

na III Rzeszy. W kwietniu 1944 r. w Warszawie pojawił się Hans Branig (1905–1985). Pochodził z Berlina. Problematyką badań wschodnich zainteresował się w trakcie studiów. Podobnie jak E. Eilers uczestniczył w ćwiczeniach Wehrmachtu. Do Radomia jako pierwszego miejsca pobytu na terenie okupowanej Polski przybył po przerwaniu służby wojskowej⁴⁴.

Ze strony polskiej kontakty z przedstawicielami niemieckiej administracji archiwalnej utrzymywali głównie Witold Suchodolski i Antoni Rybarski. Rola innych osób była znacznie mniejsza. Świadectwem tego jest *Pamiętnik* K. Konarskiego. Jego kontakty były raczej sporadyczne. Witold Suchodolski był związany z kręgiem piłsudczyków. Z ich nominacji sprawował urząd dyrektora Wydziału Archiwów Państwowych MWRiOP. Jego dorobek naukowy nie był duży. Uczestniczył w pracach Komisji Reewakacyjnej działającej na podstawie zapisów traktatu ryskiego, zajmującej się rewindykacją akt z ZSRR. Środowisko archiwistów warszawskich z nieufnością śledziło poczynania okupacyjnej administracji niemieckiej. Znane mu były badania niemieckie dotyczące Europy Środkowej i Wschodniej. Zachowanie w niemieckiej okupacyjnej służbie archiwalnej grupy archiwistów polskich było zaskoczeniem. Mogło też zostać potraktowane jako swoisty gest dobrej woli. Pamiętać jednak należy, że wiedza o zasobie archiwalnym z reguły pozyskiwana jest w wyniku określonego czasu pracy w archiwum. Jest trudna do szybkiego zdobycia. Celem niemieckiej administracji archiwalnej w GG stało się dążenie do pozyskania wiadomości o zasobie archiwów polskich. Wiązano nadzieje z wykorzystaniem wiedzy archiwistów polskich zatrudnionych wcześniej w tych archiwach. Kontaktom pomiędzy niemiecką administracją archiwalną a środowiskiem archiwistów polskich towarzyszyły dylematy moralne ze strony tych ostatnich. Wspominał o nich W. Suchodolski. Podkreślił, że powodem współdziałania na tym polu stała się troska o zachowanie archiwaliów polskich, czuwanie nad nimi tak blisko, jak to było możliwe nawet z pozycji polskiego pracownika niemieckiej administracji archiwalnej⁴⁵. Nieprzychylna postawa okupantów niemieckich wobec polskiego dziedzictwa kulturowego była widoczna już od momentu ich wkroczenia na terytorium RP. Kierowała nimi idea niszczenia polskich symboli, źródeł, dokumentów polskiej państwowości, tożsamości narodowej. Pierwszym spektakularnym działaniem stało się obsypanie gradem pocisków zapalających Zamku

⁴⁴ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 73, 80.

⁴⁵ W. Suchodolski, *Ze wspomnień archiwisty*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945. Księga zbiorowa*, pod red. S. Lorentza, wyd. 1, Warszawa 1970, s. 447.

Królewskiego⁴⁶. Relacje K. Konarskiego, A. Słomczyńskiego i S. Kieniewicza wskazują, że prace archiwalne dla okupanta były postrzegane jako działalność, która nie służyła społeczeństwu polskiemu. Pierwszy z nich oceniał: „Roboty zlecone przez okupanta były nudne, jałowe i ciężkie moralnie”⁴⁷. A. Słomczyński wspominał o dylematach moralnych zwłaszcza w momencie, gdy archiwiści polscy musieli podpisać deklarację lojalności wobec władz okupacyjnych. Podkreślał, że decyzje w tej sprawie były konsultowane z władzami konspiracyjnymi⁴⁸. Podobnie jak S. Kieniewicz uważał, że praca dla okupanta nie przynosiła satysfakcji⁴⁹. A. Słomczyński w swoich wspomnieniach podkreślił swoistą sympatię H. Buttkusa wobec archiwistów polskich. Widoczna była w sytuacji, gdy został zraniony bombą, która wybuchła w pomieszczeniu Archivamtu. H. Buttkusowi groziła utrata wzroku. W tym położeniu występował w obronie archiwistów polskich, gdy wysuwano tezy, że to oni właśnie byli sprawcami wybuchu⁵⁰. A. Słomczyński, zapisując to wydarzenie, dążył do wskazania na ludzkie odruchy, którymi kierowali się niektórzy z archiwistów niemieckich.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych III Rzeszy określiło zadania dla niemieckiej okupacyjnej służby archiwalnej w Polsce. Były to: 1. Objęcie kontrolą i nadzorem archiwów państwowych i niepaństwowych, w tym zgromadzenie wszystkich akt instytucji centralnych RP przechowywanych w archiwach zakładowych; 2. Zabezpieczenie archiwaliów dokumentujących niemieckie dziedzictwo kulturowe; 3. Udostępnienie akt do badań historykom niemieckim⁵¹. Podobnie cele niemieckiej polityki archiwalnej zdefiniował Witold Suchodolski, nie znając niemieckich dokumentów w tej sprawie, lecz prowadząc jedynie obserwację działalności administracji niemieckiej. W świetle jego opinii były to: 1. Ewidencja całości zasobu przechowywanego we wszystkich rodzajach archiwów oraz poznanie wszystkich instytucji gromadzących archiwalia; 2. Rejestracja i przejęcie wszystkich archiwów zakładowych (archiwów bieżących) polskich urzędów; 3. Zgromadzenie informacji o wszystkich archiwaliach interesujących urzędy i uczonych niemieckich; 4. Wyodrębnienie, opis i popularyzacja wszystkich materiałów świadczących o wkładzie Niemiec w dorobek kulturowy i cywilizacyjny ziem polskich⁵². Zasób ar-

⁴⁶ S. Lorentz, *W Muzeum i gdzie indziej. Wstęp*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 43.

⁴⁷ K. Konarski, *Dalekie a bliskie...*, s. 357.

⁴⁸ A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale...*, s. 113.

⁴⁹ Tamże, s. 119–120.

⁵⁰ Tamże, s. 123.

⁵¹ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 125–126.

⁵² W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji...*, s. 61.

chiwów zakładowych miał służyć przede wszystkim zapoznaniu z działalnością poszczególnych instytucji oraz wykorzystaniu jej dla potrzeb wojskowej i cywilnej administracji okupacyjnej. W polityce archiwalnej Niemiec na terytoriach podbitych została zawarta idea pełnej kontroli nad zasobem każdego kraju.

Jedną z cech charakterystycznych niemieckiej polityki archiwalnej w okresie okupacji stało się wywożenie akt. Traktowano je jako zdobycz wojenną. Z tego powodu wywieziono akta Centralnego Archiwum Wojskowego przechowywane w Forcie Legionów, zbiorów Instytutu Badania Historii Najnowszej Polski (po 1936 r. Instytut nosił imię Józefa Piłsudskiego), akt generał-gubernatorstw w Warszawie i Lublinie z lat 1914–1918 przechowywanych w AAN oraz gdzie było bardzo duże zainteresowanie tematyką wojskową oraz środowiskami uczestniczącymi w walkach o niepodległość i tworzącymi państwowość polską po 1918 r.

Straty archiwów polskich powstały także w wyniku walk wojennych w trakcie kampanii wrześniowej⁵³. Spalone wówczas zostało Archiwum Oświecenia Publicznego znajdujące się na terenie Uniwersytetu Warszawskiego⁵⁴, ok. 1/2 Archiwum Skarbowego, ok. 2/3 Archiwum Państwowego w Poznaniu, archiwa miejskie Pucka, Koła, Kutna⁵⁵. Zniszczone zostały także akta archiwum zakładowego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Ocalała część archiwum zakładowego Ministerstwa Spraw Wojskowych została wywieziona do Rzeszy⁵⁶.

Niemiecka okupacyjna administracja archiwalna, zgodnie z ideologią ochrony dziedzictwa kulturowego Niemiec oraz wcielonej do III Rzeszy Austrii, interesowała się szczególnie aktami popruskimi, poaustriackimi i krzyżackimi. AGAD otrzymało sporządzenie pełnego spisu akt popruskich. W 1940 r. zarówno akta popruskie, jak i poaustriackie, także te, które Rzeczpospolita otrzymała w wyniku polsko-austriackiego traktatu archi-

⁵³ Tamże, s. 55.

⁵⁴ T. Manteuffel wyjaśnił, że wraz z A. Moraczewskim uznał w maju 1939 r., w czasie akcji zabezpieczenia najcenniejszych polskich archiwaliów, że w kontekście wartości dokumentów średniowiecznych i nowożytnych w tym archiwum nie było na tyle cennych obiektów, by umieścić je w Forcie Sokolnickiego; byli przekonania także, że teren UW będzie dobrze chroniony przez artylerię przeciwlotniczą; zob. T. Manteuffel, *Moja praca w Archiwum Akt Nowych podczas okupacji*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 570; w Archiwum tym znajdowały się m.in. akta rosyjskiej administracji oświatowej w Królestwie, m.in. Kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego.

⁵⁵ W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji...*, s. 55.

⁵⁶ Tamże, s. 64–65.

walnego zawartego w 1932 r. dotyczącego podziału dziedzictwa archiwalnego Austro-Węgier, zostały wywiezione do Niemiec⁵⁷.

Od 1940 r. niemieckie archiwalne władze okupacyjne zaczęły prowadzenie akcji znanej pod nazwą „Aktenauseinendersetzung”⁵⁸. Polegała ona na wyszukaniu we wszystkich zespołach archiwalnych dokumentów dotyczących terytoriów niemieckich oraz działalności niemieckiej na terytoriach polskich. W praktyce oznaczała odstępianie od zasady proveniencji i związanego z nią założenia niedzielenia akt pochodzących od aktotwórcy. Oznaczała dominację zasady pertynencji terytorialnej rozszerzonej, zakładającej, że każdy dokument, który ma związek z danym terytorium, powinien być przechowywany na tym terytorium niezależnie od tego, gdzie powstał⁵⁹. Archiwiści polscy zdołali jednak obronić przed podziałem i wyodrębnieniem dokumentów dotyczących spraw niemieckich Archiwum Koronne Krakowskie⁶⁰. Problemy teoretyczne związane z tymi czynnościami, podnoszone przez archiwistów polskich, doprowadziły do spowolnienia tych działań.

3. Spalenie archiwów warszawskich

Powstanie warszawskie stanowiło efekt realizacji planu „Burza” zakładającego przejęcie władzy na terytorium Polski przez siły zbrojne Rządu RP na Emigracji — Armię Krajową — i ustanowienie administracji polskiej przed wkroczeniem na te tereny Armii Radzieckiej jako jednej z formacji wojskowych koalicji antyhitlerowskiej. Miał to być pierwszy krok w kierunku ochrony niepodległości i suwerenności.

W 1944 r. w warszawskim Archiwamcie nastąpiła zmiana. W kwietniu na jego czele stanął Hans Branig. Został przeniesiony z Radomia. Wcześniej był żołnierzem Wehrmachtu. W momencie przybycia do Warszawy prowadził rozmowy, których celem miała być ochrona akt polskich przed skutkami wojny. Miały one związek z postępowaniami Armii Czerwonej na froncie wschodnim i przewidywanym jej wkroczeniem na terytoria okupowanej Polski. Wówczas powstała idea przewiezienia tych akt na Jasną Górę. Nadal wywożono akta do Fortu Sokolnickiego. Tempo ich transportu było uzależnione od możliwości tworzonych przez

⁵⁷ Tamże, s. 66–67.

⁵⁸ Tamże, s. 68.

⁵⁹ Tamże, s. 68–71; o tej akcji zob. T. Manteuffel, *Moja praca...*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 575.

⁶⁰ W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji...*, s. 68.

administrację okupacyjną. W czasie powstania wszystkie prace zostały przerwane. W sierpniu 1944 r. E. Randt wraz z częścią urzędników Archiwum znalazł się na terytorium Rzeszy⁶¹. Sytuacja polityczna i militarna państwa faszystowskiego była bardzo trudna. Armia Czerwona posuwała się na zachód. Nie istniała możliwość zawarcia oddzielnego pokoju wobec demonstrowanej solidarności państw koalicji antyfaszystowskiej. Mimo tej konfiguracji politycznej powstanie w Warszawie nie uzyskało odpowiedniego wsparcia militarnego. Po wycofaniu się powstańców ze Starego Miasta w dniu 2 września 1944 r. podpalone zostały archiwa przechowujące najstarsze akta do historii Polski — Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Skarbowe. W dniu 3 listopada 1944 r. podpalono Archiwum Akt Nowych i Archiwum Miejskie znajdujące się w Arsenale⁶². Podpalenia dokonały komanda SS. Działania te stanowiły realizację rozkazu A. Hitlera o zniszczeniu Warszawy. Znana bibliolożka Alodia Kawecka-Gryczowa nie miała wątpliwości, że niszczenie polskich dóbr kultury po upadku powstania stanowiło akt zemsty wobec walki podjętej przez polskie państwo podziemne z armią okupacyjną. Pisała: „Hitlerowcy, tłumiąc z całą bezwzględnością powstanie, nie pozostawili żadnych złudzeń, że Warszawa starta zostanie z powierzchni ziemi, tak jak to się stało kiedyś z metropoliami świata starożytnego. Toteż troska podziemnych władz o przeznaczone na zniszczenie dobra kulturalne i pamiątki narodowe znalazła wyraz w punkcie 10 aktu kapitulacyjnego oraz we wszczętych zaraz po upadku powstania krokach zmierzających do wywiezienia cenniejszych obiektów”⁶³. Te próby zabezpieczenia dóbr kultury nie przyniosły jednak oczekiwanych rezultatów. T. Manteuffel podkreślił, że spalanie archiwaliów AAN było niezgodne z aktem kapitulacyjnym⁶⁴. Jego zapisy nie były przestrzegane. To władze okupacyjne w Warszawie podejmowały ostateczne decyzje. Nadzieje dowództwa powstania warszawskiego na zabezpieczenie losów dóbr kultury poprzez wpisanie ich ochrony do aktu kapitulacyjnego okazały się całkowicie nierealne. Zemsta wroga dotknąć miała także tej sfery, która wydawała się polskim elitom politycznym jako ta, której nie powinna dotknąć niszczycielska siła wroga. H. Branig, jako osoba reprezentująca niemiecką archiwalną administrację okupacyjną, nie prze-

⁶¹ Tamże, s. 74.

⁶² Tamże, s. 76–77.

⁶³ A. Kawecka-Gryczowa, *Ochrona zbiorów Biblioteki Narodowej*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 225.

⁶⁴ T. Manteuffel, *Moja praca...*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 578.

ciwdziałal podpaleniom archiwów. W trakcie rozmów podjętych z inicjatywy archiwistów polskich dążących do zahamowania niszczenia akt w październiku 1944 r. wyraził opinię, że archiwalia polskie nie posiadają większej wartości kulturowej. Wyjątek stanowił zasób AGAD. Podkreślić też trzeba, że podpalenie akt miało miejsce w strefie miasta kontrolowanej wyłącznie przez armię i jej administrację. Uznać należy, że podejmowanie jakichkolwiek interwencji w tej sprawie mogło się okazać nieskuteczne. Tak niska ocena polskiego dziedzictwa archiwalnego wynikała ze zideologizowanej postawy H. Braniga obracającego się w kręgu kultury niemieckiej i przekonania o jej dominacji w Europie, a także swoistej niższości kulturowej postrzeganej jako brak możliwości tworzenia oryginalnych idei i kopiowania jedynie wzorów przejmowanych z dziedzictwa niemieckiego lub innego zachodniego. Te przekonania stanowiły podstawowe kryterium jego opinii i ocen.

Zniszczenia budynków i akt były bardzo duże. Tak opisał wygląd Arsenалу — siedziby Archiwum Miejskiego — wiosną 1945 r. A. Słomczyński: „Wszystkie niemal wnętrza znalazłem wypalone całkowicie. Wszędzie niewywiane jeszcze wiatrem popioły po naszych aktach, naszych zbiorach, naszym dorobku”⁶⁵. W poszczególnych pomieszczeniach znajdowały się „pogieće, powichrowane żarem półki o dziwacznych kształtach”⁶⁶. Brakowało posadzek, drzwi, futryn⁶⁷. Podobny był wygląd innych wypalonych budynków.

W spalonych archiwach znalazło się szereg istotnych materiałów dla historii Polski od średniowiecza do XX wieku. Stanowiły ważne świadectwa państwowości, wkładu elit i całego społeczeństwa w kulturę Europy i świata.

4. Przegląd zniszczonych archiwaliów

W Archiwum Głównym Akt Dawnych zniszczeniu uległy następujące zespoły: część Archiwum Koronnego, część Archiwum Skarbowego, Księgi Sądu Asesorskiego 1537–1794, Księgi Trybunału Koronnego 1578–1794, akta Urzędu Marszałka Wielkiego Koronnego 1611–1794, akta Komisji Brukowej m. Warszawy 1743–1796, akta Komisji Wojskowej Koronnej Obojga Narodów 1765–1794, akta Rady Nieustającej 1775–1788, akta Komisji Edukacji Narodowej 1773–1795, akta Komisji Policji

⁶⁵ A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale...*, s. 303.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Tamże.

Obojga Narodów i Komisji Policji Koronnej 1791–1794, akta Artylerii Koronnej 1646–1791, 113 zespołów akt sądów grodzkich, ziemskich, podkomorskich i konfederacji, 264 zespoły akt miejskich i wiejskich, 12 zespołów akt kościelnych i klasztornych, akta żup olkuskich, Archiwum Szpitala św. Łazarza w Warszawie, akta Komisji Bankowej, akta pruskich władz centralnych 1793–1806, akta magistratu i municypalności m. Warszawy 1807–1814, akta Ministerium Wojny Księstwa Warszawskiego/Komisji Rządowej Wojny Królestwa Polskiego 1807–1832, akta władz wymiaru sprawiedliwości i sądów XIX wieku Królestwa Polskiego, w tym Komisji Rządowej Sprawiedliwości 1807–1876, księgi stanu cywilnego m. Warszawy 1808–1825, akta nuncjatury papieskiej w Polsce 1578–1794, akta rezydentów wiedeńskich 1702–1755, akta własne Archiwum Głównego Akt Dawnych (archiwum zakładowe) i kancelarii archiwów akt dawnych przy trybunałach cywilnych 1807–1944⁶⁸.

W Archiwum Akt Dawnych spalone zostały następujące zespoły: Senat Księstwa Warszawskiego 1807–1814 (ok. 100%), Departament Rady Państwa ds. Królestwa Polskiego 1832–1861 (ok. 100%), Ogólne Zebranie Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu 1841–1875 (ok. 100%), Kancelaria Generała-Gubernatora Łanskoja 1813–1815 (ok. 100%), Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813–1815 (ok. 100%), Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego (ok. 100%), Kancelaria Namiestnika Królestwa Polskiego 1831–1874 (ok. 100%), Kancelaria Dyplomatyczna Namiestnika KP (ok. 100%), Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 1815–1867, 15000 poszytów, akta Rządu Narodowego — zbiór dissolutów 1863–1864 (100%), Komitet Urządzający Królestwa Polskiego 1867–1871 (100%), Oberpolicmajster m. Warszawy 1839–1917 (ok. 100%), III Okręg Korpusu Żandarmów 1833–1915 (ok. 100%), Komisja Śledcza Stała i Komisja Śledcza Tymczasowa 1833–1882 (ok. 100%), Generał-Policmajster w Królestwie Polskim 1864–1867 (ok. 100%), Audytoriat Polowy i Wydział Wojenno-Sądowy Warszawskiego Okręgu Wojskowego 1832–1874 (ok. 100%), naczelnicy wojenni w Królestwie Polskim 1831–1858, 1861–1867 (ok. 100%), Kancelaria Generała-Gubernatora Warszawskiego 1874–1918 (ok. 90%, 132000 poszytów), Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego 1807–1814 (ok. 100%), Sekretariat Stanu Królestwa Polskiego 1815–1866 (ok. 90%), Kancelaria Własna JCM ds. Królestwa Polskiego 1866–1876 (ok. 97%), Komisja Rządowa

⁶⁸ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I *Archiwum Główne Akt Dawnych*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1957.

Spraw Wewnętrznych 1832–1867 (ok. 66%), Wojskowy Generał-Gubernator Warszawski 1831–1862 (ok. 100%), Komitet Cenzury (ok. 100%), szkoły i administracja szkolna (ok. 100%), Heroldia Królestwa Polskiego (1832–1861)⁶⁹. W zasobie AAD dominowały akta wytworzone przez administrację autonomicznego Królestwa Polskiego oraz administrację rosyjską działającą na jego terytorium. Duża grupa materiałów została wytworzona przez instytucje represyjne. Ich zniszczenie spowodowało, że niemożliwe jest pełne określenie skali różnych form przemocy wobec społeczeństwa polskiego, szczególnie w zaborze rosyjskim. W zasobie Archiwum Skarbowego znajdowały się akta gospodarcze i skarbowe, m.in. rosyjskiej administracji zaborczej⁷⁰.

W Archiwum Akt Nowych zniszczeniu uległy m.in. następujące zespoły: Rząd Tymczasowy w Lublinie, Kancelaria Cywilna Prezydenta RP, akta Sejmu i Senatu 1919–1939, akta Najwyższej Izby Kontroli 1921–1939, akta Prezydium Rady Ministrów 1919–1931, akta ministerstw, akta starostw, akta Prokuratury Generalnej, akta Izby Skarbowej i Grodzkiej, akta poselstw, akta zarządów cywilnych⁷¹.

W Archiwum Miejskim spaleni uległy akta dotyczące historii Warszawy, m.in. Biblioteki Publicznej (1876–1913), Ogrodu Zoologicznego (1916–1939), szpitali, teatrów, towarzystw naukowych, wydziałów miejskich, w tym Opieki Społecznej⁷², a także akta instytucji konspiracyjnych przechowywane tajnie, w tym relacje, prasa i wydawnictwa tajne, fotografie, rozporządzenia władz okupacyjnych⁷³.

Z powyższego zestawienia wynika, że zniszczeniu uległy zarówno akta wielu najważniejszych instytucji państwowych oraz takie, które miały charakter lokalny. Stanowiły one świadectwo działalności państwa polskiego zarówno na szczeblu centralnym, jak i wspólnot lokalnych od czasów nowożytności do połowy XX wieku. Zniszczenie ich było uderzeniem wymierzonym w społeczeństwo, dokumenty stanowiące świadectwa jego organizacji. Taka polityka była zbieżna z uderzeniem w stolicę jako istotny symbol i nośnik państwowości. U jej podłoża znajdowała się ideolo-

⁶⁹ Tamże, t. II *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956, s. 1–243.

⁷⁰ S. Kieniewicz, *Archiwum Skarbowe w Warszawie*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. II *Akta porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956, s. 17–54.

⁷¹ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich...*, t. I, s. 244 i n.

⁷² A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale...*, [w:] *Walka o dobra kultury...*, s. 506, 523–524.

⁷³ Tamże, s. 513–514.

gia pogardy dla wszystkiego, co nie było niemieckie, silnie propagowana w III Rzeszy.

Po upadku III Rzeszy i przegranej wojnie archiwiści niemieccy zostali poddani procesowi denazyfikacji. W świetle ustaleń S. Lehra H. Branig i H. Buttkus nie mieli postawionych zarzutów dotyczących niszczenia akt w Warszawie⁷⁴. H. Branig wrócił do Niemiec w 1946 r. z radzieckiej niewoli, został zatrudniony w dawnym Tajnym Archiwum Państwowym. Natomiast H. Buttkus od 1 listopada 1943 r. był zatrudniony w Archiwum Państwowym w Magdeburgu. Tam też pracował w pierwszych latach po wojnie. Obydwaj ci archiwiści nie byli członkami NSDAP⁷⁵. Oceniając generalnie postawy archiwistów niemieckich w czasie II wojny światowej, S. Lehr wskazywał: „Nie ulega wątpliwości, że niemieccy archiwiści jako urzędnicy nazistowskiego reżimu nie mogli działać zupełnie niezależnie i zgodnie z własnymi przekonaniem⁷⁶”. Presja polityczna i przemoc w relacjach osobistych prowadziły do odstępowania od zasad archiwistyki profesjonalnej. S. Lehr uznał także, że działalność tego środowiska służyła przede wszystkim „niemieckim interesom⁷⁷”. Występowało w nim także w miarę trwania wojny „upolitycznienie” i „radykalizacja⁷⁸”. Działający w określonym klimacie wojennym i politycznym archiwiści niemieccy nie byli zdolni do dostrzegania interesów innych narodów, szacunku wobec ich dorobku.

Wyciągnięciu konsekwencji wobec nich nie sprzyjał także szybki rozpad koalicji antyhitlerowskiej. Ten proces miał wpływ także na archiwalia, możliwości ich odnalezienia na terenie Niemiec oraz zwrotu.

5. Podsumowanie

O zniszczeniu akt archiwów warszawskich zdecydował szereg czynników. Należały do nich prowadzone działania wojenne, w tym walki powstania, potraktowane jako wygodny pretekst do zniszczenia zabytków kultury, niechęć i nienawiść wobec polskiego dziedzictwa kulturowego występująca wśród elit politycznych i intelektualnych III Rzeszy, chęć zemsty za działania polskiego ruchu oporu, wywołanie powstania, walkę oddziałów powstańczych przeciwko wojskom niemieckim. Te negatywne postawy

⁷⁴ S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana...*, s. 340.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże, s. 387.

⁷⁷ Tamże, s. 386.

⁷⁸ Tamże.

w dużym zakresie były motywowane pragnieniem rewanżu za traktat wersalski 1919 r. i restytucję państwowości polskiej, która doprowadziła do utraty dużej części terytorium państwa niemieckiego. Stanowiąc miały uderzenie w ład i Europę powersalską, chęć materialnego zniszczenia świadectw dokumentujących polski wkład w światowe dziedzictwo kulturowe. Zasadnicze decyzje w tej sprawie były podejmowane przez władze Rzeszy w Berlinie. Spalenie zbiorów archiwalnych miało miejsce na terenie strefy kontrolowanej przez armię niemiecką.

Streszczenie

Celem rozważań było ukazanie czynników kształtujących działalność archiwalną w okresie okupacji niemieckiej na terenie Generalnego Gubernatorstwa i ich wpływu na niszczenie akt. Zaprezentowane zostały: zarządzanie archiwami warszawskimi w latach 1939–1944, środowisko archiwistów niemieckich uczestniczące w tym procesie, postawy archiwistów polskich, okoliczności zniszczenia akt po upadku powstania warszawskiego, wskazanie na najważniejsze zespoły i dokumenty, które uległy spaleni, i ich wartość źródłową. Refleksje zostały oparte na dotychczasowych publikacjach literatury wspomnieniowej i monografiach naukowych. O zniszczeniu akt archiwów warszawskich zdecydował szereg czynników. Należały do nich prowadzone działania wojenne, w tym walki powstania, potraktowane jako wygodny pretekst do zniszczeniaabytków kultury, niechęć i nienawiść wobec polskiego dziedzictwa kulturowego występująca wśród elit politycznych i intelektualnych, chęć zemsty za działania polskiego ruchu oporu, wywołanie powstania, walkę oddziałów powstańczych przeciwko wojskom niemieckim. Te negatywne postawy w dużym zakresie były motywowane pragnieniem rewanżu za traktat wersalski 1919 r. i restytucję państwowości polskiej, która doprowadziła do utraty dużej części terytorium państwa niemieckiego. Stanowiąc miały uderzenie w ład i Europę powersalską, chęć materialnego zniszczenia świadectw dokumentujących polski wkład w światowe dziedzictwo kulturowe.

Bibliografia

Źródła i literatura przedmiotu

P. Bańkowski, *Archiwista na powstańczym Żoliborzu. Wspomnienia sierpień–wrzesień 1944*, Warszawa 2014.

- A. Kawecka-Gryczowa, *Ochrona zbiorów Biblioteki Narodowej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 179–241.
- S. Kieniewicz, *Pamiętniki*, do druku przygotował J. Kieniewicz, Kraków 2021.
- K. Konarski, *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Warszawa 1965.
- S. Lehr, *Pewna prawie zapomniana „akcja na Wschodzie”*. *Niemieccy archiwiści w Generalnym Gubernatorstwie i Komisariacie Rzeszy Ukraina*, tłum. M. Gąssowska, Warszawa 2014.
- S. Lorentz, *W Muzeum i gdzie indziej. Wstęp*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 13–109.
- T. Manteuffel, *Moja praca w Archiwum Akt Nowych podczas okupacji*, [w:] *Walka o dobra kultury Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 570–578.
- W.K. Roman, *Wojenne biografie polskich archiwistów*, [w:] *Od praktyki kancelaryjnej do teorii archiwalnej. Księga jubileuszowa Profesor Ireny Mamczak-Gadkowskiej*, pod red. Z. Jaśkowskiej-Józefiak, K. Strykowski, Poznań 2023, s. 259–282.
- A. Rybarski, *Notatki archiwisty — wrzesień 1939. Fragment dziennika*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1958, s. 145–153.
- A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale*, [w:] *Walka o dobra kultury Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 468–569.
- A. Słomczyński, *W warszawskim Arsenale. Wspomnienia archiwisty miejskiego*, Warszawa 1971.
- M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939–1945*, Łódź 1991.
- A. Stebelski, *Losy archiwów polskich w latach wojny 1939–1945*, „Rocznik Warszawski”, t. IV, 1963, s. 169–217 (wersja angielska).
- W. Stępiak, *Relacja Witolda Suchodolskiego o spaleniu archiwów warszawskich*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. IV, 1994, s. 285–293.
- J. Stojanowski, *Karta z dziejów Archiwum Akt Nowych w Warszawie w okresie okupacji w latach 1939–1944*, „Archeion”, t. XXX, 1959, s. 69–94.

Straty archiwów i bibliotek warszawskich, t. I *Archiwum Główne Akt Dawnych*, pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1957.

Straty archiwów i bibliotek warszawskich, t. II *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956.

W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji*, „Archeion”, t. XVII, 1948, s. 54–83.

W. Suchodolski, *Ze wspomnień archiwisty*, [w:] *Walka o dobra kultury Warszawa 1939–1945*, t. I, pod red. S. Lorentza, Warszawa 1970, s. 445–461.

Zamek Królewski w Warszawie, ryzalit środkowy elewacji saskiej opustoszałego i zniszczonego Zamku, 1939, NAC

Artur Weber
Warszawa

STAN WIEDZY O HISTORII WARSZAWSKIEJ SPÓŁKI AKCYJNEJ BUDOWY PAROWOZÓW WOBEC ZAGINIONYCH ARCHIWÓW PRZEDSIĘBIORSTWA

Warszawska Spółka Akcyjna Budowy Parowozów to jedna z trzech wytwórni taboru kolejowego, które powstały krótko po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r.

Przed omówieniem profilu Warszawskiej Spółki Akcyjnej Budowy Parowozów i problemów, które wiążą się z odkrywaniem jej historii, warto w skrócie zarysować sytuację, w jakiej w 1918 r. znalazła się kolej na terenie odrodzonej Rzeczypospolitej. Synteza taka pozwoli na właściwą perspektywę i ujęcie zagadnień kolejowych w szerszym kontekście problemów odbudowującej się Rzeczypospolitej Polskiej. W listopadzie 1918 r., z chwilą zawieszenia działań wojennych, Polska przejęła ponad 18000 km linii kolejowych, w tym ponad 2500 km linii wąskotorowych¹. Skala zniszczeń zarówno w infrastrukturze, jak i taborze była olbrzymia. Tylko na terenach dykcji kolejowych warszawskiej, radomskiej, wileńskiej, lwowskiej i stanisławowskiej, gdzie straty były największe, zniszczonych było 63% dworców, przystanków i mijanek, 81% stacji wodnych i wież ciśnień, 48% parowozowni i warsztatów oraz 22% domów mieszkalnych i administracyjnych². Zniszczonych było 41% mostów o rozpiętości powyżej 20 m³. Krytyczna sytuacja dotyczyła także najważniejszego elementu, czy-

¹ *Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych 1918–1928*, wyd. Ministerstwo Komunikacji, 1928, s. 285. Na stronie 283 znajduje się informacja, że ogółem długość wszystkich linii wąskotorowych użytku publicznego na ziemiach polskich wynosiła przed wojną 1428 km. Na tej samej stronie znajduje się jednak informacja, „że: [...] długość ogólną linii wąskotorowych, pozostałych po państwach zaborczych i okupacji, można określić tylko w przybliżeniu na podstawie stanu obecnego i danych o rozbiórkach, na około 7322 km”.

² Tamże, s. 84, tab. nr 22.

³ Tamże, s. 53, tab. nr 15.

li taboru. Liczba parowozów na terenie Polski w porównaniu do okresu sprzed wybuchu I wojny światowej zmalała o 54% (do 2513 egzemplarzy), liczba wagonów osobowych o 74% (do 2875), a towarowych o 71% (do 41448)⁴. Należy podkreślić, że sieć kolejowa przejęta od zaborców przez odrodzoną Rzeczpospolitą nie była jednolitym organizmem, składała się bowiem z trzech odrębnych systemów kolejowych. Koleje w okresie zaborów powstawały i rozwijały się niezależnie od siebie. Dodatkowo, duży wpływ na ich funkcjonowanie miały potrzeby wojskowe zaborców, które — szczególnie w przypadku Rosji — bezpośrednio oddziaływały na charakter i kierunki rozwoju linii kolejowych (choć tu do pewnego momentu należałoby mówić o celowej polityce Rosji powstrzymywania budowy sieci kolejowej). W konsekwencji, koleje odziedziczone po zaborcach różniły się od siebie m.in. odmiennymi systemami zabezpieczenia ruchu kolejowego — różnice dotyczyły np. kształtów i barw semaforów, tarcz i wskaźników, odległości ich ustawiania. Inne były urządzenia nastawcze, blokowe, telegraficzne, telefoniczne itp. Pomiędzy kolejami na terenie dawnych zaborów pruskiego, austriackiego i rosyjskiego istotny problem stanowiła odmienna szerokość torów, ale z kolei zasada ustawiania semaforów z prawej strony biegu pociągu, stosowana w byłych zaborach niemieckim i rosyjskim, nie obowiązywała na kolejach w byłym zaborze austriackim⁵. W kolejnych latach na skutek przywracania do ruchu nieczynnych linii i przede wszystkim budowy przez państwo polskie nowych odcinków (np. Kutno–Strzałkowo, Nasielsk–Sierpc, Łódź–Kutno–Płock–Sierpc, Koszki–Gdynia, Puck–Hel i innych) sieć kolejowa rosła. Do 1928 r. państwo polskie zbudowało łącznie 644 km nowych linii kolejowych. Do tego doszła zbudowana w latach 1928–1933 tzw. magistrala węglowa łącząca Górny Śląsk z Gdynią o długości nowych odcinków 458 km. W 1928 r. ogólna długość polskiej sieci kolejowej użytku publicznego wynosiła już 20865 km (17536 km linii normalnotorowych i 3329 km linii wąskotorowych)⁶. Pod względem długości sieci kolejowej Polska zajmowała w Europie piąte miejsce po Rosji, Niemczech, Francji i Anglii⁷.

Wspomniany dotkliwy brak taboru tak lokomotyw, jak i wagonów, próbowano rozwiązać na dwa sposoby zarówno poprzez reparacje, jak i zakupy. Traktaty pokojowe w Wersalu, Saint-Germain-en-Laye i Tranon zabezpieczały udział Polski w repartycji taboru niemieckiego i w taborze

⁴ Tamże, s. 88. Obliczenia procentowe własne autora.

⁵ Tamże, s. 223.

⁶ Tamże, s. 37.

⁷ Tamże, s. 34.

sukcesyjnym byłej monarchii Austro-Węgier, ale realizacja postanowień w ujęciu czasowym, ilościowym oraz jakościowym okazała się bardzo problematyczna. Nie wchodząc w szczegóły, działania powołanych przy Radzie Ambasadorów komisji repartycyjnych, problemów negocjacyjnych czy nawet interpretacyjnych przyjętych zapisów (jak choćby art. 371 traktatu wersalskiego z 28.06.1919 r., który to artykuł mówił o przekazywaniu urządzeń i instalacji kolejowych w całości i w dobrym stanie) ostatecznie Polska otrzymała łącznie 4752 parowozy, 10379 wagonów osobowych i 111092 wagony towarowe⁸. Niestety, 4752 parowozy reprezentowały aż 151 różnych serii lokomotyw, co miało niebagatelny, negatywny wpływ na sprawność eksploatacyjną kolei. Nierzadko bowiem na stan PKP wchodziły tak rzadkie, wręcz pojedyncze egzemplarze poszczególnych serii parowozów, że nawet komisarze odbiorczy PKP błędnie przypisywali poszczególne maszyny do danych serii. Stan przekazanych lokomotyw, wbrew przywołanemu art. 371, był zróżnicowany pod kątem wieku, stanu technicznego i osiąągów. Dotkliwy był także brak części zamiennych i rysunków fabrycznych. Podobne trudności notowano z przekazanymi wagonami. O stanie technicznym taboru może świadczyć fakt, że do 1928 r. skreślono z inwentarza 571 przekazanych parowozów (12%), 1280 wagonów osobowych (12%) i 11582 wagony towarowe (11%)⁹.

Niedostateczna liczba taboru otrzymana od zaborców wymuszała, wobec braku fabryk krajowych, zakupy zagraniczne. Pierwsze takie zamówienie złożono już w 1919 r. w firmie „Baldwin” w Filadelfii na 150 parowozów towarowych, a ostatnie w sierpniu 1923 r. na wagony osobowe w firmie „Breda” w Mediolanie. Ogółem za granicą zakupiono: 667 parowozów (83 osobowe i 584 towarowe) i — co ważne — tylko w 11 seriach. Parowozów dostarczyły firmy: amerykański „Baldwin” (175), austriackie „StEG”, „Floridsdorf”, „Siegl-Krauss” (razem 186); niemieckie „Linke-Hofmann”, „Schwartzkopff” i „Hanomag” (165); belgijskie „Cockerill”, „Franco-Belge”, „St.-Léonard”, „Ateliers Métallurgiques”, „Haine-St.-Pierre” (100). Zakupy zagraniczne oraz skreślenia przestarzałego taboru pozyskanego od zaborców spowodowały, że w połowie 1928 r. PKP miały na stanie 5160 parowozów (1127 osobowych i 4033 towarowe), 10004 wagony osobowe, pocztowe i motorowe oraz 139463 towarowe¹⁰. Co istotne, liczba serii parowozów ogółem zmniejszyła się ze wspomniana-

⁸ Tamże, s. 93. W tekście widnieje liczba 4752 przejęte parowozy, w tabeli nr 28 – 7462, co wydaje się liczbą błędną.

⁹ Tamże, s. 94.

¹⁰ Tamże, s. 97.

nych wcześniej 151 do 104 (39 serii parowozów pasażerskich i 65 serii towarowych).

Trzecia forma rozwiązywania problemu braku taboru, czyli zakupy krajowe, początkowo nie była realizowana wobec braku fabryk lokomotyw w Polsce. Ale konieczność budowy takich wytwórni rząd polski widział niemal od początku swego funkcjonowania. Temat pojawił się m.in. na posiedzeniu Rady Ministrów 6 czerwca 1919 roku¹¹, kiedy minister pracy i opieki społecznej Jerzy Iwanowski, mówiąc o braku wagonów do rozwożenia węgla po kraju, co uniemożliwiało uruchomienie fabryk, zaznaczał konieczność uruchomienia „w trybie pilnym własnych, krajowych fabryk wagonów i dostarczania im zamówień rządowych”. Na tym samym posiedzeniu rządu (i co ciekawe nie z inicjatywy Ministerstwa Kolei Żelaznych, którego przedstawiciela na tym posiedzeniu nie było), a ze strony Ministerstwa Przemysłu i Handlu pojawił się wniosek, w którym była mowa „o konieczności budowy dwóch fabryk kolejowych z produkcją roczną 200 parowozów i 5000 [wagonów]”¹². O produkcji taboru kolejowego dyskutowano także na kolejnych posiedzeniach rządu (m.in. 25 czerwca 1919 r.¹³). Co ciekawe, ze strony ministra przemysłu i handlu Kazimierza Hąci padały też propozycje napraw wagonów w fabryce Paulusa w Poznaniu (wg ministra „mogącej produkować 1000 wagonów rocznie”) czy produkcji wagonów w mającej się utworzyć fabryce w Skalmierzycach¹⁴. Ostatecznie Rada Ministrów upoważniła kierownika Ministerstwa Kolei Żelaznych „do przeprowadzenia z przemysłowcami pertraktacji w sprawie budowy fabryk parowozów i wagonów i udzielenia im zamówień na takowe oraz wezwała go do przedstawienia w najbliższym czasie konkretnych wniosków w sprawie zawarcia odnośnych umów”¹⁵. W wyniku tych rozmów w 1920 r. zawarto trzy umowy na dostawę 2590 parowozów (do 1931 r.) oraz pięć umów na dostawę 7800 wagonów osobowych i 70400 towarowych.

¹¹ Archiwum Akt Nowych, Posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Protokoły z załącznikami, 1 kwietnia 1919 r.–30 czerwca 1919 r., t. VI, sygn. 2/8/0/1.2/1 6. Protokół 81. Posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 6 czerwca 1919 r.

¹² Tamże.

¹³ Archiwum Akt Nowych, Posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Protokoły z załącznikami, 1 kwietnia 1919 r.–30 czerwca 1919 r., t. VI, sygn. 2/8/0/1.2/1 6. Protokół 88. Posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 25 czerwca 1919 r.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

Umowy zawarto z następującymi firmami¹⁶:

W zakresie budowy parowozów:

1. w 1920 r. z Pierwszą Fabryką Lokomotyw w Chrzanowie na 1200 parowozów w terminie do 31 grudnia 1931 r.;
2. w 1921 r. z Warszawską Spółką Akcyjną Budowy Parowozów (nazywaną błędnie w przytaczanym źródle jako Warszawską Spółką Akcyjną Lokomotyw) na budowę 350 parowozów do 31 lipca 1929 r.;
3. w 1921 r. z firmą „H. Cegielski” w Poznaniu na budowę 1040 parowozów do 31 grudnia 1932 r.

W zakresie budowy wagonów:

1. w 1920 r. z fabryką „Wagon” w Ostrowie na 2800 wagonów osobowych 2- i 3-osiowych twardych i 18000 towarowych do 12 marca 1931 r.;
2. w 1920 r. z fabryką „Lilpop, Rau i Loewenstein” na 3000 wagonów osobowych i 20000 towarowych do 5 maja 1931 r.;
3. w 1920 r. z fabryką „H. Cegielski” na 4400 wagonów towarowych do 31 grudnia 1925 r.;
4. w 1920 r. z fabryką „L. Zieleniewski” na 2000 wagonów osobowych twardych i 8000 wagonów towarowych do 31 grudnia 1928 r.;
5. w 1921 r. z firmą Zakłady Ostrowieckie na 20000 wagonów towarowych do 31 marca 1923 r.

Stosownie do tych umów wytwórnie krajowe powinny były dostarczyć do 1 stycznia 1928 r. 1126 parowozów, 5325 wagonów osobowych i 45275 wagonów towarowych. Rzeczywistość gospodarza państwa bezlitośnie zweryfikowała jednak możliwości nowo powstałych producentów taboru kolejowego. Do 1 stycznia 1928 r. zamiast 1126 parowozów udało się dostarczyć jedynie 330 parowozów (29% planu), zamiast 5325 wagonów osobowych 546 (10% planu) i 22293 wagony towarowe zamiast 45275 (49% planu). Przyczyn niedotrzymania umów (przez wszystkich producentów) było kilka. To, że wytwórcy nie byli przygotowani do realizacji tak dużych zamówień jest oczywiste, jeśli wziąć pod uwagę, że WSABP i fabryka w Chrzanowie powstały od zera. Na ich kondycję miała wpływ ogólna sytuacja w kraju, również fakt, że w momencie, gdy fabryki powstały, toczyła się wojna polsko-bolszewicka. Brakowało wykwalifikowanego personelu, były duże trudności z pozyskiwaniem niektórych materiałów niezbędnych do budowy parowozów, a zagraniczni kooperanci mogli w tej sytuacji swobodnie dyktować ceny. Najważniejszym czynnikiem była jednak sytuacja ekonomiczna państwa; już od 1923 r. Ministerstwo Ko-

¹⁶ *Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych*, s. 100.

lei zmuszone było zredukować swoje zamówienia wobec przeprowadzonej ogólnopaństwowej akcji oszczędnościowej¹⁷. W efekcie anulowano m.in. umowy z fabryką „Wagon” w Ostrowie i „L. Zieleniewskim” w Krakowie. Działania oszczędnościowe nie pomagały, bowiem w 1924 r. ceny materiałów i robocizny nadal rosły, a spadała wartość pieniądza. Dobrą ilustracją tej sytuacji była cena parowozu towarowego Tr12, który w 1924 r. kosztował 176000 zł, a w 1926 r. już 255000 zł¹⁸.

Co z zachowanych dokumentów wiemy o Warszawskiej Spółce Akcyjnej Budowy Parowozów? Firma została założona 20 maja 1920 r. w Warszawie¹⁹ przez dwa lwowskie banki: Bank Przemysłowy dla Królestwa, Galicji i Lodomerii z W. Ks. Krakowskim we Lwowie (od 1924 Polski Bank Przemysłowy we Lwowie), Galicyjski Ziemski Bank Kredytowy, Towarzystwo Akcyjne we Lwowie (od 1924 r. Ziemski Bank Kredytowy we Lwowie) oraz przez dwóch warszawskich przemysłowców: Stanisława Bormana (syna i od 1913 r. spadkobiercę Roberta Maurycego Bormana, współzałożyciela firmy „Borman, Szwede i Spółka”) oraz Ludwika Czarnowskiego. Co ciekawe, statut nie wspomina o prof. inż. Zygmuncie Sochackim, powszechnie wymienianym w literaturze przedmiotu jako współzałożycielu spółki. Prof. Zygmunt Sochacki był natomiast członkiem zarządu i dyrektorem naczelnym spółki. Kapitał zakładowy wyniósł 10 mln marek polskich podzielonych na 20000 akcji²⁰. Wg statutu²¹ „celem spółki była budowa parowozów dla polskich kolei państwowych, lokomotyw elektrycznych, lokomotyw spalinowych Diesla i benzynowych normalno- i wąskotorowych, kół, osi i wszelkich części składowych do parowozów i tendrów, motorów spalinowych systemu Diesel-Eberman, lokomobil dla przemysłu i rolnictwa, różnych wyrobów kutych, tłoczonych i innych”.

Fabryka swoją siedzibę ulokowała w Warszawie, między ulicami Towarową a Karolkową, w bezpośrednim sąsiedztwie stacji towarowej, z adresem Kolejowa 57. Teren został zakupiony od firmy „Borman, Szwede i Spółka” oraz od firmy „Ł.J. Borkowski”. Wcześniej, od 1833 r. w tym miejscu znajdował się warsztat kotlarski Sebastiana Bańkowskie-

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, s. 101.

¹⁹ Archiwum Państwowe Warszawa, Akta notariuszów warszawskich 1808–1939, Zespół Kancelaria Konstantego-Dowbór Muśnickiego, notariusza przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego w Warszawie, z lat 1912–1931, sygn. 42 (repertorium 1–1527), akt notarialny nr 923 z 20.05.1920 r.).

²⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie, Sąd Okręgowy w Warszawie, sygn. 15322, RH „B” IV, poz. 496.

²¹ Prospekt firmy z 1924 r.

go. W 1882 r. kotłarnię odkupiła firma „Borman, Szwede i Spółka”, która stopniowo powiększała teren swojego zakładu, modernizując produkcję, zwiększając asortyment, aby finalnie stać się potentatem na rynku, w tym rosyjskim w zakresie urządzeń dla cukrowni, gorzelnii, browarów, maszyn parowych i innych²². Warto dodać, że teren z budynkami „Borman, Szwede i Spółka” przy ul. Kolejowej 57 19 listopada 1919 r. objął na krótko w dzierżawę Zarząd Zaopatrzenia Armii Ministerstwa Spraw Wojskowych z przeznaczeniem na Główne Warsztaty Inżynieryjno-Saperskie²³.

W 1920 r. teren ten, wraz z istniejącymi budynkami (administracyjnym, dwiema halami murowanymi i jedną drewnianą), pozyskała Warszawska Spółka Akcyjna Budowy Parowozów. Już w maju tego samego roku rozpoczęto budowę kolejnych obiektów i modernizację dotychczasowych, zaczęto także sprowadzać niezbędne wyposażenie techniczne, w tym obrabiarki. Na terenie fabryki stanęły hale mieszczące m.in. kotłarnię, kuźnię i resorownię. Budynki miały konstrukcję nośną żelbetową z ceglany-
mi ścianami wypełniającymi. Ogółem powierzchnia budynków wynosiła niemal 83000 metrów kwadratowych²⁴, a samej fabryki 108045 w 1924 roku²⁵. Od początku postawiono na nowoczesne wyposażenie wytwórni: zakupiono 13 suwnic, ponad 300 obrabiarek, prasy, maszyny do obróbki ram lokomotyw i inne. Fabryka miała własną elektrownię. Wyróżnikiem WSABP było maksymalne zagospodarowanie dostępnej przestrzeni, dlatego w części hal, wzdłuż istniejących słupów nośnych podwieszono żelbetowe galerie, na których umieszczono m.in. lżejsze obrabiarki. Ograniczona przestrzeń wymusiła także staranną organizację produkcji. O tym, jak przebiegała sama budowa zakładu, wiadomo dzięki szczegółowej relacji prof. dr. inż. Stefana Bryły i inż. Jana Webera zamieszczonej w nr. 18 „Czasopisma Technicznego” z 1923 r. To właśnie prof. Bryła zaprojektował i kierował rozbudową zakładu. Tu warto wspomnieć, że właśnie w obszernym artykule prof. Bryły pojawiła się informacja, iż w jednym z budynków „umieszczono ogniotrwały schowek żelbetowy na archiwum”²⁶.

²² Bumar Waryński SA Grupa Holdingowa, *Zarys historii Firmy 1833–1997*, s. 4, brak daty wydania, brak autora, kopia w posiadaniu autora.

²³ Tamże, s. 7.

²⁴ T. Suchorolski, K. Zintel, *Warszawska Spółka Akcyjna Budowy Parowozów*, s. 4, maszynopis niepublikowany, w posiadaniu autora.

²⁵ Z. Klarner, *Monografia Warszawskiej Spółki Akcyjnej Budowy Parowozów*, 1967, Biblioteka m.st. Warszawy, Zbiór Rękopisów.

²⁶ S. Bryła, *Zakłady fabryczne Warszawskiej Spółki Akcyjnej Budowy Parowozów, A) Część budowlana*, [w:] „Czasopismo Techniczne”, 1923, nr 18, s. 269.

W najlepszym okresie fabryka zatrudniała niemal 2400 pracowników, w tym 2000 robotników i 200 osób personelu technicznego.

WSABP, podobnie jak dwie pozostałe krajowe wytwórnie parowozów, od początku funkcjonowały w trudnych realiach ekonomicznych, co bezpośrednio przekładało się na możliwości, wydajność i wyniki firmy. Powodami była m.in. dewaluacja polskiej waluty, problem dostępności materiałów (np. brak blach miedzianych i konieczność stosowania do palenisk blach żelaznych²⁷), rosnące ceny materiałów, brak odpowiednio wykształconej kadry inżynierskiej, częste strajki robotników (fabryka była nazywana „Czerwonym Parowozem”). Do tego dochodziły inne elementy; początkowy etap działalności WSABP to przede wszystkim naprawy parowozów. Te natomiast trafiały do fabryki w opłakanym wręcz stanie — zamiast z normalnej eksploatacji pochodziły z miejsc ich składowania, rozkradzione, uszkodzone ostrzałami, z olbrzymimi brakami wyposażenia, niekonserwowane. Pomimo tego już 22 grudnia 1920 r. oddano do użytku pierwszy naprawiony parowóz, a od 1922 r. fabryka osiągnęła zdolność naprawy 140 sztuk lokomotyw rocznie²⁸.

Kolejnym etapem rozwoju firmy był montaż nowych parowozów. Początkowo firma montowała lokomotywy przy pomocy i na podstawie licencji austriackiej fabryki lokomotyw „Wiener Neustädter Lokomotiv-fabrik” („Actien-Gesellschaft der Locomotiv-Fabrik vorm. G. Sigl”). Pierwszych osiem parowozów powstało z podzespołów właśnie z tej fabryki, pierwszą lokomotywę serii Tr12 (wzorowanej na austriackiej serii 270) zmontowano w lipcu 1922 r. Na marginesie należy dodać, że lokomotywy z tej austriackiej fabryki, oczywiście wcześniejszych serii, są uwiecznione na przepięknych i nadal budzących ze względu na swoją jakość zachwyty zdjęciach z początków Kolei Warszawsko-Terespolskiej. Fotografie, m.in. lokomotywy nr 1 o nazwie własnej „Friedrich Rembert”, znane są dzięki albumowi reprodukcji ze szklanych negatywów wydanemu przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy przy ul. Koszykowej.

Kolejny etap rozwoju WSABP osiągnęła w 1923 r., kiedy to 23 grudnia oddano do użytku pierwszy parowóz całkowicie zbudowany na miejscu, w spółce. Był to jednocześnie pierwszy parowóz stworzony w II RP. Ranga tego wydarzenia była bardzo duża, na uroczystość przybyli: prezydent RP Stanisław Wojciechowski, który osobiście poprowadził parowóz, marszałkowie Sejmu i Senatu, premier RP (a właściwie prezydent Rady Ministrów) Władysław Grabski, minister kolei Kazimierz Tyszka,

²⁷ *Dziesięciolecie Polskich Kolei Państwowych*, op.cit., s. 112.

²⁸ T. Suchorolski, K. Zintel, *Warszawska Spółka Akcyjna...*, s.7.

przedstawiciele duchowieństwa, wojska, posłowie, senatorowie, przedstawiciele nauki, przemysłu, finansów²⁹. Łącznie w WSABP zbudowano 325 parowozów normalnotorowych (58 serii Tr12 i 267 Ty23) oraz 21 wąskotorowych Wp29 (typ Wilno).

Pomimo sukcesu budowy pierwszego parowozu w Polsce rok 1923 poważnie wstrząsnął stabilnością firmy. Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna kraju wymusiła na Ministerstwie Kolei i Polskich Kolejach Państwowych rewizję wcześniejszych planów w zakresie zakupów nowych lokomotyw. Nie powiodły się też plany WSABP ekspansji na rynku rosyjskim. Dodatkowo, od 1923 r. odnotowano również stały spadek liczby taboru PKP oddawanego do naprawy do zewnętrznych wytwórni na rzecz warsztatów własnych PKP (w 1920 r. było to 10 egzemplarzy taboru, w 1921 — 104, w szczytowym 1923–1928 spadło do 73). Rok 1923 to również pierwsze wstrzymanie zamówień, brak zapłat gotówkowych, co przełożyło się na redukcję zatrudnienia i ograniczenie czasu pracy.

Oczywiście zarząd firmy szukał nowych rozwiązań i chcąc w jakimś stopniu uniezależnić się od problematycznych zamówień państwowych, rozpoczął produkcję silników dieslowskich projektu prof. Ebermana, lokomobili przemysłowych i rolniczych, walców drogowych, zaciągnięto również pożyczkę zagraniczną na sfinansowanie części inwestycji³⁰. Pomimo trudnej sytuacji firma starała się dbać o swoich pracowników: zbudowała kamienicę dla urzędników spółki przy ul. Grójeckiej oraz kolonię robotniczą na Szczęśliwicach, na terenie zakładu powstała m.in. stołówka, nowoczesne szatnie itp. Koniunktura była bardzo chwiejna i doraźne działania nie pomagały w sytuacji, gdy resort kolei dalej redukował zamówienia (do 39%), firmą wstrząsały strajki robotników, a produkcja parowozów przynosiła straty. Drobne zamówienia ze strony Ministerstwa Kolei na 20–30 parowozów nie poprawiały w znaczący sposób sytuacji. Nadal więc szukano innych rozwiązań, wchodząc w produkcję „niekolejowego” asortymentu, rozpoczęto m.in. budowę kotłów dla Ministerstwa Spraw Wojskowych czy młynów do mielenia i rozdrabniania „Huragan”. Choć sytuacja nieco się poprawiła, to bardzo ciężka zima przełomu 1928 i 1929 r. ograniczyła zamówienia ze strony PKP, spowolniła produkcję, spowodowała zatory płatnicze u klientów spółki. Firma, kolejny raz szukając oszczędności, poprawiła organizację w sferze produkcji, rewidowała także umowy na terminy dostaw itp., podjęto też produkcję zespolonych

²⁹ Tamże, s. 9.

³⁰ Bumar Waryński SA Grupa Holdingowa, *Zarys historii firmy 1833–1997*, s. 10, brak daty wydania, brak autora, kopia w posiadaniu autora.

hamulców kolejowych. W 1930 r. kolejny raz musiano ograniczyć produkcję i zwolnić część pracowników. Podjęto jednak produkcję dźwigów dla gdyńskiego portu. Pomimo wysiłków firma stopniowo jednak poddawała się trwającemu kryzysowi gospodarczemu; zmuszona była redukować zatrudnienie i ograniczać produkcję.

Ostatecznie 28 września 1933 r. na Nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu Akcjonariuszy podjęto uchwałę o likwidacji spółki, a jej majątek został sprzedany w całości 29 grudnia 1933 r. Wielkim Piecom i Zakładom Ostrowieckim S.A. Jednej z przyczyn szybkiego przejścia i tym samym uratowania wytwórni można upatrywać w fakcie częściowej zbieżności charakteru produkcji obu podmiotów w segmencie kolejowym oraz ścisłych personalnych powiązaniach pomiędzy firmami. I tak np. Louis Frere z Brukseli, członek Zarządu WSABP, był jednocześnie prezesem Rady Nadzorczej Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich; Tadeusz Karszo-Siedlewski, członek Zarządu WSABP, był jednocześnie członkiem Zarządu Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich. Podobne powiązania dotyczyły barona Fernanda de Wolff de Moorsel czy Antoniego Wieniawskiego.

Nowy podmiot, choć nosił nazwę „Wytwórnia Parowozów Zakładów Ostrowieckich”, zmienił nieco profil produkcji. Oprócz parowozów produkowano wagony, wagony motorowe, silniki wysokoprężne, rozjazdy kolejowe, sygnalizację kolejową, hamulce, kotły wysokociśnieniowe (m.in. okrętowe i przemysłowe), dźwigi, suwnice, sprężarki, silniki Diesla. Rozwinięto dostawy na rzecz wojska; w 1935 r. wyprodukowano pierwszy polski aparat torpedowy konstrukcji inż. Franciszka Zdankiewicza³¹, korpusy bomb głębinowych, na licencji Boforsa produkowano elementy działek przeciwpancernych 40 mm, lawety pod działła 105 mm.

Wybuch II wojny światowej przyniósł częściowe zniszczenia obiektów wytwórni, wkrótce jednak Niemcy przywrócili produkcję kolejową (w zachowanych dokumentach oznaczane jako parowozy R50, częściej używane określenie serii jako BR50, polskie oznaczenie TY5), ale uruchomili także produkcję wojenną na potrzeby armii, marynarki i lotnictwa niemieckiego, a sam zakład został włączony do koncernu Herman-Goering-Werke. Dostępne informacje mówią o tym, że po powstaniu warszawskim Niemcy wywieźli wszystkie maszyny i urządzenia. Bardzo różne są natomiast szacunki zniszczeń budynków fabryki — od 60 do 90%. Sierpień 1944 r. to koniec kompleksowej produkcji parowozów w Warszawskiej Spółce Akcyjnej Budowy Parowozów/Wytwórni Parowozów Zakładów Ostrowieckich. Po wojnie, w 1949 r. wytwórnia otrzymała nazwę „War-

³¹ Tamże, s. 21.

szawskie Zakłady Budowy Urządzeń Przemysłowych w Warszawie”. Początkowo w ograniczonym zakresie wznowiono produkcję kolejową (kotły, aparatura do parowozów); zakład, na podstawie odgórnego decyzji, zaczął stopniowo zmieniać profil na produkcję maszyn budowlanych: żurawi wieżowych, kafarów, kotłów centralnego ogrzewania, a następnie już jako „Zakłady Mechaniczne im. L. Waryńskiego” wyspecjalizował się w produkcji koparek.

Choć zatem pozornie o samej WSABP i Wytwórni Parowozów Zakładów Ostrowieckich w Warszawie wiadomo sporo, to jednak brakuje kluczowych źródeł do pełnego zrekonstruowania historii zakładów. Przeszkodą najważniejszą jest brak zachowanego archiwum zarówno WSABP, jak i Wytwórni Parowozów Zakładów Ostrowieckich. Kluczowe pytanie, na które nie jest znana odpowiedź, dotyczy właśnie tego, co stało się z archiwum zakładowym spółek po powstaniu warszawskim. Można przyjąć trzy hipotezy: zostało zniszczone w trakcie powstania na skutek działań zbrojnych; pozostało na miejscu, ale uległo rozproszeniu bądź zniszczeniu jako niepotrzebne i drugorzędne w warunkach przyspieszonej ewakuacji zakładu; i wreszcie po trzecie — zostało wywiezione przez Niemców wraz z wyposażeniem wytwórni. Na pytania wynikające z powyższych hipotez, pomimo poszukiwań materiałów źródłowych, nie udało się jak dotąd znaleźć odpowiedzi. Dostępne spisy zespołów niemieckich archiwów nie wskazują na jakikolwiek ślad po archiwum spółek. Nie przyniosły rezultatu pytania zadane niemieckiemu środowisku miłośników kolejnictwa, przekazane m.in. przez cenionego polskiego historyka kolejnictwa i autora licznych publikacji pana Krzysztofa Zintla, który od kilkudziesięciu lat mieszka w Niemczech. Nie pomogły również prośby przekazywane przez innych nestorów polskiego kolejnictwa i autorów publikacji kolejowych, mających szerokie grono znajomych wśród niemieckich historyków i miłośników kolejnictwa.

Natomiast pewną, choć nikłą nadzieję, że jakiś zasób archiwum się zachował, daje dokument Biura Rewindykacji z zasobu Archiwum Akt Nowych³² mówiący o wywiezieniu maszyn z fabryki na Kolejowej 57 do Watenstedt pod Brunszwikiem. Należy przyjąć, że w zachowanym dokumencie chodzi o leżące tuż obok Salzgitter, gdzie mieścił i mieści się nadal m.in. olbrzymi kombinat metalurgiczny. W tej informacji, dającej minimalną nadzieję, ważniejsze jest to, że w Salzgitter/Watenstedt znajduje się sie-

³² Archiwum Akt Nowych, Biuro Rewindykacji w Warszawie, sygn. 2/287/0/1/85, *Walcownia Metali w Dziedzicach, H. Cegielski i Sp. Akc., Wytwórnia Parowozów w Ostrowcu. Zgłoszenia strat wojennych.*

dziba koncernu kolejowego Alstom oraz niedostępne na co dzień muzeum zakładowe, niewykluczone że z archiwum. I być może właśnie tam fragmenty archiwum WSABP i WP ZO się zachowały. Jednak próby kontaktu ze wskazanym podmiotem pozostały bez jakiegokolwiek odpowiedzi.

Drugim problemem negatywnie wpływającym na możliwość dokładnego odtworzenia historii omawianego producenta taboru kolejowego jest szczupłość zespołu archiwalnego przedwojennego Ministerstwa Komunikacji, a tym samym brak możliwości ustalenia zamówień i dostaw dla głównego klienta WSABP, czyli PKP. Nieliczne fragmenty dokumentacji Ministerstwa Komunikacji znajdują się przede wszystkim w Archiwum Akt Nowych. Jednak zachowane akta zespołu to w głównej mierze tzw. Biuro Wojskowe Ministerstwa Komunikacji. Zasób w minimalnym stopniu okazał się przydatny do badania historii WSABP. Pytanie o to, czy pozostały i kluczowy w tym przypadku zasób Ministerstwa Komunikacji się zachował (np. w Rosji), pozostaje otwarte. Jak dotąd nie udało się również dotrzeć do potomków rodzin ważniejszych pracowników spółki. Przeszkodą okazał się choćby fakt, że spośród wielu powstałych na warszawskiej Ochocie domów spółdzielni zawodowych akurat ten — zbudowany dla urzędników WSABP — został rozebrany przy poszerzeniu ulicy Grójeckiej.

Powyższe wystąpienie na konferencji *Ocalałe strzepy. Zagłada warszawskich archiwaliów w okresie II wojny światowej* w wykonaniu osoby, która nie jest ani historykiem, ani archiwistą, ani tym bardziej pracownikiem naukowym, jest apelem do wszystkich z Państwa o podzielenie się wiedzą, podpowiedziami i pomysłami, gdzie jeszcze można natrafić na ślady po WSABP. Ta wytwórnia bowiem, która z dzisiejszej perspektywy mieściła się niemal w centrum miasta, a która odeszła w zapomnienie, zasługuje na właściwe i godne upamiętnienie ze względu chociażby na kluczową rolę, jaką odegrała w odbudowie nie tylko polskiej kolei, ale i państwa polskiego.

Izabela Gass
Warszawa

STEFAN ŻEROMSKI W RAPPERSWILU W LATACH 1892–1896

W styczniu 1892 r. Stefan Żeromski wyruszył w pierwszą swoją podróż zagraniczną. Trasa wiodła przez Wiedeń, Innsbruck, Zurych. 22 stycznia zwiedził Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu, którym się zachwycił. Był w tym czasie w trudnej sytuacji życiowej: bez pracy, zawodu, studiów, zagrożony gruźlicą. A na dodatek chciał się żenić. Wprawdzie jego pierwsze opublikowane utwory wzbudziły bardzo żywe zainteresowanie, ale przecież nie były w stanie utrzymać rodziny czy leczyć się w Szwajcarii z honorariów autorskich. Korzystając z okazji, że w Muzeum w Rapperswilu pracował od kilku miesięcy jako bibliotekarz jego dobry kolega Zygmunt Wasilewski, Żeromski zwrócił się do niego z prośbą o pomoc w znalezieniu pracy w charakterze pomocnika bibliotekarza. Wasilewski zajął się sprawą kolegi i zaprotegował młodego pisarza wiceprezesowi Rady Zarządzającej Muzeum Henrykowi Bukowskiemu, antykwariuszowi ze Sztokholmu. Jako że sprawa zatrudnienia Żeromskiego wpłynęła po terminie, gdyż decyzje o zatrudnieniu nowych pracowników zapadały w sierpniu, Henryk Bukowski zatrudnił go na własną odpowiedzialność z zasiłkiem w wysokości 50 franków miesięcznie. Dla chorego na gruźlicę pisarza znalezienie pracy w Rapperswilu stało się rozwiązaniem zbawiennym.

Żeromski przybył do Rapperswilu z żoną Oktawią i trzyletnią pasierbicą we wrześniu 1892 r. Wynajęli mieszkanie u właściciela sklepu ze szklivem i porcelaną Schwartza przy Bahnhofstrasse. Do pracy w Muzeum Żeromski zgłosił się 1 października.

Ówczesna biblioteka Muzeum Narodowego Polskiego zajmowała drugie piętro zamku w Rapperswilu. Biblioteka była dopiero w stadium organizacji. Na jej zasoby składały się księgozbiory kilku działaczy emigracyjnych przekazane w darze lub zakupione przez Muzeum broszury i druki ulotne z czasów Wielkiej Emigracji oraz powstania styczniowego. Książki częściowo uporządkowane znajdowały się w szafach lub leżały w sto-

sach po rozmaitych komnatach zamkowych, pokryte grubą warstwą kurzu. Trzeba je było znieść do pomieszczeń bibliotecznych, posegregować, opracować i ustawić w szafach. Praca nad porządkowaniem księgozbioru trwała kilka miesięcy. Wasilewski był zadowolony ze swojego pomocnika. I zdając sobie sprawę z minimalnego wynagrodzenia kolegi, dwukrotnie interweniował w tej sprawie u dyrektora placówki Józefa Gałęzowskiego. Bez rezultatu.

Na życzenie Bukowskiego Żeromski wziął udział w opracowaniu redakcyjnym *Księgi jubileuszowej Muzeum Raperswilskiego*.

Kustoszem Muzeum i jedynym etatowym pracownikiem był Włodzimierz Rużycki de Rosenwerth (1839–1914), podobno uczestnik powstania styczniowego. W Muzeum pełnił obowiązki woźnego, palacza, konserwatora i oczywiście kustosza, na czym znał się najgorzej. Mając dużo wolnego czasu, Rużycki zajął się fabrykowaniem pamiątek historycznych, którymi zapelniał muzealne gabloty. Narażało to Muzeum na kpiny ze strony zwiedzających i kompromitowało placówkę. Rużycki nie dał sobie tego wyperswadować i każdego, kto ośmielił się go krytykować, traktował jak śmiertelnego wroga. Ciesząc się przyjaźnią i całkowitym zaufaniem prezesa Gałęzowskiego, sprawował w zamku nieograniczoną władzę, nie licząc się z nikim.

Oto jak o nim pisze Wasilewski w swoich pamiętnikach: „Strażnikiem skarbów po tym tragicznym odłamie naszych dziejów był istny quasimodo cywilizacji europejskiej Włodzimierz Rużycki de Rosenwerth, on też był klucznikiem zamku starożytnego, w którym miałem zamieszkać. [...] Brudny, cudacznie ubrany, w czerwonej konfederatce, zatłuszczonym kożuszku, przydeptanych pantoflach, z fryzurą zbyt rzadko farbowaną, dla rozrywki przychodził do naszej pracowni i opowiadał anegdoty zawsze te same w kółko, często bardzo prostackie. Przy każdej sposobności — na widok jakiejś książki najczęściej — wygadywał niestworzone bajdy o tym, że nauka jest marnością, że nam się pewnie wydaje, iż zjedliśmy rozumy ludzkie. Zawsze przy tym powoływał się na swoje doświadczenia. Typowym przykładem, który nam kilkadziesiąt razy opowiadał, był ten — przeciwko astronomom — że on raz u siebie w majątku po burzy widział tęczę opierającą się jednym końcem o sadzawkę, a drugim o wzgórze. Otóż, gdy potem poszedł na wzgórze, znalazł kilka ryb żywych przez tęczę przyniesionych. Nie będę opowiadał osobistych tortur, które były dłuższe, bo mieszkalem jakiś czas na zamku i Rużycki mnie żywił. [...] Aby zjeść to, co na patelni upryczył, trzeba było zgarnąć ze stolika będącego jego warsztatem trochę śmiecia, rozepchnąć nogami rupiecie na ziemi i usadowić się

na jakichś gratach, z których każdy był kandydatem do zbiorów muzealnych, czekającym Różyckiego [!] pomysłowości. Gospodarz strugał naprzód na patelni wczorajsze resztki sosu, aby broń Boże jej nie myć, na kupkę tych resztek kładł kawałek masła i cebuli, a gdy już zaskwierczało, rzucał krwawe mięso. Do tego dochodziły jeszcze krajane kartofle, niezbyt czysto obrane, ale za to szwajcarskie, bardzo niesmaczne. Był to codzienny nasz obiad, o ile nie gotowało się kości w krupniku, na co specjalny był garnek”¹.

I jakby tego wszystkiego było mało, Rużycki nie potrafił gospodarować powierzonymi mu środkami finansowymi i dokonywał rażących nadużyć.

W tym okresie rozpoczęły się pierwsze nieporozumienia bibliotekarzy z kustoszem Rużyckim, który poczuł się zagrożony w swojej władzy. Muzeum traktował jako zbiór obrazów, wyrobów ze srebra i złota. Natomiast do książek odnosił się z niechęcią, nie doceniał zupełnie pracy bibliotekarskiej, uważał ją za stratę czasu. Jego działalność wyrządziła wiele szkody zbiorom.

15 maja 1894 r., po kłótni z Rużyckim, Wasilewski opuścił Muzeum i udał się do Warszawy, gdzie podjął się reaktywowania „Głosu” zamkniętego przez władze carskie. Jesienią 1895 r. „Głos” w rozszerzonej formie zaczął ponownie wychodzić.

Po wyjeździe Wasilewskiego cały ciężar pracy bibliotecznej spadł na Żeromskiego. Oprócz dotychczasowo wykonywanych czynności doszło mu wiele obowiązków związanych z prowadzeniem kancelarii i bieżącej buchalterii Muzeum, z załatwianiem korespondencji, dokonywaniem kwerend, prenumeratą czasopism. Mimo dużego obłożenia pracą pisarz postanowił sporządzić katalog zbiorów Mickiewiczowskich i urządzić w Muzeum pokój poświęcony poecie. Pokój Mickiewicza powstał na trzecim piętrze zamku. Na jego ścianach zawisło 29 portretów Mickiewicza, w tym wykonany piórkiem przez Joachima Lelewela, oraz dwa medaliony i trzy popiersia autorstwa rzeźbiarza francuskiego Davida d’Angersa. W oszklonej szafie znalazło się osiem autografów poety, pierwsze wydania jego utworów, niektóre przekłady na języki obce, a także pamiątki, jak czerwony fez, fajka z pianki, orle pióro ofiarowane poecie przez Serbów czy kawałek pąsowego całunu z trumny. Dużo czasu poświęcił Żeromski na sporządzenie katalogu druków Mickiewiczowskich, który został wydany w 1898 r. w Krakowie, już po opuszczeniu przez pisarza Rapperswilu.

¹ Materiały Zygmunta Wasilewskiego, APAN, 127, k. 66, 78, 79.

W Muzeum znajdowały się także przedmioty należące do cudzoziemców związanych z Polską. Wykorzystując je, Żeromski urządził „pokój przyjaciół Polski”. Wystawione tam zostały medale i fotografie (np. Jerzego Waszyngtona), portret olejny Józefa Garibaldiego, chorągiew ofiarowana przez Amerykanów uczestnikom powstania listopadowego z olejnym wizerunkiem ks. Józefa Poniatowskiego czy pałasz zdobyty podczas powstania listopadowego przez oficera huzarów szwedzkich Ernesta Schantza, walczącego po stronie powstańców.

Po urządzeniu tych dwóch pokojów Żeromski snuł plany zorganizowania nowej ekspozycji o historii Polski, czemu był przeciwny kustosz Rużycki.

W pierwszym roku pracy Żeromskiego w Rapperswilu jego stosunki ze zdziwczającym kustoszem układały się poprawnie. Ale potem nastąpiły zatargi. Czarę goryczy przepęliło zniszczenie bezcennego zbioru wycinków prasowych z gazet francuskich, niemieckich, angielskich, włoskich dotyczących spraw polskich, a zebranych przez historyka i wydawcę emigracyjnego Leonarda Chodźkę. Wycinki te z grubsza posegregowane i nakryte płachtą czekały na opracowanie. W listopadzie 1895 r. Bukowski, będąc w Rapperswilu, zapoznał się z wycinkami i zdając sobie sprawę z ich wartości, przeznaczył na ich porządkowanie własne pieniądze. Do tej pracy Żeromski miał wynająć studentów polskich. Ale Rużycki, przeciwny wszelkim pracom w bibliotece, był szybszy. Korzystając z choroby Żeromskiego i jego nieobecności w Muzeum, przy pomocy dwóch chłopów szwajcarskich wrzucił wycinki do starej drwalni wypełnionej przegniłą podściółką. Żeromski niewielką cześć ich uratował, wygrzebując ze śmieci co cenniejsze zwitki.

Żeromski był także zaangażowany w sprowadzenie do Rapperwilu serca Tadeusza Kościuszki i w projekt mauzoleum. Uroczyste przekazanie urny z sercem Tadeusza Kościuszki zostało zaplanowane na połowę października 1895 r. Już latem 1895 r. kustosz Rużycki przygotował w wieży prochowej na górnej kondygnacji odpowiednie mauzoleum, w którym miała zostać złożona urna. Tak pisał Stefan Żeromski w liście do Henryka Bukowskiego z dnia 22 sierpnia 1895 r.: „Pan Kustosz [Rużycki] zajęty jest obecnie w zupełności przygotowywaniem schronienia na serce Kościuszki. Jak było do przewidzenia, całe schronienie wybite jest czerwonym obiciem, pozesywanym z kawałków, sufit i podłoga wysłane kobiercem poobstrzyganym i kiepskiego gatunku. Obiecuje tam jeszcze umieścić rozmaite amorki czy aniołki ze swoich zbiorów, słowem, brakować tam będzie tylko śpiewaków, tańców i deklamacji. Śpie-

wy i tańce będzie mógł skutecznie zastąpić grający zegar, a deklamację sam pan kustosz. Przewidywałem, że miejsce na serce Kościuszki, najdroższy skarb Polaków, wybierze i urządzi Rużycki, dlatego właśnie, że jest najgłupszy i najobrzydliwszy infamis ze wszystkich żyjących Polaków². Jak widać z tego listu, Żeromski był już mocno skonfliktowany z Rużyckim, czemu trudno się dziwić.

Uroczystości przeniesienia serca Kościuszki do zamku w Rapperswilu odbyły się w dniach 15–17 października 1895 r. Urnę z sercem Tadeusza Kościuszki z Vezio pod Lugano przywiózł pośredniczący w jej przekazaniu Aleksander hr. Brochocki. Jedyнным przedstawicielem rodziny Morosini był wnuk Emilii Jan Antonio hr. Negroni-Prati. Ponadto przybyli członkowie Rady Muzeum, przedstawiciele studiującej w Szwajcarii młodzieży i organizacji emigracyjnych, a także delegaci rad miejskich Lwowa i Krakowa oraz miejscowi notable, w tym burmistrz Rapperswilu. Główne uroczystości odbyły się 15 października. W programie było nabożeństwo w miejscowym kościele, złożenie urny na zamku i obiad. Podczas nabożeństwa urna udekorowana została wieńcami od Henryka Bukowskiego, Towarzystwa Litewskiego „Żelmuo” i polnymi kwiatami złożonymi przez dzieci polskiego robotnika Gutta, zamieszkałego w Rapperswilu. Jako że Bukowski nie przyjechał na uroczystości, kupnem wieńców zajęła się Oktawia Żeromska. „Wieniec będzie srebrny, poołączany, z liści laurowych, bardzo piękny. Za 150 franków szczerozłoty byłby bardzo maleńki, a urna jest dosyć duża. Żona pojechała specjalnie do Zurychu i go obstałowała. Będą wstęgi z napisami po polsku i litewsku «Od wiernych Litwinów». Drugi wieniec z kwiatów suchych, alpejskich i nieśmiertelników kupiła żona w Zurychu” — pisał Żeromski w liście do Bukowskiego z dnia 13 października 1895 roku³.

Mauzoleum przygotowane przez Rużyckiego było prowizoryczne. Wszyscy członkowie Rady Muzealnej zdawali sobie sprawę z potrzeby nadania szczególnego charakteru miejscu, w którym miała być przechowywana urna z sercem Kościuszki. Rozpoczął się długi i burzliwy okres szukania najwłaściwszego rozwiązania. Pierwsze kontrowersje budziła sprawa lokalizacji. Rużycki zaproponował, by urna spoczęła w jednym z pomieszczeń górnej kondygnacji wieży, dokąd wiodła długa droga przez pokoje biblioteczne i krużganki. Żeromski zasugerował zaś, aby urnę umieścić na dolnej kondygnacji wieży, do której wejście prowadziło prosto z dziedzińca zamkowego. Rada jednomyślnie opowiedziała się za

² Stefan Żeromski, *Listy 1893–1896*, Warszawa 2001, s. 260.

³ Tamże.

pomysłem Żeromskiego. Kolejnym problemem był projekt urny, w której miało spocząć serce Kościuszki. Problemem był także charakter mauzoleum. Czy ma być ono narodowe, czy religijno-narodowe? Bukowski chciał, aby mauzoleum było narodowe, a kustosz Rużycki wręcz przeciwnie — chciał nadać pomieszczeniu charakter kaplicy. A jak wiadomo, Rużycki wdrażał swoje pomysły. Budowa mauzoleum zajęła dwa lata. Nie obyło się więc przy tym bez kłótni i nieporozumień, gdyż kustosz Rużycki chciał przeprowadzić własną wizję. Wprowadził do planu ołtarz, lampę — alarmował Bukowskiego Żeromski. Ale Bukowski był zmęczony i zniechęcony nieustanną wojną i już nie interweniował. Ostatecznie mauzoleum miało charakter religijny, kapliczki z dwoma oknami, pośrodku której na cokole stała urna. Ściany pokryte malowidłami przedstawiającymi dwa anioły, a na sklepieniu był wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Całość „zdobiła” obfita dekoracja floralno-geometryczna. Wszystko to przypominało bizantyjskie mozaiki. I tak, mimo protestów Bukowskiego i Żeromskiego, decydującą rolę w nadaniu ostatecznego kształtu mauzoleum miał Rużycki. To on przebywający ciągle na zamku sprawował bezpośredni nadzór nad przebiegiem prac, ingerując nieustannie w zatwierdzone już projekty.

Ciągle szykany Rużyckiego skłoniły pisarza do zrezygnowania z pracy w Rapperswilu. W lipcu 1896 r. wrócił do Polski. Z jego wyjazdu najbardziej ucieszył się kustosz Rużycki. Żeromski uwiecznił jego sylwetkę pod postacią Krzywosąda Chobrzańskiego w *Ludziach bezdomnych* (1900), gdzie swój spór z kustoszem przedstawił jako spór Judyma z Krzywosądem i zarządem uzdrowiska Cisy.

Podczas czteroletniego pobytu w Rapperswilu Żeromscy, dzięki pomocy rodziców Oktawii, mogli sobie pozwolić na podróże do Włoch (1893), Niemiec (1894), Francji (1896). Brali czynny udział w życiu Polaków w Zurychu. Jako gość bywał pisarz na zebraniach kół socjalistycznych. Widywał w Zurychu Józefa Piłsudskiego, Gabriela Narutowicza, Bolesława Limanowskiego, Romana Dmowskiego. W 1895 r. odwiedził ich Bolesław Prus, który spędził w Rapperswilu sześć letnich tygodni. Rapperswil oczarował Prusa. Podobało mu się Jezioro Zuryskie otoczone zielonymi wzgórzami. Podobały mu się piękne domki z ogródkami porośniętymi krzewami róż. W liście do żony z 2 lipca 1895 r. tak pisze: „Rapperswil jest to wieś, ale murowana jak nasze miasta i ma prawie przy każdym domu ogródek, jak u nas botaniczny ze względu na roślinność. Wszystko tu kąpie się w różach. Od południa i zachodu ma śliczne Jezioro Zuryskie i — ze wszystkich stron cudowne, zielone wzgórza, jak Guba-

łówka w Zakopanem: spoza nich dopiero nieco wyglądają wielkie skały, a nawet szczyty śnieżne”⁴.

Prus zamieszkał w tym samym domu co Żeromscy, przy Bahnhofstrasse, tyle że na pierwszym piętrze. Stołował się u Żeromskich. Pani Oktawia dogadzała gościowi, jak mogła: gotowała mu ulubiony rosół z kartoflami, robiła pierogi z czernicami. Prus martwił się o nią: „Pytasz o Okcię — pisał w liście do żony z 8 sierpnia 1895 r. Oni są biedni; mają około 60 rubli na miesiąc. Tu zresztą wszyscy pracują, sługi są rzadkie, drogie i są raczej członkami rodziny niż «sługami» w naszym sensie”⁵. A w kolejnym: „To dziwna kobieta! Pracuje jak sługa i dozorczyńi chorych i — na obczyźnie — ma pyszny humor. [...] Oczywiście jest szczęśliwa ze swoim lalusem i dzieckiem”⁶.

Fizycznie Prus w Rapperswilu nie czuł się dobrze. Przeszkadzała mu akrofobia, nie mógł nawet zwiedzić Muzeum, gdyż wysokie schody prowadzące na zamek napawały go lękiem. Ale już na zawsze pozostał pod wrażeniem osiągnięć cywilizacyjnych Szwajcarii i uczciwości jej obywateli.

W Rapperswilu napisał Żeromski nowelę *O żołnierzu tułaczku* (1895). Inspiracją do napisania tego utworu była wycieczka piesza po Alpach Berneńskich, którą odbył w 1893 r. z żoną i szwagrem, oraz opowieści pastora z kampanii napoleońskich na terenie Szwajcarii.

Mimo że Żeromski opuścił Rapperswil w 1896 r., sprawa „rapperswil-ska” była mu zawsze bliska. W kilkanaście lat po opuszczeniu Szwajcarii napisał całą serię publicystycznych tekstów w sprawie Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu.

Po raz ostatni Żeromski odwiedził Rapperswil w 1906 r., będąc w drodze do Włoch, by złożyć zeznania przed sądem obywatelskim w sprawie zarzutów stawianych Rużyckiemu. W swoim notatniku podróŜnym w 1906 r. napisał: „Kiedym ujrzał to stare zamczysko, serce po dawnemu zadrzało... Tyle trudów, uniesień, zapału — a teraz tylko wspomnienie...”⁷.

W trosce o losy Muzeum napisał książkę *O przyszłość Rapperswilu* (1911), w której były zawarte zarzuty poczynione zarządowi muzealnemu o niegospodarność i dewastację zbiorów. Nic to jednak nie dało, bo zarząd podporządkowany był prezesowi Gałęzowskiemu, a ten z kolei chorobliwie bronił swojego totumfackiego Rużyckiego, który stał się niepodziel-

⁴ Aleksander Głowacki (Bolesław Prus), *Listy*, Warszawa 1959, s. 237.

⁵ Tamże, s. 244.

⁶ Tamże, s. 242.

⁷ Liliana Narkowicz, *Szwajcarskimi śladami Stefana Żeromskiego*, [w:] „Nasza Gazetka”, 5 listopada 2024, s. 1.

nym kierownikiem Muzeum. Na początku XX wieku opinie o Muzeum były mało pochlebne; zwano je tandeciarnią, rupieciarnią, zbiorem falsyfikatów. W jednym z listów Helena Modrzejewska tak pisała: „Przyznam się, że niezmiernie smutne [wrażenie] na mnie zrobiło to Muzeum. [...] Tam jest mało rzeczy mających prawdziwą wartość. Są takie dzieciństwa, jak np. flaszeczka z prochami Rafaela, włosy księcia reichstadzkiego lub kawałek kości jakiegoś świętego. To wszystko w muzeum narodowym”⁸.

I trzeba było czasu, aby to zmienić.

Rapperswil, pocztówka ze zbiorów Muzeum Polskiego w Rapperswilu

⁸ Marek Andrzejewski, *Ta Szwajcaria to raj ziemski*, Gdańsk 2007, s. 138–139.

Mateusz Dobosz
Warszawa

KONTROLE WEWNĘTRZNE ARCHIWÓW ZAKŁADOWYCH JEDNOSTEK ORGANIZACYJNYCH PAN. WYBRANE PROBLEMY I WNIOSKI

Jednym ze statutowych zadań Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie jest prowadzenie kontroli wewnętrznej archiwów zakładowych placówek i jednostek organizacyjnych Akademii¹. Bezpośredniemu nadzorowi warszawskiego archiwum podlega przeszło 50 jednostek organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk. W okresie od czerwca 2024 r. do sierpnia 2025 r. przeprowadzonych zostało 16 wizytacji głównie w łódzkich i warszawskich placówkach PAN. Doświadczenia wynikłe z tych kontroli pozwalają zaobserwować powtarzające się problemy, z którymi muszą zmagać się archiwiści zakładowi zatrudnieni w jednostkach organizacyjnych Akademii. Jednocześnie możliwe jest sformułowanie wniosków oraz zaleceń, które, po ich odpowiednim zaadresowaniu, mogą przyczynić się do podniesienia aktualnych standardów postępowania z wytwarzaną w jednostkach dokumentacją, w tym zwłaszcza do bezpiecznego przechowywania materiałów archiwalnych w archiwach zakładowych.

W niniejszym artykule skupię się głównie na obserwacjach możliwych do przedstawienia przy zastosowaniu metody ilościowej i jakościowej. Pierwsza grupa problemów, umownie nazwana przeze mnie prawno-organizacyjną, dotyczy przede wszystkim miejsca archiwum zakładowego w strukturze jednostek organizacyjnych PAN oraz obowiązywania (i aktualności) przepisów archiwalno-kancelaryjnych. W ramach kolejnego zagadnienia omówię praktyczne zastosowanie tych regulacji przez komórki organizacyjne kontrolowanych instytucji. Obiektem zainteresowania będzie sposób przygotowywania dokumentacji do przekazania do archi-

¹ Statut pomocniczej jednostki naukowej działającej pod nazwą Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, stanowiący Załącznik do decyzji nr 71 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dnia 23 grudnia 2011 roku z późn. zm.

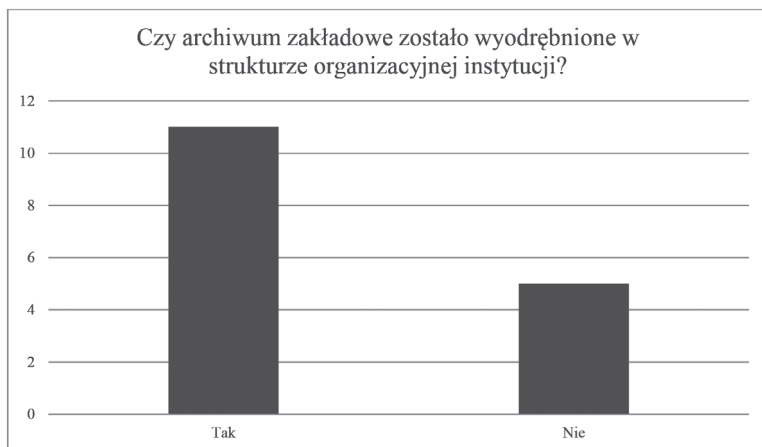
wum zakładowego, regularność wykonywania tego obowiązku oraz kompletność sporządzanych spisów zdawczo-odbiorczych. Szczególną uwagę poświęcę przechowywanym w archiwach zakładowych materiałom archiwalnym. Poruszone zostaną problemy, takie jak poziom uporządkowania archiwaliów i ich zabezpieczenia, układ zgromadzonej dokumentacji oraz poprawność jej opisanie. Istotnym elementem pracy będzie także omówienie warunków lokalowych archiwów zakładowych, począwszy od spraw tak podstawowych, jak wydzielenie pomieszczenia magazynowego oraz jego odpowiednie zabezpieczenie, aż do kwestii istnienia rezerwy magazynowej oraz możliwości zapewnienia stabilnej temperatury i wilgotności powietrza właściwej dla dokumentacji papierowej. Wreszcie przyjrę się samym pracownikom odpowiedzialnym w wizytowanych instytucjach za prowadzenie archiwum zakładowego. Omówię wymiar ich zatrudnienia, wykształcenie oraz przygotowanie do zawodu, a także stopień wywiązywania się archiwistów z obowiązków wobec PAN Archiwum w Warszawie, obejmujących przekazywanie materiałów archiwalnych po 25 latach od ich wytworzenia oraz sporządzanie rocznych sprawozdań z działalności archiwum zakładowego.

Kwestie prawno-organizacyjne

Chociaż we wszystkich jednostkach organizacyjnych PAN skontrolowanych w omawianym okresie funkcjonowało archiwum zakładowe, to w pięciu z nich komórka ta nie została wydzielona w obowiązującym schemacie organizacyjnym. W przypadku jednej z instytucji archiwum zakładowe zostało co prawda ujęte w strukturze i nadano mu własny symbol komórki organizacyjnej, ale na schemacie znalazło się razem z biblioteką.

Sam fakt niewydzielenia archiwum zakładowego na schemacie organizacyjnym instytucji nie pozwala oczywiście jeszcze formułować daleko idących wniosków. Zestawiony jednak z omawianą w dalszej części tekstu praktyką angażowania archiwistów do innych obowiązków służbowych można uznać za symptomatyczny.

We wszystkich wizytowanych jednostkach obowiązywały przepisy archiwalno-kancelaryjne, czyli instrukcja kancelaryjna, jednolity rzeczowy wykaz akt oraz instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego, przy czym w jednej z nich normatywy te nie zostały zatwierdzone przez właściwe archiwum państwowe ani zaopiniowane przez PAN Archiwum w Warszawie. Ta ostatnia praktyka jest niestety spotykana także w innych instytucjach. Konsultowanie projektów normatywów

z PAN Archiwum w Warszawie pozwala m.in. ujednoczyć wprowadzane przepisy między jednostkami organizacyjnymi Akademii tak, by odzwierciedlały specyfikę sprawowanego nad nimi nadzoru. Pomijanie tego kroku, w połączeniu z nierzadkim bezpośrednim zwracaniem się do archiwów państwowych z wnioskami o brakowanie dokumentacji, niesie również pewne niepożądane skutki wizerunkowe dla całej Polskiej Akademii Nauk, szczególnie dotkliwe w dobie trwającej dyskusji o niezależności i wyjątkowym statusie Akademii².

W czterech kontrolowanych instytucjach obowiązywały przepisy archiwalno-kancelaryjne wprowadzone kilkanaście lat temu i od tamtej pory nieaktualizowane. W przypadku „przeterminowanego” jednolitego rzeczowego wykazu akt niesie to ryzyko stosowania niewłaściwej kwalifikacji wytwarzanej dokumentacji, niezgodnej z obowiązującymi zaleceniami. Jest to szczególnie niebezpieczne dla tych klas końcowych, w których okres przechowywania dokumentacji uległ wydłużeniu lub nawet zmieniła się ich kategoria archiwalna. Jednocześnie, w obliczu zmian legislacyjnych oraz pojawiania się nowych typów spraw, korzystanie z nieaktualnego wykazu akt może stwarzać problemy z przyporządkowaniem wytwarzanej dokumentacji do odpowiedniej klasy końcowej.

Pilnego zastąpienia wymagają również starsze instrukcje archiwalne i kancelaryjne. Opisywane w nich sposoby postępowania z dokumentacją

² Zob. np. Prezes PAN: *Czym sobie zasłużyliśmy na taką nieufność?*, not. M. Karwowski <https://forumakademickie.pl/prezes-pan-czym-zasluzylismy-na-taka-nieufnosc/>, dostęp na 25.11.2025 r.

często odbiegają od współczesnych wytycznych. Wśród takich wytycznych dla materiałów archiwalnych można wskazać choćby zalecane niegdyś szyć akt lub spinanie ich plastikowym klipsem. Świadomy zmian w metodach postępowania z dokumentacją archiwista zakładowy staje więc przed wyborem: działać zgodnie z obowiązującymi w instytucji przepisami czy sprzeciwić się im dla dobra archiwaliów? Najprostszym rozwiązaniem, by uniknąć podobnych dylematów, jest przygotowanie nowych normatywów archiwalno-kancelaryjnych w oparciu o dostępne aktualnie wzory³.

Stosowanie normatywów archiwalno-kancelaryjnych

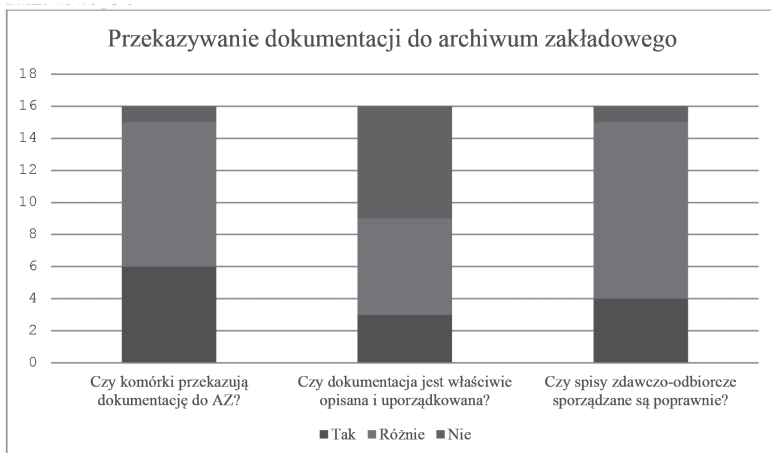
Z samego obowiązywania w instytucji wykazu akt oraz instrukcji kancelaryjnej nie wynika ich konsekwentne stosowanie przez pracowników wszystkich komórek organizacyjnych. Przeprowadzone w placówkach PAN wizytacje wykazały szereg problemów wskazujących na nieznaną zasad postępowania z dokumentacją (lub niechęć do ich stosowania) wśród pracowników komórek organizacyjnych innych niż archiwum zakładowe. Jedyne w dwóch z kontrolowanych instytucji PAN nie stwierdzono problemów ze stosowaniem normatywów kancelaryjnych. Czasem trudności występują już na poziomie przyporządkowania spraw do właściwych klas końcowych z wykazów akt, częściej pojawiają się na etapie (nie) przekazywania dokumentacji do archiwum zakładowego.

Do najczęstszych błędów popełnianych podczas stosowania jednolitego rzeczowego wykazu akt należą m.in. posługiwanie się z przyzwyczajenia nieaktualną wersją wykazu, opisywanie teczek nie hasłami klasyfikacyjnymi, lecz zgodnie z przyjętą w komórce organizacyjnej praktyką, czy w pewnych przypadkach zupełne pomijanie nanoszenia znaku sprawy na wysyłane pisma.

O ile jednak, co do zasady we wszystkich instytucjach mniej lub bardziej konsekwentnie stosuje się wykazy akt, to znacznie gorzej przedstawia się kwestia przekazywania dokumentacji zakończonych spraw przez komórki organizacyjne do archiwum zakładowego⁴.

³ Zob. np. *Przepisy kancelaryjne i archiwalne*, <https://archiwa.gov.pl/poznaj/dla-instytucji-i-firm/zarzadzanie-dokumentacja/przepisy-kancelaryjne-i-archiwalne/>, dostęp na 25.11.2025 r.

⁴ W systematyce poniższego wykresu, z braku lepszego określenia, zdecydowałem się na dość niefortunne słowo „różnie” na określenie praktyk wymykających się zero-jedynkowej klasyfikacji.

Aż w 10 z 16 kontrolowanych podmiotów występują problemy z regularnym przekazywaniem dokumentacji do archiwum zakładowego. Trzeba przy tym zaznaczyć, że najczęściej tego obowiązku nie spełniają komórki naukowe i badawcze, znacznie rzadziej z kolei ma to miejsce w przypadku szeroko pojmowanej administracji, tj. księgowości, działu personalnego czy sekretariatu dyrektora. Więcej zastrzeżeń budzi właściwe przygotowanie dokumentacji do przekazania. Materiały kategorii A, nawet jeśli poprawnie uporządkowane, zazwyczaj nie są paginowane, a obowiązek ten spada na archiwistę. W zgromadzonych w archiwach zakładowych dokumentach przeznaczonych do przechowywania wieczystego zdarzają się elementy metalowe, a sama dokumentacja kat. A i B50 bywa pakowana do zwykłych teczek, niekiedy nawet pozostaje w segregatorach. Teczki zawierające materiały archiwalne często nie są zresztą umieszczane w przeznaczonych do tego celu pudłach, których czasami w wizytowanych instytucjach po prostu brakuje.

Przeanalizowane spisy zdawczo-odbiorcze co do zasady spełniają swoją funkcję, a ich niewłaściwe przygotowanie zazwyczaj jest konsekwencją niepoprawnego stosowania wykazu akt na etapie zakładania teczek spraw. Pojawiają się więc błędy podobne do tych już wyżej opisanych, takie jak posługiwanie się tytułami pozycji niespójnymi z hasłami klasyfikacyjnymi z wykazu akt i nadawanie dokumentacji niewłaściwej kategorii lub przypisywanie jej niepoprawnego okresu przechowywania. Bardzo powszechne są uchybienia formalne, np. niezamieszczanie daty przekazania dokumentacji na spisach oraz brak podpisów kierowników komórek organizacyj-

nych (rzadziej również pracowników) przekazujących dokumentację. Zdarza się, że zadaniem sporządzania spisów zostaje obarczony archiwista — czasem przez odgórną decyzję, czasem przez zwyczaj obowiązujący w instytucji. Pomijając nawet niezgodność tej praktyki z przepisami kancelaryjnymi, dochodzi wówczas do niebezpiecznej sytuacji, w której to archiwista zakładowy powinien sprawdzić dokument, który sam przygotował. Oznacza to tyle, że w takiej jednostce organizacyjnej przewidziana normatywnymi kontrola zawartości spisów zdawczo-odbiorczych zwyczajnie nie istnieje.

W ramach tego podrozdziału warto wspomnieć o jeszcze jednym problemie z przekazywaniem dokumentacji do archiwum zakładowego charakterystycznym dla Polskiej Akademii Nauk. W strukturze niektórych z tych instytucji wydzielone zostały jednostki zamiejscowe. Zdarza się, że zlokalizowane są one w znacznej odległości od siedziby instytucji, niekiedy nawet poza Polską. Tamtejsi pracownicy prowadzą sprawy, których dokumentacja, podobnie jak w wypadku pozostałych komórek organizacyjnych, powinna być przekazywana do archiwum zakładowego. W każdej z odwiedzanych instytucji funkcjonowało jedno archiwum zakładowe w głównej siedzibie jednostki i było miejscem właściwym do gromadzenia dokumentacji spraw zakończonych dla wszystkich komórek organizacyjnych. W pięciu wizytowanych instytucjach powołane zostały jednostki zamiejscowe. W żadnej z nich jednostki te nie przekazywały dokumentacji do archiwum zakładowego.

Materiały archiwalne w archiwach zakładowych

Wątek materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach zakładowych jednostek organizacyjnych PAN został już częściowo poruszony w poprzedniej części tekstu. Kwestia ta wymaga jednak szerszego omówienia — w magazynach wszystkich kontrolowanych instytucji zgromadzono niemal 600 metrów bieżących dokumentacji kat. A. Jest to znaczący zasób, który w dużej mierze już dawno powinien opuścić archiwa zakładowe. Po 25 latach instytucje PAN mają obowiązek przekazywać materiały archiwalne do PAN Archiwum w Warszawie⁵. Jedyne o pięciu wizytowanych jednostkach można powiedzieć, że wywiązywały się z tego zadania w ostatnich latach. Pozostałe placówki jako argumen-

⁵ Decyzja nr 31/02 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dnia 5 grudnia 2002 r. w sprawie zarządzania dokumentacją w jednostkach i komórkach archiwalnych Polskiej Akademii Nauk.

ty przeciwko spełnianiu obowiązku przekazywania materiałów archiwalnych do PAN Archiwum w Warszawie wskazywały m.in. potrzebę ciągłego dostępu do tej dokumentacji, domniemaną złą sytuację magazynową PAN Archiwum w Warszawie, brak gotowości do przekazania materiałów archiwalnych ze względu na ich nieuporządkowanie, nieznamość procedury przekazywania dokumentacji, a nawet brak wiedzy o istnieniu takiego obowiązku.

Rozwiązaniem pierwszego z podnoszonych problemów może być instytucja wypożyczenia materiałów archiwalnych z PAN Archiwum w Warszawie do jednostki organizacyjnej PAN. Po przeprowadzeniu formalnego przekazania dokumentacji z archiwum zakładowego na spisie zdawczo-odbiorczym oraz sprawdzeniu jej właściwego uporządkowania i opisanie przez pracowników PAN Archiwum w Warszawie jednostka organizacyjna PAN może zwrócić się do dyrektora Archiwum z prośbą o wypożyczenie materiałów. Archiwalia znajdują się wówczas w ewidencji PAN Archiwum w Warszawie, które może nadzorować postępowanie z tą dokumentacją, a wytwórca ma ciągły dostęp do potrzebnych materiałów.

Rzekoma zła sytuacja magazynowa PAN Archiwum w Warszawie także bywa niekiedy argumentem podnoszonym przeciwko przekazywaniu materiałów. W niniejszym artykule nie zamierzam doszukiwać się genezy takiego przeświadczenia. Sam argument wymaga jednak komentarza. Wiele z jednostek organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk od lat zmaga się z trudną sytuacją finansową⁶, a główną przyczyną takiej sytuacji są historycznie niskie nakłady budżetu państwa na naukę⁷. W rezultacie instytucje PAN mają do dyspozycji niewystarczające środki finansowe do przeprowadzania większych i koniecznych inwestycji. Tajemnicą poliszynela jest fakt, że archiwa nie są traktowane priorytetowo podczas podziału i tak szczupłych budżetów, co znajduje odzwierciedlenie nie tylko w niskich z reguły wynagrodzeniach archiwistów, ale też w zazwyczaj pozostawiającym wiele do życzenia stanie infrastruktury przeznaczonej na działalność archiwów. Mimo to sytuacja ulega stopniowej poprawie i do PAN Archiwum w Warszawie może i powinna trafiać dokumentacja z jednostek organizacyjnych PAN. Na marginesie można odnotować, że warunki lokalowe archiwów zakładowych tych instytucji, które podnoszą omawiany

⁶ A. Gardulska, *Instytuty naukowe PAN na łódzie. Dyrektorzy piszą, że sytuacja jest dramatyczna*, „Gazeta Wyborcza”, <https://wyborcza.pl/7,75398,32337669,instytuty-na-ukowe-pan-na-lodzie-dyrektorzy-pisza-ze-sytuacja.html>, dostęp na 25.11.2025 r.

⁷ Raport *Nauka w Polsce 2024*, oprac. Ośrodek Przetwarzania Informacji — Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2024, s. 63.

argument przeciwko spełnianiu obowiązku przekazywania dokumentacji archiwalnej, często nie są lepsze, a niekiedy i prezentują się gorzej niż te, którymi dysponuje PAN Archiwum w Warszawie. Dotyczy to tak rezerwy magazynowej, jak i możliwości odpowiedniego zabezpieczenia materiałów archiwalnych.

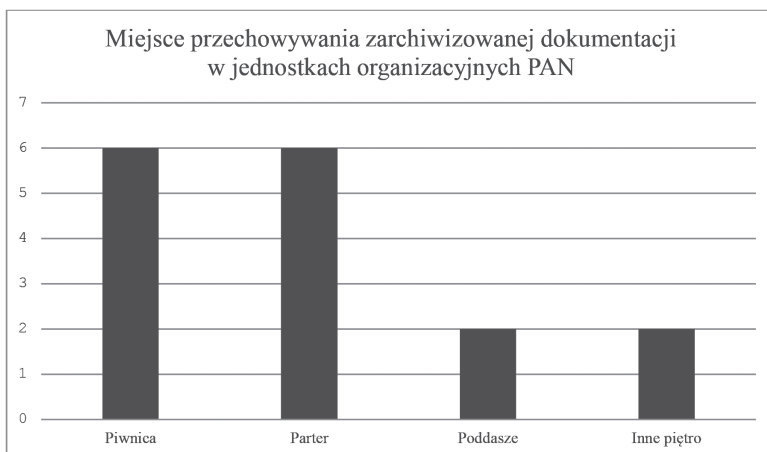
Odpowiedzialność za brak świadomości instytucji PAN o konieczności przekazywania materiałów archiwalnych do PAN Archiwum w Warszawie oraz deklarowana przez archiwistów zakładowych nieznanostwo procedur towarzyszących tej operacji częściowo należy przypisać niewystarczającej komunikacji ze strony Archiwum. By rozwiązać ten problem, podczas przeprowadzonych w omawianym okresie 16 wizytacji przedstawiciele kontrolowanych jednostek organizacyjnych PAN byli informowani o konieczności przekazywania materiałów archiwalnych do PAN Archiwum w Warszawie oraz zaznajamiano ich z normatywnymi regulującymi ten proces. Obowiązek ten był również każdorazowo sygnalizowany w zaleceniach pokontrolnych. W efekcie, na dzień pisania niniejszego artykułu, dwie instytucje częściowo przekazały już do PAN Archiwum w Warszawie materiały archiwalne, a trzy kolejne rozpoczęły przygotowania prowadzące do tego celu. Archiwum planuje również udostępnienie na swojej stronie internetowej uproszczonego poradnika, zawierającego kolejne kroki, które należy podjąć w celu przekazania archiwaliów do PAN Archiwum w Warszawie, oraz wzory wymaganych w tym procesie dokumentów. Wyrażam nadzieję, że w momencie publikacji niniejszego tekstu przewodnik taki będzie już dostępny i okaże się wydatną pomocą dla archiwistów zakładowych.

Wracając do stanu materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach jednostek organizacyjnych PAN, jako najczęściej pojawiające się problemy należy wskazać właściwe uporządkowanie i zabezpieczenie dokumentacji (bez zastrzeżeń jedynie w odpowiednio sześciu z ośmiu archiwach zakładowych). Należy przy tym zaznaczyć, że niewłaściwie uporządkowana jest przede wszystkim starsza dokumentacja, którą archiwiści najczęściej zastali już w momencie podjęcia pracy w jednostce organizacyjnej. Dzięki wysiłkom i zaangażowaniu archiwistów zakładowych materiały archiwalne powstałe w ostatnich latach, o ile są przekazywane, to najczęściej trafiają do archiwum właściwie opracowane i uporządkowane. Starsza dokumentacja wymaga często znaczących nakładów pracy, w szczególności w zakresie paginacji, usunięcia plastikowych i metalowych elementów, przepakowania akt do teczek bezkwasowych oraz pudeł archiwalnych i ich właściwego opisanie. W miarę możliwości działania

zmierzające do poprawnego uporządkowania dokumentacji powinny być sukcesywnie prowadzone.

Warunki lokalowe archiwów zakładowych

W 14 z 16 kontrolowanych jednostek wyznaczono pomieszczenia na cele magazynowe archiwum zakładowego. Zdarza się, że dokumentacja przechowywana jest w zamykanych szafach zlokalizowanych w pomieszczeniach biurowych lub w ciągach komunikacyjnych.

Najczęściej dokumentacja wchodząca do zasobu archiwum zakładowego składowana jest w piwnicy lub na parterze budynków jednostek organizacyjnych PAN. Rzadziej jest to poddasze lub inne piętro. Wyborowi piwnicy na cele magazynowe często towarzyszy przeświadczenie, że miejsce to samo z siebie zapewnia zgromadzonej dokumentacji stałe i właściwe warunki przechowywania. Tymczasem aż w czterech z sześciu przypadków temperatura lub wilgotność odnotowane podczas kontroli nie mieściły się w zalecanych normach⁸. W jednym ze zlokalizowanych w piwnicy magazynów warunki co prawda były właściwe, jednak odpowiadała za to raczej zainstalowana w pomieszczeniu klimatyzacja,

⁸ Przykładowa instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego w podmiocie działającym w systemie tradycyjnym (stan na 31.12.2013), <https://archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/02/1A-dla-papierowych-2014.docx>, dostęp na 25.11.2025 r.

na której montaż i utrzymanie nie wszystkie jednostki organizacyjne PAN mogą sobie pozwolić. Umieszczeniu magazynu w piwnicy często towarzyszy obecność różnego rodzaju rur w tej przestrzeni, zwykle niewystarczająco zabezpieczonych. Nawet jeśli budynek nie znajduje się na terenach zalewowych, to składowana w piwnicy dokumentacja jest narażona na zalanie — czy to przez awarię wspomnianych rur, czy to przez obfite opady deszczu.

Największe amplitudy temperatur i wilgotności powietrza występują z kolei w magazynach zlokalizowanych na poddaszu. W skali roku wahania temperatury w takich pomieszczeniach potrafią sięgać kilkunastu stopni Celsjusza, a wilgotności powietrza kilkudziesięciu procent. Nieuchronnie prowadzi to do degradacji przechowywanej dokumentacji papierowej, a warunki pracy archiwisty zakładowego w takim miejscu, zwłaszcza w miesiącach letnich, stają się po prostu nieżośne. Rozwiązaniem tego problemu (oprócz wyznaczenia innego pomieszczenia na cele magazynowe) mógłby być montaż klimatyzacji lub przeprowadzenie gruntownych prac remontowych, mających na celu odpowiednią izolację termiczną budynku. Tu niestety przeszkodą znów są wspomniane wcześniej problemy finansowe jednostek organizacyjnych PAN, ale też ograniczenia wynikające z wpisania niektórych nieruchomości Akademii do rejestru zabytków⁹. Można powiedzieć, że dochodzi do swego rodzaju konfliktu interesów w ramach jednego resortu — minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego jest w Polsce jednym z organów ochrony zabytków¹⁰, jednocześnie zaś sprawuje nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym¹¹. W rezultacie instytucje PAN, chcąc wywiązywać się z obowiązków wynikających z ustawy o ochronie zabytków, mogą nie być w stanie zapewnić odpowiednich warunków przechowywania zgromadzonym materiałom archiwalnym.

Magazyny archiwum powinny być chronione również przed innymi zagrożeniami, takimi jak włamanie czy pożar. W trzech z szesnastu wityzowanych instytucji stwierdzono niewystarczające zabezpieczenie dokumentacji przed próbą ewentualnej dewastacji lub kradzieży, przy czym w dwóch przypadkach dotyczy to tych placówek, w których nie wydzielo-

⁹ Zob. *Wykaz zabytków WEZ i wpisanych do rejestru*, <https://mwkz.pl/download/wykaz-zabytkow-wez-i-wpisanych-do-rejestru-pdf?wpdmdl=9041&refresh=6925978e49c4b1764071310>, dostęp na 25.11.2025 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 ze zm.).

¹¹ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 1983 Nr 38 poz. 173 ze zm.).

no pomieszczenia na cele magazynowe. W większości z kontrolowanych archiwów zakładowych zabezpieczenia przeciwpożarowe były na poziomie co najmniej zadowalającym. W pięciu magazynach nie zainstalowano systemu wykrywania ognia i dymu (przy czym w jednym z nich montaż już zaplanowano), w dwóch nie umieszczono gaśnicy.

Nie sposób omówić warunków lokalowych archiwów zakładowych bez poruszenia tematu rezerwy magazynowej. Magazyny archiwalne w trzech z szesnastu kontrolowanych instytucji były całkowicie wypełnione, przez co dalsze przejmowanie akt z komórek organizacyjnych praktycznie nie mogło być realizowane. Chociaż rezerwa magazynowa w jakimś stopniu istniała w niemal wszystkich wizytowanych pomieszczeniach, to przy obecnej praktyce postępowania z dokumentacją w jednostkach PAN nieuchronnie zostanie ona wypełniona w perspektywie kilku najbliższych lat. Pierwszym krokiem w celu zwolnienia miejsca na napływające do archiwum akta powinno być regularne przekazywanie materiałów archiwalnych do PAN Archiwum w Warszawie oraz wnioskowanie o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, dla której upłynął okres przechowywania wynikający z jednolitego rzeczowego wykazu akt. W pojedynczych przypadkach zabiegi te mogą okazać się niewystarczające i wówczas instytucja powinna rozważyć wygospodarowanie dodatkowego lub innego, większego pomieszczenia na cele magazynowe.

Archiwiści zakładowi

Chociaż w każdej z kontrolowanych jednostek organizacyjnych PAN wyznaczono osobę odpowiedzialną za prowadzenie działalności archiwalnej, to jedynie w czterech instytucjach zatrudniono archiwistę zakładowego na pełny etat. W trzech przypadkach archiwista zakładowy pracował w niepełnym wymiarze godzin, w trzech kolejnych osobę odpowiedzialną za prowadzenie działalności archiwalnej w instytucji zatrudniono na podstawie umowy zlecenia. Stosunkowo częstą (cztery przypadki) praktyką jest łączenie funkcji archiwisty zakładowego z pracą w bibliotece lub wydawnictwie jednostki organizacyjnej PAN, a w dwóch instytucjach zadania archiwisty powierzono pracownikom, których formalny zakres obowiązków nie obejmował pracy w archiwum.

Zwraca uwagę wysokie wykształcenie pracowników odpowiedzialnych za prowadzenie działalności archiwalnej w instytucjach PAN. Wszystkie takie osoby zatrudnione w kontrolowanych jednostkach organizacyjnych osiągnęły minimalny poziom wykształcenia, wymagany do ob-

jęcia stanowiska archiwisty zakładowego¹², a aż 75% pracowników spełnia ten warunek z nadstatkiem. Podobnie pozytywnie należy ocenić przygotowanie osób odpowiedzialnych za prowadzenie działalności archiwalnej do swoich obowiązków. Trzech pracowników zrealizowało kurs archiwalny I stopnia, a sześć kolejnych ukończyło także II stopień tego szkolenia. Czterech archiwistów zakładowych ukończyło studia podyplomowe z zakresu archiwistyki i zarządzania dokumentacją, a dwóch studia magisterskie z zakresu archiwistyki lub historii ze specjalizacją archiwistyczną. Tylko jedna osoba nie zadeklarowała odbycia koniecznego przeszkolenia archiwalnego.

Z przytoczonych danych wynika, że jednostki organizacyjne PAN zatrudniają osoby odpowiednio przygotowane do pełnienia obowiązków archiwisty zakładowego (lub skierowują pracowników na potrzebne kursy i studia podyplomowe), lecz wymiar czasowy tego zatrudnienia i środki przeznaczane na prowadzenie działalności archiwalnej nie zawsze umożliwiają wypełnianie powierzonych obowiązków z należytą starannością. Bynajmniej nie oznacza to, że każda instytucja potrzebuje archiwisty zakładowego zatrudnionego na pełny etat. Jednak obarczanie pracowników dodatkowymi, czasochłonnymi i zupełnie odmiennymi zadaniami od tych, które związane są z prowadzeniem działalności archiwalnej w jednostce organizacyjnej, nieuchronnie prowadzi do sytuacji, w której archiwum za-

¹² Przykładowa instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego w podmiocie działającym w systemie EZD (stan na 31.12.2013), <https://archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/02/1A-EZD-2014.docx>, dostęp na 25.11.2025 r.

kładowemu nie będzie poświęcana niezbędna uwaga. Niekiedy to właśnie brakiem czasu spowodowane jest nieprzekazywanie materiałów archiwalnych do PAN Archiwum w Warszawie lub niewnioskowanie o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej.

Osoby pełniące obowiązki archiwisty zakładowego w jednostkach organizacyjnych PAN z reguły są świadome zasad postępowania z dokumentacją i starają się prowadzić działalność archiwalną na jak najwyższym poziomie. Zaniedbania wynikają zazwyczaj z opisanych wcześniej czynników, najczęściej niezależnych od samych archiwistów. Zdarzają się oczywiście pewne uchybienia, wśród których należy wskazać choćby niesporządzanie rocznych sprawozdań z działalności archiwum zakładowego i stanu dokumentacji w archiwum zakładowym¹³, przekazywanych dyrektorom instytucji, PAN Archiwum w Warszawie i właściwego archiwum zakładowego. Aż 10 z 16 kontrolowanych archiwów zakładowych w różnym stopniu nie wywiązywało się z tego obowiązku.

Podsumowanie

Powyższa analiza pozwala stwierdzić, że przyczyny problemów zauważonych podczas kontroli archiwów zakładowych zlokalizowane są z reguły poza archiwami. Pierwszą z nich jest niewłaściwe postępowanie z dokumentacją przez pracowników komórek organizacyjnych. Być może zostaną posądzeni o wejście w rolę *advocatus diaboli*, jednak częściowo mam zrozumienie dla tego stanu rzeczy. Oprócz pojedynczych wyjątków system edukacji na żadnym etapie nie przygotowuje do posługiwania się normatywami kancelaryjnymi w pracy, inne zasady obowiązują także w sektorze prywatnym. Uważam, że pełne zrozumienie zasad postępowania z dokumentacją nie jest wcale proste i odpowiednie szkolenie, wewnętrzne lub zewnętrzne, powinno obejmować wszystkie nowo zatrudniane osoby. Skutki fikcyjnej (bo inaczej w praktyce nie można jej nazwać) deklaracji zaznajomienia się z normatywami przez pracownika widoczne są w problemach ujawnionych podczas przeprowadzanych w instytucjach PAN wizytacjach. Bez wprowadzenia obowiązkowych szkoleń (także okresowych) organizowanych czy to przez archiwistę zakładowego, czy to przez podmioty zewnętrzne, sytuacja nie ulegnie zmianie. Zadanie ich

¹³ Zob. np. Załącznik nr 3 do Zarządzenia Dyrektora IBL PAN nr 1/2018, *Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk*, https://ibl.waw.pl/images/Instrukcja_archiwalna_IBL_PAN.pdf, dostęp na 25.11.2025 r.

zorganizowania spoczywa na osobach zarządzających instytucjami oraz odpowiedzialnych w nich za prowadzenie działalności archiwalnej. Nie zmienia to faktu, że stosowanie przepisów kancelaryjnych jest obowiązkiem pracowników komórek organizacyjnych, który powinien być przez nich wykonywany z należytą starannością.

Do poprawy jakości działalności archiwalnej instytucji PAN przyczynić może się również lepsze zrozumienie wagi właściwego postępowania z dokumentacją okazywane przez osoby kierujące tymi jednostkami. Dopisywanie tego zadania do długiej listy obowiązków pracowników administracyjnych często sprawia, że archiwum nie jest poświęcana odpowiednia uwaga. Rozwiązaniem tego problemu może być wydzielenie konkretnej części etatu jako czasu przeznaczonego na prowadzenie archiwum zakładowego lub powierzenie tego zadania archiwście, niekoniecznie zatrudnionemu w pełnym wymiarze czasu pracy. Inną kwestią jest wygospodarowanie środków potrzebnych na zakup teczek i pudeł archiwalnych, wyposażenia magazynu oraz poprawę warunków w nim panujących. Muszę przy tym odnotować, że w wielu wizytowanych instytucjach kadra zarządzająca zdaje sobie sprawę z wartości wytwarzanej przez jednostkę dokumentacji i wspiera archiwistów w podejmowanych przez nich wysiłkach.

Niestety, zapewnienie odpowiedniego budżetu dla prowadzenia działalności archiwalnej nie zawsze jest możliwe do zrealizowania na poziomie jednostek organizacyjnych PAN. Większe przedsięwzięcia, takie jak remonty pomieszczeń magazynowych lub wyposażenie ich w niezbędne instalacje, zależą przede wszystkim od kondycji finansowej jednostek organizacyjnych Akademii. Pozostaje mieć nadzieję, że nakłady na naukę będą systematycznie zwiększane, a jednym z beneficjentów rosnących budżetów staną się archiwa, sprawujące pieczę nad dorobkiem instytucji PAN.

Bibliografia

- Decyzja nr 31/02 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dnia 5 grudnia 2002 r. w sprawie zarządzania dokumentacją w jednostkach i komórkach archiwalnych Polskiej Akademii Nauk.
- Gardulska A., *Instytuty naukowe PAN na łódzie. Dyrektorzy piszą, że sytuacja jest dramatyczna*, „Gazeta Wyborcza”, <https://wyborcza.pl/7,75398,32337669,instytuty-naukowe-pan-na-lodzie-dyrektorzy-pisza-ze-sytuacja.html>, dostęp na 25.11.2025 r.

- Prezes PAN: Czym sobie zasłużyliśmy na taką nieufność?*, not. M. Karowski <https://forumakademickie.pl/prezes-pan-czym-zasluzylismy-na-taka-nieufnosc/>, dostęp na 25.11.2025 r.
- Przepisy kancelaryjne i archiwalne*, <https://archiwa.gov.pl/poznaj/dla-instytucji-i-firm/zarzadzanie-dokumentacja/przepisy-kancelaryjne-i-archiwalne/>, dostęp na 25.11.2025 r.
- Przykładowa instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego w podmiocie działającym w systemie EZD (stan na 31.12.2013)*, <https://archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/02/IA-EZD-2014.docx>, dostęp na 25.11.2025 r.
- Przykładowa instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego w podmiocie działającym w systemie tradycyjnym (stan na 31.12.2013)*, <https://archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2022/02/IA-dla-papierowych-2014.docx>, dostęp na 25.11.2025 r.
- Raport *Nauka w Polsce 2024*, oprac. Ośrodek Przetwarzania Informacji — Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2024, s. 63.
- Statut pomocniczej jednostki naukowej działającej pod nazwą Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, stanowiący Załącznik do decyzji nr 71 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dnia 23 grudnia 2011 roku z późn. zm.
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 1983 Nr 38 poz. 173 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162 poz. 1568 ze zm.).
- Wykaz zabytków WEZ i wpisanych do rejestru*, <https://mwkz.pl/download/wykaz-zabytkow-wez-i-wpisanych-do-rejestru-pdf?wpdmdl=9041&refresh=6925978e49c4b1764071310>, dostęp na 25.11.2025 r.
- Załącznik nr 3 do zarządzenia Dyrektora IBL PAN nr 1/2018, *Instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk*, https://ibl.waw.pl/images/Instrukcja_archiwalna_IBL_PAN.pdf, dostęp na 25.11.2025 r.

Mateusz Sobeczko
Katowice

GÓRNY ŚLĄSK W ŚWIETLE SPUŚCIZNY MIECZYŚLAWA ORŁOWICZA

Mieczysław Orłowicz urodził się 17 grudnia 1881 r. w Komarnie w powiecie Rudki. Uczył się w gimnazjach w Jarosławiu, Samborze i Chyrowie, gdzie w 1899 r. uzyskał maturę. W latach 1899–1903 studiował prawo we Lwowie, Krakowie, Wiedniu i czeskiej Pradze. W 1905 r. uzyskał stopień naukowy doktora na Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1905–1909 nadal studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. Po studiach pracował w systemie sądowniczym, ale w 1909 r. zerwał ze swoją dotychczasową pracą i zajął się publicystyką turystyczno-krajoznawczą. W 1919 r. rozpoczął pracę w Ministerstwie Robót Publicznych jako kierownik referatu turystyki, a następnie od 1932 r. był zatrudniony w Ministerstwie Komunikacji na stanowisku kierownika referatu organizacyjnego w Wydziale Turystyki. Po wojnie, od października 1945 r. do końca życia, pracował w Biurze Turystyki Ministerstwa Komunikacji, które w 1952 r. przekształcono w Komitet do spraw Turystyki przy Prezydium Rządu. Zmarł 4 października 1959 r. w Warszawie. W skład spuścizny Mieczysława Orłowicza wchodzi jego prace, w tym przewodniki, artykuły i wykłady, materiały warsztatowe, działalności w instytutach, towarzystwach i instytucjach, materiały biograficzne oraz bogata korespondencja¹. Spuścizny archiwalne zgromadzone w Archiwum Polskiej Akademii Nauk dają wiele możliwości pod względem tematyki podejmowanych badań. Materiały Mieczysława Orłowicza są bardzo bogatym źródłem nie tylko do historii i kultury, ale również turystyki. W spuściznie można również odnaleźć źródła do historii Górnego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem terenu Beskidu Śląskiego, które zostaną poniżej scharakteryzowane.

W materiałach Mieczysława Orłowicza zachował się maszynopis dotyczący Beskidu Śląskiego z 1923 r., w którym, oprócz dokładnego przedstawie-

¹ H. Szyczyk, *Materiały Mieczysława Orłowicza 1881–1959, III–92*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 57, s. 9–14.

Mieczysław Orłowicz na szlaku,
Materiały Mieczysława Orłowicza,
APAN, III-92, j. 530

nia szlaków turystycznych, zachowały się piękne opisy gór, punktów widokowych, informacje o możliwościach noclegowych, ale również wiele innych wiadomości, które mogły być przydatne dla ówczesnych turystów zamierzających odbyć wycieczkę w tamtejsze strony². Orłowicz w następujący sposób opisał rejon Beskidów: „Drogi jezdne prowadzące w głąb Beskidów Śląskich są nienadzwyczajne, z tego powodu wycieczki automobilowe są utrudnione, szczególnie w porze słonej. Nawet największa wieś leżąca w Beskidach, tj. Wisła, nie posiada gościńca, ale z Ustronia przez Wisłę i przełęcz Kubalonkę do Istebnej prowadzi jedynie dość lichy utrzymana droga jezdna, pełna wybojów, kurzu i błota. Jeszcze gorzej przedstawia się droga jezdna wiodąca doliną górnej Wisły od wsi Wisły do Przysłopu oraz droga jezdna ze Skoczowa do Bren-

nej³. W innym miejscu dodawał: „Chociaż Beskidy Śląskie są stosunkowo niewielkie, jednak dla ich szczegółowego zwiedzenia ze wszystkimi szczytami, przełęczami i bardzo romantycznymi nieraz dolinkami bocznymi potrzeba najmniej 12 dni pogodnych, tj. w latach nieodznaczających się wyjątkową posuchą około 3 tygodni czasu⁴”.

W spuściznie Orłowicza zachował się również maszynopis artykułu *W Beskidach Śląskich* z 1922 r., w którym przedstawił region oraz wycieczkę, którą odbył. W tekście zaprezentował między innymi mieszkańców tych terenów, których opisał jako łagodnych, uprzejmych, pracowitych i spokojnych. Mężczyźni zazwyczaj ubrani byli skromnie, a kobiety bogato i kolorowo. W strojach męskich dominował kolor brunatny, a u kobiet biały i niebieski. Gorsety były czarne, aksamitne i bogato haftowane. Poczył również inne ciekawe obserwacje. Skórzanych serdaków jednak nie widział. Z kolei dziewczęta z okolic Cieszyna nosiły spuszczone warkocze. Według Orłowi-

² Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej APAN), Materiały Mieczysława Orłowicza, III-92, *Beskidy Śląskie*, j. 88, k. 1-27.

³ Tamże, k. 3.

⁴ Tamże, k. 1.

cza jednak mężczyźni, w przeciwieństwie do kobiet, zarzucili strój góralski i chodzili ubrani po miejsku⁵. Autor charakteryzował również ruch turystyczny w tamtym okresie: „Ruch turystyczny mają Beskidy Śląskie ogromny, i to tak w lecie, jak i w zimie. Roi się tu głównie od niemieckich turystów zarówno z Cieszyńskiego, jak i Opolskiego Śląska”⁶.

W innym tekście z 1932 r. *Wrażenia z Beskidów Śląskich* Orłowicz opisał funkcjonowanie schroniska na Równicy: „Nowy gospodarz schroniska na Równicy swoim stosunkiem do turystów i utrzymaniem schroniska wraz z restauracją wyróżnia się bardzo dodatnio od poprzedniego gospodarza i niektórych innych gospodarzy schronisk turystycznych w naszych górach. Kuchnia bardzo dobra, usługa skrzętna i staranna. Miłe wrażenie robi na turyście z innych okolic Polski szczególnie niespotykany w innych schroniskach śląskich, że kelnerkami w restauracji schroniska są obrotne i przystojne Ślązaczki w miejscowych strojach góralskich, co schronisku temu nadaje swoisty i bardzo sympatyczny charakter. Byłoby to godne naśladowania również w schroniskach na Stożku i Baraniej Górze”⁷.

Informacje o Górnym Śląsku zachowały się również w postaci materiałów warsztatowych, które zawierają dane o różnych miejscowościach sprzed 1939 r. Obok zapisów dotyczących miast przemysłowych, takich jak Chorzów, Świętochłowice czy Mysłowice, można odnaleźć także informacje o miejscach ciekawych pod względem turystycznym. Przedstawił między innymi Giszowiec, willową osadę robotniczą, gdzie w willach z ogródkami mieszkało 8000 osób. Zachowały się również opisy Pszczyzny wraz z tamtejszymi kościołami, pałacem, parkiem i żubrami⁸. Ciekawy opis dotyczył również Piekar Śląskich: „Jest to największe miejsce odpustowe na Śląsku, posiadające cieszący się sławą cudowności obraz M. Boskiej i dwa kościoły z XIX w. W Piekarach i okolicy zachowały się jeszcze ładne stroje ludowe”⁹. W notatkach można odnaleźć również informacje o mniejszych miejscowościach na Górnym Śląsku, jak choćby o Rydułowcach, które zaliczone zostały przez Orłowicza do większych osad przemysłowych¹⁰. W spuściźnie Orłowicza zachowały się również dwie fotografie Górnoszlazaczek oraz Górnoszlazaków z Chorzowa¹¹.

⁵ Tamże, *Besкиды, Bieszczady, Gorgany, Góry Świętokrzyskie, Karpaty, Pieniny, Sudety*, j. 145, *W Beskidach Śląskich*, k. 1–2.

⁶ Tamże, k. 2.

⁷ Tamże, *Wrażenia z Beskidów Śląskich*, k. 22.

⁸ Tamże, *Górny Śląsk*, j. 202, *Notatki*, k. 1–11.

⁹ Tamże, k. 1.

¹⁰ Tamże, k. 8.

¹¹ Tamże, *Fotografie*, j. 229, k. 32–33.

W zachowanej w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie spuściznie Mieczysława Orłowicza można odnaleźć materiały archiwalne dotyczące historii Górnego Śląska, ze szczególnym uwzględnieniem terenu Beskidu Śląskiego. Dokumenty te pokazują, jak wyglądały i jak były zagospodarowane te tereny w okresie międzywojennym. Orłowicz opisał również mieszkańców tych ziem, ich stroje i sposób bycia. Podsumowując, spuścizna Orłowicza może być bardzo dobrym źródłem do badania historii lokalnej.

Górnoślązaczki, Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 229

Górnoślązacy z Chorzowa, Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 229

Mateusz Sobeczko
Katowice

PODZIEMNA ORGANIZACJA INŻYNIERÓW GÓRNICZYCH W WARSZAWIE W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ I LOSY WYTWORZONYCH PRZEZ NIĄ ARCHIWALIÓW

Wybuch drugiej wojny światowej przerwał normalne funkcjonowanie państwa i spowodował konieczność odnalezienia się wielu osobom w nowej rzeczywistości. Część osób związana z przemysłem na Górnym Śląsku trafiła w okresie wojny do Warszawy, gdzie próbowała zacząć nowe życie. Część tych osób utworzyła Podziemną Organizację Inżynierów Górniczych, której historia zostanie przedstawiona poniżej. Opisane zostaną również losy archiwaliów tej grupy.

Odtworzenie losów tej organizacji nie byłoby możliwe bez działalności oraz spuścizny Stanisława Kossutha, który w latach 1912–1919 studiował na Wydziale Górniczym Akademii Górniczej w Příbramie, którą ukończył z dyplomem inżyniera górniczego. Dyplom nostryfikował w Akademii Górniczej w Krakowie w 1932 r. Od samego początku związał się zawodowo z przemysłem górniczym. Początkowo był zatrudniony w kilku kopalniach, aby następnie przejść do Okręgowego Urzędu Górniczego w Katowicach, gdzie pracował od 1 lipca 1923 r. do 1 czerwca 1937 r. początkowo jako referent, a następnie jako naczelnik. Od 1 czerwca 1937 r. do 1 września 1939 r. z kolei zajmował stanowisko naczelnika Wydziału Górnictwa Węglowego w Ministerstwie Przemysłu i Handlu w Warszawie¹.

Stanisław Kossuth tak opisywał swoje losy w okresie drugiej wojny światowej: „W r. 1939, po krótkiej emigracji w okolice Kowla, powróciłem w październiku 1939 r. do mojej rodziny, która pozostała w Warszawie bez środków utrzymania. Mieszkanie moje uległo całkowitemu spaleni

¹ Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Katowicach (dalej KAPAN), Materiały Stanisława Kossutha, W.III–3, *Autobiografia oraz kilka wersji życiorysu S. Kossutha*, j. 62, *Życiorys*, k. 50–50 v.; M. Sobeczko, *Życie i działalność Stanisława Kossutha (1893–1968)*, „Zeszyty Mysłkowskie”, 2015, nr 2, s. 145–146.

ze wszystkimi moimi dokumentami. Dla zdobycia środków na utrzymanie i dla uzyskania «arbeitskarty» do wiosny 1941 r. prowadziłem detaliczny skład węgla (ulica Barska 2 w Warszawie), w którym prócz mnie pracował wyłącznie mój współnik — dozorca sąsiedniego domu. Od 1941 r. do stycznia 1945 byłem kierownikiem technicznym firmy «Radomski Torf» w Radomiu, którą w końcu stycznia 1945 r. oddałem do upaństwowienia Pełnomocnikowi Grupy Operacyjnej. Okres powstania warszawskiego spędziłem wraz z rodziną w Podkowie Leśnej pod Warszawą, a moje mieszkanie warszawskie ponownie uległo całkowitemu spaleniu się”².

Stanisław Kossuth był jednym z głównych organizatorów i działaczy Podziemnej Organizacji Inżynierów w czasie okupacji, której zadaniem było przygotowanie podstaw organizacyjnych działania górnictwa w Polsce po zakończeniu wojny³. Celem działania organizacji było przeciwstawienie się przekazaniu po wojnie kopalń w ręce przedwojennych właścicieli w imię prawa własności, co forsowała grupa byłych generalnych dyrektorów przemysłu węglowego, którzy przebywali w Warszawie, oraz Delegatura Rządu na Kraj i Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie. Przeciwno tej inicjatywie wystąpili twórcy Podziemnej Organizacji Inżynierów, którzy planowali przygotować przejęcie kopalń i zarządzać nimi za pośrednictwem przedwojennych działaczy stowarzyszeń inżynierskich. Postulowali także utworzenie jednego przymusowego zarządcy nad całym górnictwem, aż do czasu podjęcia decyzji przez nowy sejm lub polski rząd. Omawiano również kwestie odszkodowań dla polskiego górnictwa po skończeniu wojny. Pierwsze zebranie organizacji odbyło się 1 maja 1940 r. w kawiarni na Placu Trzech Krzyży w Warszawie, w którym uczestniczyli: dr Kazimierz Gluziński, Stanisław Kossuth, Marian Lubowski i Waław Bóbr. Na tym spotkaniu ustalono, że przymusowym zarządcą po wojnie zostanie Władysław Biernacki, który pod wpływem argumentów zgodził się na przyjęcie tej funkcji⁴. Grupa opiniowała również

² KAPAN, Materiały Stanisława Kossutha, *Autobiografia...*, k. 51.

³ M. Sobeczko, *Wojenne losy naukowców na podstawie materiałów zgromadzonych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2015, nr 56, s. 225; tenże, *Źródła do historii wojskowości i służby wojskowej naukowców w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 103; tenże, *Życie i działalność Stanisława Kossutha...*, s. 148; J. Jaros, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnosiąskim w latach 1914–1945*, Katowice–Kraków 1969, s. 251–254.

⁴ KAPAN, Materiały Stanisława Kossutha, *Tajna organizacja inżynierów działająca podczas okupacji*, j. 57, *Pismo*, k. 25–27.

różne dokumenty przesyłane z Londynu. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie ostatecznie przystał na propozycje grupy⁵.

Biernacki zajmował się organizacją zarządu przymusowego oraz kontaktował się z Delegaturą Rządu. Bóbr zajmował się autonomiczną organizacją zarządu przymusowego przemysłu naftowego, a Kossuth opracował zasady działania zarządu przymusowego i w razie potrzeby miał kontaktować się z partiami politycznymi. O działaniu organizacji powiadomiona została Komenda Główna Armii Krajowej, z którą kontakt utrzymywał Bóbr. Do organizacji dołączył jeszcze zwolniony z obozu koncentracyjnego Bolesław Krupiński, który został zastępcą głównego zarządcy przymusowego dla spraw technicznych⁶.

Kossuth miał po wojnie objąć stanowisko dyrektora departamentu górniczego. W trakcie trwania wojny przygotował między innymi podział kopalń węgla na grupy, którymi mieli zarządzać przymusowi zarządcy (w 1945 r. program został przyjęty jako podział na zjednoczenia). Opracował także zasady organizacji dystrybucji węgla przez centralny organ oraz zarys polityki węglowo-gospodarczej oparty na scentralizowanym zarządzaniu. Zarys obejmował między innymi takie zagadnienia, jak produkcja węgla, rozbudowa handlowej floty morskiej, uruchomienie żeglugi na Odrze, budowa stacji bunkrowej na Rugii i rozbudowa taboru kolejowego⁷.

Następujący opis funkcjonowania organizacji zachował się w materiałach Kossutha: „Kontakt z wojskiem nawiązano później przez kontakt z cywilną delegaturą, a kontakt z grupą «dyrektorską» w ten sposób, że zainicjowaliśmy comiesięczne zebrania w coraz to innym mieszkaniu, pozorując je rzekomą grą w karty. Atrakcją tych zebrań były najświeższe informacje z radia — zagranicznych [...]”⁸. Niezbędna była również kontrola osób, które dopuszczane były do grupy konspiracyjnej. „Bezpośrednio do robót konspiracyjnych dopuszczaliśmy tylko osoby dobrze znane i pewne, o przekonaniach zbliżonych do naszych [...]”⁹. Nawiązano także kontakt z inżynierami będącymi w innych ośrodkach, między innymi w Krakowie. Wspólne spotkania organizowane pod pozorem polowań odbywały się w majątku Ruszcza, który należał do przedsiębiorcy górniczego Stanisława Knothego¹⁰.

⁵ Tamże, *Podziemna organizacja górnictwa węglowego w czasie okupacji*, k. 43–48.

⁶ Tamże, k. 43–44.

⁷ Tamże, *Pismo*, k. 29–30.

⁸ Tamże, k. 28.

⁹ Tamże, k. 31.

¹⁰ J. Jaros, *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*, Warszawa–Kraków 1978, s. 204–207.

Dodatkowych informacji dotyczących działalności grupy konspiracyjnej dostarcza wspólny tekst Władysława Biernackiego i Stanisława Kossutha: „W tym czasie praca toczyła się normalnie. Odbýwały się spotkania «brydżowe» i zwykłe grupy, na których omawiano szczegóły przyszłej organizacji łącznie z ustalaniem siedzib Głównego Zarządu Przymusowego i rejonowych zarządów przymusowych oraz siedziby «syndykatu», tj. przyszłej Centrali Zbytu. Ustalenia te (np. Zarząd Przymusowy w biurach Zarządu Kopalń Pszczyńskich w Katowicach przy ul. Powstańców) zostały wykorzystane w 1945 roku”¹¹.

O pracy organizacji został poinformowany między innymi Erazm Gorączko: „O powstaniu tej organizacji powiadomiono Erazma Gorączko, b. dyrektora firmy «Giesche», zastępcę komisarza — Niemca — dyrektora «Biura Węglowego» w Warszawie. Gorączko potrafił w tak trudnych warunkach uzyskiwać możliwie największe przydziały węgla dla marznącej Warszawy, dał możliwość pracy wielu inżynierom i technikom, uchodźcom z zagłębia węglowego oraz był inicjatorem utworzenia przez hurtowników węglowych w początku 1941 r. przedsiębiorstwa «Torf» w Warszawie, Radomiu i Lublinie. W «Torfie» znalazło pracę i schronienie wielu inżynierów i techników górniczych, a na torfowiskach podwarszawskich udało się nawet przechować paru Żydów przez cały okres wojny”¹².

Najtrudniejszym okresem w historii istnienia organizacji był czas powstania warszawskiego, o czym wspominali Biernacki i Kossuth: „Cywilne organizacje, takie jak nasza, chociaż orientowały się w intensywnych przygotowaniach do powstania, nie znały terminu jego wybuchu. Dlatego też ostatnia rozmowa [Władysława] Biernackiego z [Wacławem] Bobrem odbyła się na 3 godziny przed wybuchem powstania, a Bóbr nie doszedł już do domu (zgnięty przez Niemców, podobno zginął pędzony przed czołgami niemieckimi na Polu Mokotowskim). Powstanie warszawskie rozproszyło członków naszej grupy. Biernacki i [Marian] Lubowicki znaleźli się w Krakowie, [Stanisław] Kossuth w Podkowie Leśnej i Radomiu, [Bolesław] Krupiński w Kielcach i tak dalej”¹³.

Po wybuchu powstania spotkania odbywały się w Wyższym Urzędzie Górniczym w Krakowie. Pod koniec stycznia 1945 r. Biernacki znalazł się już w Katowicach i rozpoczął pracę w przemyśle górniczym¹⁴. Tekst Bier-

¹¹ KAPAN, Materiały Stanisława Kossutha, *Tajna organizacja...*, j. 57, *Podziemna organizacja górnictwa węglowego w czasie okupacji*, k. 46.

¹² Tamże, k. 39–40.

¹³ Tamże, k. 49.

¹⁴ Tamże, k. 49–50.

nackiego i Kossutha zawiera również informacje o stanie śląskich kopalń w czasie bezpośrednio po wyzwoleniu Górnego Śląska: „Kopalnie stały niezniszczone, częściowo zaognione i zatopione. Robotnicy sami prowadzili odwadnianie. Inżynierowie bez środków do życia, często niedostatecznie ubrani, odbywali nieraz drogę na kopalnię piechotą po 10 i więcej kilometrów. Ale szli z zaparciem wytrwałych bojowników. Przy zapale zarówno inżynierów, jak i braci górniczej, brano kopalnie do rozruchu, początkowo zresztą b. skromnego. Osiągnięcie po przeszło tygodniu wydobywania niespełna 50 tysięcy ton dziennie (ok. 15–18% zdolności) było w tych warunkach sukcesem. Kopalnie były bez środków transportu, z groźbą wycofania materiałów wybuchowych, bez aprowizacji”¹⁵.

Po wojnie, od 13 lutego 1945 r. do 1 listopada 1948 r., Stanisław Kossuth pracował w Centralnym Zarządzie Przemysłu Węglowego w Katowicach, gdzie zajmował następujące stanowiska: zastępcy naczelnego dyrektora technicznego, sekretarza generalnego, zastępcy naczelnego dyrektora Centrali Zbytu Węgla, zastępcy naczelnego dyrektora dla spraw ogólnych, a od 22 maja 1948 r. zasiadał w Radzie Techniczno-Gospodarczej¹⁶. W 1946 r. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi za pracę przy organizacji i uruchomieniu przemysłu węglowego po wojnie¹⁷. 4 grudnia 1962 r. otrzymał również Dyplom Honorowy Ministerstwa Górnictwa i Energetyki „w dowód uznania za 40-letnią wytrwałą pracę w przemyśle węglowym”¹⁸.

Warto w tym miejscu odnieść się do kwestii politycznej. Postawa inżynierów górniczych może świadczyć o ich przynależności politycznej w czasie wojny. Z materiałów archiwalnych wynika jednak, że byli oni z jednej strony przekonani o słuszności idei upaństwowienia górnictwa, która miała być dobra i dla państwa polskiego, i dla górnictwa, a z drugiej strony wpływ na ich działania miały doświadczenia z pracy w górnictwie przed wybuchem wojny. Działacze tej podziemnej organizacji byli apolitycznymi inżynierami, dla których najważniejszy był interes państwa polskiego i górnictwa: „Staliśmy jednak niezmiennie na stanowisku, że słuszną jest idea zarządu przymusowego, powzięta jedynie pod kątem interesu

¹⁵ Tamże, k. 50.

¹⁶ Tamże, *Autobiografia...*, k. 51; M. Sobeczko, *Życie i działalność Stanisława Kossutha...*, s. 149.

¹⁷ KAPAN, Materiały Stanisława Kossutha, *Stopnie i tytuły naukowe*, j. 63, *Ankieta dla ubiegających się o tytuły naukowe samodzielnego pracownika nauki*, k. 7; tamże, *Autobiografia...*, k. 51.

¹⁸ Tamże, *Odnaczenia i dyplomy*, j. 66, *Dyplom Honorowy Ministerstwa Górnictwa i Energetyki z dnia 4 grudnia 1962 r.*, k. 10.

państwa polskiego, niezależnie od jego ustroju politycznego¹⁹ — wspominali po latach Biernacki i Kossuth. Jak się jednak później okazało, ich plany były dość podobne do założeń nowych komunistycznych władz polskich, dążących do upaństwowienia całej gospodarki. Tezę tę potwierdza Jerzy Jaros w swojej publikacji dotyczącej historii górnictwa²⁰.

Niestety dokumenty podziemnej organizacji inżynierów górniczych w Warszawie nie przetrwały zawieruchy wojennej i zostały zniszczone. „Odtworzenie historii tej organizacji jest trudne, gdyż dokumenty, kompletowane ostrożnie w bardzo skromnych rozmiarach i ukrywane wśród stosu innych «archiwalnych» papierów firmy «Torf» (Warszawa, ul. Marszałkowska 81), zostały spalone, gdy Niemcy systematycznie podpalali po powstaniu wszystkie domy w 1944 roku²¹ — notowali Władysław Biernacki i Stanisław Kossuth. Ich zdaniem jakieś dokumenty mogły jeszcze przetrwać okres wojny w archiwach Armii Krajowej oraz Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie²². Jednak historia ta przetrwała głównie dzięki notatkom, które zachowały się w spuściźnie Stanisława Kossutha²³. W materiałach tych możemy odnaleźć dokumenty zachowane z okresu drugiej wojny światowej oraz powojenne. Wśród materiałów wojennych możemy odnaleźć takie białe kruki, jak: *Polski przemysł węglowy w przeszłości i w przyszłości*²⁴ z przełomu 1940/1941, *Możliwości rozwoju przemysłu torfowego w G.G. na tle sytuacji węglowej*²⁵ z jesieni 1941 r., *Kierunki rozwoju przemysłu węglowego*²⁶ z wiosny 1942 r., *Dochód przedsiębiorstwa*²⁷ z przełomu 1943/1944 oraz *O racjonalny handel węglem*²⁸ z wiosny lub jesieni 1944 r. A z kolei z materiałów powojennych zachowały się: *Wyciąg z przemówienia Bolesława Krupińskiego z dnia 22 maja 1963 r. na posiedzeniu Rady Naukowej Głównego Instytutu Górnictwa* (w dwóch egzemplarzach)²⁹, *Pismo* Stanisława Kossutha z 1963 r. (w dwóch egzem-

¹⁹ Tamże, *Tajna organizacja...*, k. 48.

²⁰ J. Jaros, *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnśląskim...*, s. 253.

²¹ KAPAN, Materiały Stanisława Kossutha, *Tajna organizacja...*, k. 36.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, *Polski przemysł węglowy w przeszłości i w przyszłości*, k. 4–7.

²⁵ Tamże, *Możliwości rozwoju przemysłu torfowego w G.G. na tle sytuacji węglowej*, k. 8–11.

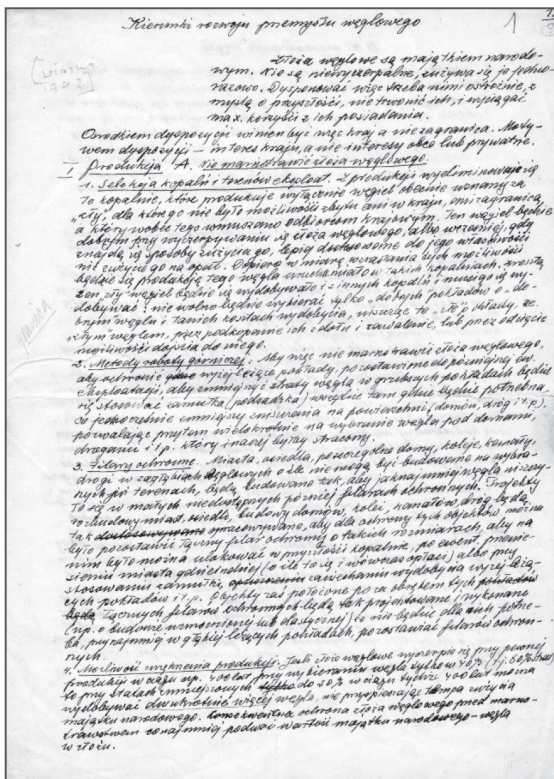
²⁶ Tamże, *Kierunki rozwoju przemysłu węglowego*, k. 1–2.

²⁷ Tamże, *Dochód przedsiębiorstwa*, k. 12.

²⁸ Tamże, *O racjonalny handel węglem*, k. 16–19.

²⁹ Tamże, *Wyciąg z przemówienia Bolesława Krupińskiego z dnia 22 maja 1963 r. na posiedzeniu Rady Naukowej Głównego Instytutu Górnictwa*, k. 21–24.

plarzach)³⁰, wspólny tekst Władysława Biernackiego i Stanisława Kossutha pod tytułem *Podziemna organizacja górnictwa węglowego w czasie okupacji*³¹ oraz korespondencja³². Dzięki tym materiałom można dziś odtworzyć działalność podziemnej organizacji inżynierów górniczych w Warszawie w okresie drugiej wojny światowej.

Kierunki rozwoju przemysłu węglowego, Materiały Stanisława Kossutha, KAPAN, W.III-3, j. 57

³⁰ Tamże, *Pismo*, k. 25–35.

³¹ Tamże, *Podziemna organizacja...*, k. 36–51.

³² Tamże, *Pisma*, k. 20, 52–59.

Mateusz Dobosz
Warszawa

29. FESTIWAL NAUKI W WARSZAWIE W PAŁACU STASZICA

27 września 2025 r., w sobotę, w Pałacu Staszica miały miejsce wydarzenia zorganizowane w ramach 29. Festiwalu Nauki w Warszawie. Podobnie jak w poprzednich latach PAN Archiwum w Warszawie przygotowało różnorodne atrakcje dla odwiedzających Pałac Staszica gości.

Po powitaniu zgromadzonych w Sali im. Stanisława Staszica słuchaczy przez panią Katarzynę Słojkowską goście mieli możliwość wysłuchania wykładu *Komiksy idą na wojnę. Propaganda w amerykańskich komiksach w czasie II wojny światowej*, wygłoszonego przez pana Radosława Gryczkę. Prelegent przybliżył uczestnikom spotkania mechanizmy propagandowe wykorzystywane przez autorów obrazkowych opowiadań do kształtowania postaw społecznych czytelników. Osią wystąpienia były sylwetki trzech postaci — Batmana, Supermana i Wonder Woman, których historie zostały przedstawione w przystępny i przykuwający uwagę sposób przez mgr. Gryczkę.

Ze świata komiksów goście zostali zaproszeni do czasów odsieczy wiedeńskiej przez samego króla Jana III Sobieskiego. Wcielający się w postać polskiego władcy rekonstruktor historyczny pan Maciej Jasiński w wykładzie *Na kawie z Janem III Sobieskim* opowiedział licznie zgromadzonym słuchaczom o początkach tego aromatycznego napoju w Europie oraz nieocenionym wkładzie Jana III Sobieckiego i Jerzego Franciszka Kulczyckiego w rozpropagowanie kawy na Starym Kontynencie.

Oprócz wspomnianych wystąpień PAN Archiwum w Warszawie zaprezentowało również wystawę poświęconą prof. Ludwikowi Hirszfelowi, przygotowaną przez dr Joannę Arvaniti. Tuż po wykładach oraz w przerwie między nimi odwiedzający Pałac Staszica goście mogli zapoznać się z fascynującą historią życia polskiego badacza, którego materiały archiwalne przechowywane są w PAN Archiwum w Warszawie.

Wydarzenia zorganizowane w 2025 r. w ramach Festiwalu Nauki przez PAN Archiwum w Warszawie cieszyły się dużym zainteresowaniem publiczności. W tegorocznych spotkaniach udział wzięło kilkudziesięciu słuchaczy. Festiwal Nauki w Pałacu Staszica stał się już sam w sobie rozpoznawalną marką, a znaczący wkład w jej budowę włożyli również pracownicy PAN Archiwum w Warszawie.

Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska
Warszawa

270. ROCZNICA URODZIN STANISŁAWA STASZICA

6 listopada 2025 r. odbyła się uroczystość upamiętniająca 270. rocznicę urodzin Stanisława Staszica, zorganizowana przez Archiwum PAN we współpracy z Muzeum Geologicznym PIG-PIB. Wydarzenie łączyło elementy naukowe, edukacyjne i artystyczne, tworząc program skierowany do szerokiego grona odbiorców. W spotkaniu uczestniczyli również uczniowie z kilku szkół ponadpodstawowych, dla których była to okazja do poszerzenia wiedzy i bezpośredniego kontaktu z tematyką geologiczną oraz historyczną.

Otwarcie wydarzenia

Spotkanie rozpoczęła dr Magdalena Sidorczuk, kierownik Muzeum Geologicznego PIG-PIB, która wprowadziła uczestników w tematykę uroczystości oraz podkreśliła znaczenie dorobku Stanisława Staszica dla rozwoju nauk przyrodniczych.

Prelekcje i część edukacyjna

W dalszej części spotkania uczestnicy wysłuchali wystąpień przygotowanych przez:

- dr Aleksandrę Wójtowicz (Instytut Badań Literackich PAN),
- mgr. Andrzeja Jagielskiego (Muzeum Geologiczne PIG-PIB),
- dr. Jana Krawczewskiego (Muzeum Geologiczne PIG-PIB).

Program uzupełnił quiz wiedzy poprowadzony przez mgr Zofię Gruzewską, który wprowadził element interakcji i zaangażowania publiczności.

Oprawa muzyczna

Wydarzeniu towarzyszył występ chóru „Sonus Innumerabiles” pod dyktando Artura Backiela. Muzyka była miłym akcentem uroczystości — dopełniła program i wprowadziła uczestników w przyjemny, pogodny nastrój. Młodzi chórzycy zaprezentowali się z dużym zaangażowaniem i energią, pokazując wysoki poziom artystyczny.

Część integracyjna i zwiedzanie ekspozycji

Po części oficjalnej uczestnicy mieli okazję skosztować urodzinowego tortu, porozmawiać i wymienić wrażenia. Spotkanie zakończyło się zwiedzaniem ekspozycji Muzeum Geologicznego; pracownicy Muzeum zaprezentowali najciekawsze ekspozaty i opowiedzieli o ich historii.

Organizacja wydarzenia

Nad koordynacją przebiegu uroczystości czuwały Sylwia Fabisiak-Chojnacka oraz Urszula Szmigielska, które dbały o sprawną realizację programu i komfort uczestników.

Sylvia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska
Warszawa

XV WARSZAWSKI PIKNIK ARCHIWALNY

XV Warszawski Piknik Archiwalny odbył się 7 czerwca 2025 r. w Pałacu Staszica w Warszawie. Udział w wydarzeniu wzięły liczne instytucje archiwalne, muzealne, naukowe i biblioteczne, będące prestiżowymi ośrodkami administracji państwowej, nauki i kultury. Wśród uczestników znalazły się m.in.: Archiwum Państwowe w Warszawie, Archiwum Akt Nowych, Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum Harcerstwa, Wojskowe Biuro Historyczne, Kancelaria Prezydenta RP — Archiwum, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej — Archiwum, Muzeum Narodowe w Warszawie oraz Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Uroczyste otwarcie Pikniku odbyło się przed Pałacem Staszica oraz wokół pomnika Mikołaja Kopernika. Występ chóru „Speranza” zgromadził liczne grono słuchaczy, którzy dali się porwać muzyce i zaprosić do wspólnego poloneza oraz tańców polskich w wykonaniu Polskiego Stowarzyszenia im. Księżnej Anny Jabłonowskiej.

Część wykładowa odbyła się w Sali Lustranej. Sekcję referatów otworzyła dr hab. Hanna Krajewska, dyrektor PAN Archiwum w Warszawie, wykładem *Mazurek Dąbrowskiego*. Następnie wystąpili:

- prof. dr hab. Czesław Grajewski, *Włocławska księga kantora — nierozpoznane źródło polskiej kultury muzycznej*,
- ks. dr Paweł Dudziński, *Symbolie narodowe*,
- dr Magdalena Pinker, *Ignacy Jan Paderewski i jego dar dla Muzeum Narodowego w Warszawie*,
- dr hab. Beata Bolesławska-Lewandowska, *Muzyka i polityka. Ostatnia dekada PRL a polska twórczość muzyczna*,
- dr hab. Marcin Gmys, *Feliks Nowowiejski — patriota niechciany?*

— dr Jacek Jackowski, *10 lat Etnofonu — centralnego repozytorium cyfrowego archiwalnych źródeł etnofonograficznych i audiowizualnych do badań nad polską muzyką tradycyjną*.

W programie artystycznym znalazł się recital fortepianowy niezwykle utalentowanego muzyka Józefa Domżała, który subtelną interpretacją utworów Fryderyka Chopina przyciągnął uwagę słuchaczy. Spokojny, elegancki charakter występu oraz wysoka kultura muzyczna artysty zostały nagrodzone gorącym aplauzem publiczności. Koncert odbył się dzięki współpracy z Narodowym Instytutem Fryderyka Chopina.

Na zakończenie odbył się monodram *Szybowanie. Monodram o Wisławie Szymborskiej* w wykonaniu Magdaleny Warzechy, aktorki Teatru Narodowego w Warszawie, któremu towarzyszyli muzycy: Bogdan Hołownia (fortepian) i Serhij Ochrimczuk (skrzypce). Finałowa część wydarzenia, łącząca poezję z muzyką, spotkała się z dużym zainteresowaniem i została niezwykle entuzjastycznie przyjęta przez widownię.

W salach i holach Pałacu Staszica zaprezentowano liczne wystawy, m.in.: *Mazurek Dąbrowskiego* (PAN Archiwum w Warszawie), *Życie splata się na supelki* (Archiwum Akt Nowych), *Symbole narodowe w dokumentach Archiwum IPN*, *Polskie symbole narodowe w zasobie Archiwum Akt Nowych*, *Wiwat Konstytucja — w rocznicę Konstytucji 3 maja* (Archiwum Państwowe w Warszawie), *Mam szczerą wolę...* (Muzeum Harcerstwa w Warszawie), *Biało-Czerwona — towarzyszka w zwycięstwie i w smutku* (Wojskowe Biuro Historyczne), *Duma i szacunek. Symbole narodowe w dokumentach Archiwum Prezydenta RP*, *Symbole przeszłości — znaki przyszłości* (Archiwum Sejmu RP), *Symbole Politechniki Warszawskiej* (Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej) oraz *Hymn w sztuce* (Muzeum Narodowe w Warszawie).

Instytucje uczestniczące w pikniku przygotowały również liczne prelekcje, gry i konkursy skierowane do dzieci, młodzieży oraz dorosłych. Wydarzenie było szeroko promowane na stronie internetowej oraz profilu Facebook PAN Archiwum w Warszawie, a także w mediach społecznościowych i na stronach współorganizatorów. Na Pałacu Staszica wywieszono baner informacyjny z okazji Międzynarodowego Dnia Archiwów, a przed Piknikiem rozpowszechniano ulotki promujące wydarzenie.

Frekwencja XV edycji Pikniku przerosła oczekiwania organizatorów — wydarzenie zgromadziło około 2000 uczestników. Po jego zakończeniu na stronie internetowej oraz profilu Facebook PAN Archiwum w Warszawie opublikowano fotorelację i podsumowanie obchodów.

Patronat honorowy:

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Prezydent m.st. Warszawy, Prezes Polskiej Akademii Nauk, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina.

Patronaty medialne:

TVP Info, TVP3 Warszawa, „Mówią wieki”, Dzieje.pl, „Miesięcznik Stolica”, „Academia. Magazyn PAN”, waw4free.pl.

Oprawa graficzna: Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Marta Karbownik — Superstudio.

Koordynatorki wydarzenia: Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE W 2024 ROKU

PODSTAWOWE DANE O ARCHIWUM

Archiwum ma swoje oddziały w Poznaniu oraz w Katowicach. Archiwum posiada zasób historyczny powierzony i dysponuje 21 etatami.

Większość stanowią pracownicy zajmujący się merytoryczną działalnością archiwalną, w tym: czterech kustoszy, czterech adiunktów archiwalnych, dwóch archiwistów, jeden młodszy archiwista, dwóch starszych dokumentalistów, jeden dokumentalista, pięć osób ma stopień doktora, jedna doktora habilitowanego.

W roku sprawozdawczym posiedzenie Rady Naukowej odbyło się 25 kwietnia. Członkowie Rady Naukowej przyjęli jednogłośnie protokół poprzedniego posiedzenia Rady Naukowej Archiwum PAN, pozytywnie oceniony przez przewodniczącego RN prof. Leszka Zasztowta, a także sprawozdanie z działalności Archiwum przedstawione przez dyrektora dr hab. Hannę Krajewską. W czasie dyskusji mówiono o wyborze nowego kanclerza PAN, historii reform Akademii oraz o trudnościach finansowych Polskiej Akademii Nauk.

Stan zasobu

W 2024 r. nastąpił przyrost zasobu o 19,09 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji niearchiwalnej placówek PAN. W wyniku prac porządkowych w Poznaniu oraz przeprowadzonego brakowania zasób z Działu II zmniejszył się o 8,17 m.b. Ogólny stan zasobu wynosi obecnie 4003,63 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji aktowej.

W Warszawie wpłynęło 13,77 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego.

Stan zasobu Oddziału w Poznaniu powiększył się 5,20 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 0,10 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Wybrakowano 5,18 m.b. dokumentacji niearchiwalnej,

której okres przechowywania już minął. Zasób Oddziału w Katowicach powiększył się 0,02 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna obradowała trzykrotnie i zatwierdziła 45 inwentarzy archiwalnych.

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej zaopiniowała pozytywnie 35 wniosków o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, w wyniku czego wybrakowano 670,48 m.b.

W zakresie kształtowania narastającego zasobu PAN Archiwum w Warszawie Komisja Opiniowania Normatywów zaopiniowała 10 kompletów normatywów i udzieliła 56 konsultacji. Przeprowadzono sześć kontroli placówek PAN w zakresie postępowania z dokumentacją aktową i funkcjonowania archiwów zakładowych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

Do Komisji Metodycznej wpłynęło siedem nowych inwentarzy archiwalnych, z których zatwierdzono pięć. Ponadto zatwierdzono 30 wcześniej złożonych inwentarzy.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Do bazy ZoSIA i szukajwarchiwach.pl wprowadzono informację o 10 nowych zespołach oraz 949 rekordów z opracowanych spuścizn archiwalnych.

Kontynuowano zbiór nekrologów, wykonując na bieżąco spisy.

3. Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W zakresie nadzoru nad placówkami PAN uzupełniono teczki z materiałami dotyczącymi kontroli przeprowadzanych w archiwach zakładowych nadzorowanych instytutów PAN, przeprowadzono dwie kontrole i jedną ekspertyzę. Zaopiniowano dziewięć zestawów normatywów kancelaryjno-archiwalnych jednostek organizacyjnych PAN.

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej

Zaopiniowano pozytywnie 33 wnioski instytutów PAN w sprawie brakowania dokumentacji niearchiwalnej, na podstawie których wybrakowano 651,76 m.b. dokumentacji.

4. Dział fotografii i mikrofilmów

Zbiór fotografii wzbogacił się o 46 obiektów. Zbiór mikrofilmów pozostaje bez zmian i nie ma planów na ich dalszy rozwój, dlatego uznany został za zamknięty. Podjęto prace nad jego częściową digitalizacją, podobnie jak klisz fotograficznych (negatywów) przechowywanych w zespołach archiwalnych.

5. Zbiory specjalne

Zbiór medali liczy 1100 zewidencjonowanych obiektów, jego stan się nie zmienił.

6. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 71 woluminów druków zwartych (sześć zakupiono, 65 pozyskano z darów) i o 12 woluminów wydawnictw ciągłych (trzy zakupiono, dziewięć to dary). Ogółem liczba zbiorów, pomniejszonych o ubytki, wynosi: 27944 jednostki ewidencyjne, w tym: wydawnictwa zwarte 16848, wydawnictwa ciągłe 11096. Wyodrębniono z księgozbioru ok. 170 pozycji wydawnictw zwartych jako ubytki. Do ubytkowania przygotowano także 28 zbiorów wydawnictw ciągłych, tj. ok. 600 numerów wydawnictw.

Przeprowadzono retrokonwersję wydawnictw ciągłych i wprowadzono ok. 400 obrazów okładek do systemu katalogowego „Mak+”. Uzupełniono hasła przedmiotowe i ujednolicono 1460 opisów katalogowych. Zweryfikowano i wprowadzono do bazy „Mak+” 287 rekordów wydawnictw zwartych. Współpracowano z Biblioteką Główną Województwa Mazowieckiego, Działem Mazowieckiej Biblioteki Cyfrowej w ramach digitalizacji warszawianów.

Do oprawy introligatorskiej przygotowano i zapakowano 31 publikacji.

Udostępniono 72 wydawnictwa w pracowni naukowej i zrealizowano 54 wypożyczenia międzybiblioteczne oraz 23 wypożyczenia dla pracowników Archiwum. Kontynuowano współpracę z bibliotekami warszawskimi.

7. Wydawnictwa

Ukazał się kolejny tom „Biuletynu Archiwum PAN”, nr 65, w którym nawiązaliśmy do 80. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego. Opublikowane zostały inwentarze materiałów uczonych, którzy odeszli w 1944 r. Ponadto zamieszczono artykuły i relacje z wydarzeń zorganizowanych przez PAN Archiwum.

8. Udostępnianie

Pracownię Naukową odwiedziło 13 czytelników. Materiały udostępniane były głównie przez skanowanie i wysyłanie drogą e-mailową. Na zamówienie czytelników udostępniono 1523 jednostki archiwalne oraz 529 j.a. przechowywanych w bazie. Niezależnie od zamówień wykonano skany materiałów z przesłania konserwatorskiego. Łącznie zeskanowano 1523 j.a., czyli 188320 skanów materiałów archiwalnych i 5549 negatywów fotografii. Wszystkie materiały gromadzone są w bazie komputerowej.

Zrealizowano pocztą elektroniczną 49 kwerend w zespołach akt osobowych oraz ponad 210 pogłębionych kwerend w zespołach pochodzenia prywatnego.

Wdrożono proces publikacji skanów materiałów archiwalnych PAN Archiwum w Warszawie na portalu szukajwarchiwach (liczba udostępnionych skanów 91916).

9. Popularyzacja

Wystawy

12 marca w Warszawie odbył się wernisaż wystawy pt. „Polacy w Szwajcarii”. Wystawa następnie 3 maja pokazana została w Bernie. W Egerze 3 maja miał miejsce wernisaż wystawy pt. „Izabella Węgierska”.

We współpracy z Archiwum w Popradzie zorganizowano wystawę pt. „Tatry nas łączą”, zaprezentowaną po raz pierwszy

17 czerwca w Popradzie, a następnie 19 września w Instytucie Słowackim w Warszawie.

XX jubileuszową Noc Muzeów (18 maja) w Pałacu Staszica rozpoczął recital zatytułowany *Śladami Chopina*. Koncertowi towarzyszył pokaz rzeźb w brązie, poświęconych Fryderykowi Chopinowi, oraz wystawa publikacji z okazji 161. rocznicy powstania styczniowego i ekspozycja Archiwum PAN *Skarby Polskiej Akademii Nauk*, ożywiona prezentacjami komputerowymi i wykładami. Zaprezentowano unikatowe i rzadko upowszechniane rękopiśmienne dokumenty, stare druki i fotografie, niezwykle słowniki, cenne mapy i atlasy, okolicznościowe medale. Goście mogli też wysłuchać historii Pałacu Staszica, uatrakcyjnionej pokazem komputerowym.

W Międzynarodowym Dniu Archiwów (8 czerwca) odbył się XIV Warszawski Piknik Archiwalny zorganizowany pod tytułem *Najcenniejsze dokumenty archiwalne*. Wzięło w nim udział 18 instytucji (archiwa, muzea, instytuty, biblioteki i fundacje). W Pałacu Staszica zaprezentowano osiem wykładów i osiem wystaw przygotowanych przez współpracujące instytucje i PAN Archiwum w Warszawie, m.in.: Archiwum Prezydenta RP *Polska-Unia Europejska. 20 lat razem*, Archiwum Akt Nowych *Traktat ryski w zasobie Archiwum Akt Nowych* czy Wojskowe Biuro Historyczne *Szyfrogramy Bitwy Warszawskiej* oraz dwie wystawy tytułowe opracowane przez PAN Archiwum w Warszawie *Z Archiwów* i *Dokumenty archiwalne zjednoczonej Europy* przygotowanej we współpracy z instytucjami kulturalnymi i ambasadami. Na otwarciu Pikniku Chór Akademicki Uniwersytetu Warszawskiego odśpiewał m.in. *Odę do radości*, a Polskie Stowarzyszenie im. Księżnej Anny Jabłonowskiej zaprezentowało pokaz tańców.

21 września PAN Archiwum w Warszawie wzięło udział w 28. Festiwalu Nauki. Przygotowano i zaprezentowano cztery wykłady o różnorodnej tematyce. Uczestnicy spotkań mogli zapoznać się również z wystawą *Powstanie warszawskie w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*. W ramach tegoż wydarzenia w Domu Zjazdów i Konferencji w Jabłonie w dniach 21–22 września Archiwum zaprezentowało odwiedzającym wystawę *Skarby Polskiej Akademii Nauk*.

Od 18 czerwca 2018 r. do odwołania wystawa *Julian Adam Majewski (1826–1920) i jego dzieło* znajduje się w Szpitalu Uzdrawiskowo-Rehabilitacyjnym w Ciechocinku. Podobnie wystawa *Drogi do niepodległości w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*, wypożyczona

20 września 2018 r. przez Archiwum Urzędu Miasta Marki, wystawa *Vivat Konstytucja!* prezentowana od 19 kwietnia 2022 r. w Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Elektryków Polskich w Warszawie, i wystawa *Botanicy Odrodzonej Polski* (21 czerwca 2022 r.) w Polskim Towarzystwie Botanicznym, Warszawa. Wystawę *Rapperswil na dawnych pocztówkach* można było oglądać w Miejskim Ośrodku Kultury w Międzyrzeczu Podlaskim od 16 maja do 29 sierpnia. Wystawa *Jan III Sobieski — król, wódz, polityk*, zwrócona 13 sierpnia przez Instytut Liszta — Węgierskie Centrum Kultury w Warszawie, przez miesiąc (24 października–24 listopada) udostępniona była w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Z. Arentowicza we Włocławku.

Stałym już elementem wystroju Pałacu Staszica są wystawy *Gościli w Pałacu Staszica*, *Ludzie listą piszą* i *Historia Pałacu Staszica*.

Konferencje i seminaria

W 551. rocznicę (19 lutego) urodzin Mikołaja Kopernika odbyło się seminarium poświęcone uczoneму, na którym zaprezentowano dwa wykłady.

18 marca prof. Lubow Żwanko przedstawiła wykład *200 lat weterynarii polskiej: od Wilna do Torunia przez Charków* oraz wystawę *Charków*.

We współpracy z Instytutem Geofizyki PAN przygotowany i zaprezentowany został wykład prof. Patricka De Deckkera *The 1897–99 Belgica expedition that first overwintered in Antarctic waters* (11 września).

Seminarium zorganizowane 20 listopada w Pałacu Staszica *Ocalale strzępy. Zagłada warszawskich archiwaliów w okresie 2. wojny światowej*, któremu towarzyszyła wystawa *Wydobyte z gruzów. Ocalone fragmenty przedwojennych warszawskich zbiorów* cieszyło się dużym zainteresowaniem. W trakcie wydarzenia zorganizowanego w 80. rocznicę bezprzykładnej w dziejach zbrodni popełnionej na spuściźnie dziejowej narodu polskiego zostało przedstawionych 10 referatów ukazujących temat zagłady stołecznych zbiorów archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych oraz przypominających postacie ratujących zbiory archiwistów i bibliotekarzy.

W nawiązaniu do rocznicy urodzin Stanisława Staszica (6 listopada) odbył się wykład dr Magdaleny Sidorcuk *Stanisław Staszic — ojciec polskiej geologii*.

Strona internetowa

Na stronie internetowej Archiwum załączono 82 artykuły przygotowane przez pracowników. Na Facebooku umieszczono 115 informacji i 7303 skany, liczba obserwujących wzrosła o 75. Uzupełniono ponad 100 biogramów na Wikipedii o informacje dotyczące lokalizacji zgromadzonych w PAN Archiwum w Warszawie spuścizn po uczonych. Blisko 160 razy PAN Archiwum w Warszawie wymieniane było w innych publikacjach internetowych.

10. Praktyki

Praktyki archiwalne odbyło troje studentów Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Po zapoznaniu się z zasobem Archiwum i przedstawieniu jego zadań statutowych praktykanci podjęli próby porządkowania zespołu Archiwum Matematycznego i samodzielnego przygotowania inwentarza tych materiałów oraz wpisywania rekordów w systemie ZoSIA.

11. Współpraca naukowa

Współpraca krajowa

Pracownicy Archiwum wzięli udział w konferencjach zorganizowanych przez inne instytucje, prezentując tam referaty, m.in. w konferencji na UAM w Poznaniu *Różne potrzeby, różne rozwiązania. Udostępnianie w archiwum, bibliotece, muzeum*, VI Krajowym Sympozjum Archiwalnym w Lublinie oraz konferencji *Educare necesse est* na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego.

Ponadto dużym zainteresowaniem cieszyły się szkolenia podnoszące kwalifikacje, m.in. *Koordinator czynności kancelaryjnych — kim jest i jakie ma zadanie czy Obsługa portalu Szukaj w Archiwach — uprawienia i role*.

Współpraca z zagranicą

Pracownicy Archiwum wzięli udział w kongresie archiwistów słowackich (Bratysława 20–23.05) oraz w konferencji *W 530. rocznicę urodzin królowej Bony Sforzy d'Aragona* (Vigevano 7–8.11), wygłaszając tematyczne referaty.

ODDZIAŁY ARCHIWUM PAN

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

W Oddziale w Poznaniu prowadzono prace porządkowe w archiwaliach pochodzenia urzędowego i prywatnego. Złożono do Komisji Metodycznej kolejne trzy inwentarze, 10 inwentarzy złożonych wcześniej zostało zatwierdzonych.

W archiwum prasowym gromadzącym wycinki dotyczące uczonych oraz nauki w Wielkopolsce znajduje się 486 teczek o łącznej objętości ok. 6,00 m.b. Materiały są układane alfabetycznie (uczenni) oraz rzeczowo według zagadnień: uczelnie, instytucje i towarzystwa naukowe, wydarzenia naukowe, historia Poznania i regionu, nekrologi.

W Oddziale w Katowicach kontynuowano rozpoczęte prace oraz podejmowano porządkowanie kolejnych spuścizn. Kontynuowano porządkowanie materiałów Zakładu Antropologii PAN we Wrocławiu. Przepisywano spisy zdawczo-odbiorcze Wrocławskiej Drukarni Naukowej PAN.

2. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W Poznaniu zaopiniowano pozytywnie jednolity rzeczowy wykaz akt, instrukcję kancelaryjną oraz instrukcję w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego i udzielono konsultacji archiwistom zakładowemu.

W ramach opieki nad narastającym zasobem archiwalnym udzielono 44 konsultacji archiwistom zakładowym w placówkach PAN Oddziału w Katowicach.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

W Oddziale w Poznaniu zaopiniowano pozytywnie wnioski o brakowanie 18,76 m.b. dokumentacji niearchiwalnej oraz przygotowano i przeprowadzono procedurę brakowania dokumentacji niearchiwalnej z własnego zasobu, na podstawie której wybrakowano 2,99 m.b. dokumentacji niearchiwalnej.

3. Zbiór mikrofilmów i fotografii

Zbiór mikrofilmowy Oddziału w Poznaniu nie uległ zmianie i liczy 770 szpul. Podobnie jak w Warszawie zbiór ten należy uznać za zamknięty.

Zbiory płyt CD, na których są nagrane materiały przechowywane w Oddziale, liczą 50 sztuk, jeden przenośny twardy dysk oraz 12 płyt CD, na których są nagrane prace licencjackie i magisterskie powstałe m.in. w oparciu o materiały przechowywane w Oddziale.

Zbiór płyt CD, na których nagrane są materiały Oddziału w Katowicach, liczy 16 sztuk. Zdigitalizowano 287 dokumentów i fotografii. Całość zdigitalizowanego zbioru została zarchiwizowana na płytach DVD oraz na zewnętrznym dysku twardym celem zabezpieczenia wykonanej pracy.

4. Księgozbiory

W Oddziale w Poznaniu księgozbiór powiększył się o 45 woluminów wydawnictw zwartych (osiem zakupiono, 37 otrzymano w darze) oraz o 68 czasopism (10 zakupiono, 38 otrzymano w darze). Stan księgozbioru podręcznego wynosił: 5854 woluminy, w tym 2641 druków zwartych oraz 3213 wydawnictw ciągłych. Ze zbioru podręcznego skorzystało 41 czytelników, którzy wypożyczyli 142 książki i czasopisma.

W Oddziale w Katowicach biblioteka podręczna powiększyła się o dwa druki zwarte pozyskane z darów oraz o jeden wolumin wydawnictw ciągłych, także pozyskany z darów. Stan księgozbioru podręcznego wynosi 401 woluminów druków zwartych i 618 woluminów wydawnictw ciągłych.

5. Udostępnianie zasobu

W Oddziale w Poznaniu zanotowano 116 odwiedzin czytelników w pracowni naukowej. Udostępniono 595 j.a., zrealizowano 21 kwerend, a na zamówienie czytelników wykonano 146 reprografii ze zbiorów Oddziału.

W Oddziale w Katowicach zanotowano 51 odwiedzających, udostępniono 544 j.a. Wykonano 17 kwerend archiwalnych dla użytkowników

i instytucji, w tym kwerendy w zespołach akt osobowych i kart wynagrodzeń (dla ZUS). Wykonano 667 kserokopii i 231 skanów.

6. Popularyzacja zasobu

Wystawy

W Muzeum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 7 maja odsłonięciu zrekonstruowanej tablicy poświęconej współorganizatorowi i pierwszemu rektorowi Uniwersytetu Poznańskiego Heliodorowi Święcickiemu towarzyszyła wystawa przygotowana z materiałów Heliodora Święcickiego przechowywanych w PAN Archiwum w Warszawie Oddziale w Poznaniu.

Na wystawie *Narodowczynie — prawnicowe feministki* zorganizowanej w Instytucie Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego w Warszawie (22 lutego–31 lipca) zaprezentowano fragmenty spuścizn przechowywanych w Oddziale, podobnie na wystawie *Aleksandra Karpińska (1882–1953) — biogram uzupełniany* (4 czerwca–31 lipca) zorganizowanej przez Wydział Archeologii oraz Bibliotekę Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Od 1 grudnia 2023 r. do 29 marca 2024 r. w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowana była wystawa *Eugeniusz Zaczyński*, która powstała w ramach cyklu *Przedstawiciele śląskiej nauki*. Ekspozycję (od 2 kwietnia do 28 czerwca) zmieniła wystawa *50 lat Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, którą z kolei 1 lipca do 29 listopada zastąpiła wystawa *Kwestia mieszkaniowa we Wrocławskiej Drukarni Naukowej PAN w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*. Od 2 grudnia w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowana była wystawa *Antoni Schimitzek*, która powstała w ramach cyklu *Przedstawiciele śląskiej nauki*.

Od 13 maja do 14 czerwca w Bibliotece Publicznej Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego prezentowana była wystawa *Powstania śląskie w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*. Wydarzenie było kolejnym wspólnym przedsięwzięciem Biblioteki Publicznej Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego oraz PAN Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach.

Strona internetowa

Na stronie internetowej Oddziału w Poznaniu załączono 22 fotografie przedstawiające działalność Oddziału.

Większości imprez organizowanych przez Oddział w Katowicach towarzyszyły wystąpienia w środkach masowego przekazu. Zanotowano pięć publikacji internetowych dotyczących działalności Oddziału w Katowicach.

7. Praktyki

Praktyki archiwalne w Oddziale w Poznaniu odbył student Filologii Polskiej i Obcej na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Praktykant zapoznany został z metodyką pracy oraz z organizacją, dziejami i zasobem archiwalnym Oddziału.

8. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Kontynuowano współpracę z Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Biblioteką Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Cyfrowym Repozytorium Lokalnym CYRYL w Poznaniu, Instytutem Pamięci Narodowej Oddziałem w Poznaniu, PAN Oddziałem w Poznaniu, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddziałem w Poznaniu, Zakładem Archiwistyki Instytutu Historii UAM, redakcjami „Kroniki Miasta Poznania”, „Kroniki Powiatu Poznańskiego” i „Kroniki Wielkopolski”. Nawiązano kontakt z Instytutem Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego przemianowanym na Instytut Myśli Politycznej im. Gabriela Narutowicza.

Pracownik Oddziału w Katowicach w kwietniu odbył dwutygodniowy staż naukowy w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Pracownik Oddziału w Katowicach trzykrotnie (15 kwietnia, 26 sierpnia i 13 listopada) wygłosił referaty w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, w Szarlota Urban Lab w Rydułtowach i w Gminnej Bibliotece Publicznej w Pawłowicach.

Załącznik nr 1**NABYTKI ARCHIWUM PAN****Warszawa****Dział III — Spuścizny polskich uczonych**

Antoni Bieńkowski	0,7 m.b.+ ok. 1500 rulonów szkiców na kalce
Marek Kuś	0,9 m.b.
Iwo Białyński-Birula	0,08 m.b.
Jadwiga Puzynina	8,44 m.b.
Adam Rudzki	2,4 m.b.
Jan Steffen	0,14 m.b.
Poz. 1–6 dary	

Materiały dodatkowe

Józef Hurwic	0,01 m.b.
Adam Antoni Kryński	0,01 m.b.
Jan Baudouin de Courtenay	0,01 m.b.
Jan Karol Fyda	0,01 m.b.
Henryk Samsonowicz	0,11 m.b.
Maria Grzegorzewska	0,3 m.b.
Helena Strzebińska	0,56 m.b.
Feliks Tych	0,1 m.b.
Maria Bokszczanin	0,7 m.b.
Zbigniew Żuk	0,1 m.b.
Wacław Staszewski	1 fotografia
Poz. 1–11 dary	

Poznań**Dział II — Akta placówek PAN****Materiały dodatkowe**

Zakład Badań Narodowościowych PAN	0,10 m.b.
-----------------------------------	-----------

Dział III — Spuścizny polskich uczonych

Henryk Olszewski	2,50 m.b.
Marian Zimmermann	0,43 m.b.

Zbigniew Janowicz	0,93 m.b.
Włodzimierz Piotrowski	0,15 m.b.
Adam Łopatka	0,15 m.b.
Teresa Rabska	0,15 m.b.

Poz. 1–6 dary

Materiały dodatkowe

Julian Musielak	0,01 m.b.
Edward Serwański	0,01 m.b.
Maciej Serwański	0,16 m.b.
Andrzej Wędzki	0,62 m.b.
Zygmunt Ziemiński	0,09 m.b.

Poz. 1–5 dary

Katowice

Dział III – Spuścizny uczonych polskich

Kazimierz Miroszewski	0,02 m.b.
-----------------------	-----------

Poz. 1 dar

UBYTKI

Poznań

Dział II – Akta placówek PAN

Instytut Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN	0,85 m.b.
Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie	
Oddział w Poznaniu	0,96 m.b.
Zakład Badań Narodowościowych PAN w Poznaniu	0,45 m.b.
Międzyzakładowa Pracownicza Kasa Zapomogowo- -Pożyczkowa przy Oddziale i Placówkach PAN w Poznaniu	0,27 m.b.
Instytut Historii PAN materiały redakcyjne „Studiów Źródłoznawczych. Commentationes”	0,06 m.b.
Instytut Historii PAN Pracownia Historii Niemiec i Stosunków Polsko-Niemieckich	0,40 m.b.
Zgody na brakowanie udzieliło Archiwum Państwowe w Poznaniu.	

Załącznik nr 2

WYKAZ PUBLIKACJI
PRACOWNIKÓW ARCHIWUM PAN

- Joanna Arvaniti, Katarzyna Słojkowska**, *Inwentarze archiwalne*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 6–8.
- Joanna Arvaniti**, *Jan Molenda (1930–2024). Wspomnienie*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 9–14.
- Joanna Arvaniti**, *Archiwum wiedzy i wzruszeń*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 129–158.
- Michał Boksa**, *Koncepcje zieleni miejskiej prof. Adama Wodziczki*, „Kronika Miasta Poznania”, *Kolory zieleni*, 2024, nr 3, s. 99–118.
- Michał Boksa**, *Śladami Mikołaja Kopernika w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski”, 2023, nr 4 (186), s. 15–32.
- Michał Boksa**, *Paweł Edmund Strzelecki. Z podpoznańskiej Głuszyny na szczyty Alp Australijskich i sławy*, „Kronika Wielkopolski”, 2023, nr 4 (186), s. 33–56.
- Anita Chodkowska**, *Materiały Jerzego Wiszniewskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 79–84.
- Anita Chodkowska**, *Na razie jestem zdrowy...*, „Akademia”, 2024, nr 4/80, s. 54–57.
- Marek Ciara**, *Agnieszka Rzepka, Materiały Wacława Ponikowskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 63–78.
- Marek Ciara**, *Pamiętniki Bogdana Nawroczyńskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 96–111.
- Marek Ciara**, *Powstanie warszawskie i tajne nauczanie w relacji Lecha Niemojewskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 85–95.
- Marek Ciara**, *Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej w relacjach Artura Śliwińskiego i Henryka Drozdowskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 112–127.
- Radosław Gryczka**, *Świat okiem polskiego obywatela. Co interesowało podróżników w XX wieku, na podstawie fotografii Wacława Korabiewicza, znajdujących się w zasobie PAN Archiwum w Warszawie*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 191–201.

Józef Jendykiewicz, *Kilka zebranych wspomnień z budynku Anatomii w Poznaniu przy ul. Rektora Świącickiego 6*, wstępem i przypisaniami opatrzył **Jarosław Matysiak**, „Kronika Wielkopolski”, 2023, nr 4 (186), s. 67–78.

Jarosław Matysiak, *Między Krakowem a Poznaniem. O archiwalnej działalności Kazimierza Kaczmarczyka*, „Kronika Miasta Poznania”, Poznań–Kraków 2024, nr 2, s. 288–311.

Jarosław Matysiak, *Działalność Heleny Szafran na rzecz popularyzacji przyrody oraz ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu w Poznaniu*, tamże, *Kolory zieleni*, 2024, nr 3, s. 119–138.

Wojciech Piotrowski, Wiesław Zajączkowski, *Muzeum i Rezerwat Archeologiczny w Biskupinie — Pomnik Historii. Doświadczenia i dorobek ostatnich dekad/The Archaeological Museum and reserve in Biskupin — A Monument of History. The experience and attainments of recent decades*, [w:] *Krzemionki 100 lat odkrycia*, Silex et Ferrum, vol. II, Sudół–Pętkowice 2023.

Katarzyna Słojkowska, *Materiały Walerego Łozińskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 27–62.

Katarzyna Słojkowska, *Kolekcja fotograficzna Anny Dunin-Wąsowicz*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 159–171.

Agnieszka Domańska, **Katarzyna Słojkowska**, *Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2024, nr 65, s. 6–8.

Mateusz Sobeczko, Patrycja Tomiczek, „*Nietypowa babka*”. *Małgorzata Mateja (1942–2011)*, Katowice–Radzionków 2023, ss. 261.

Mateusz Sobeczko, *Źródła do historii medycyny w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 82–89.

Mateusz Sobeczko, *Źródła do historii wojskowości i służby wojskowej naukowców w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 90–104.

Teresa Urszula Szmiągalska, *Publikacje medyczne w zbiorach Biblioteki PAN Archiwum w Warszawie*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 61–82.

Teresa Urszula Szmiągalska, *Na pomoc knjigi*, „Arhivi”, 2024, r. XLVII, s. 183–188.

INWENTARZE
ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–66 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ chronologiczny)

	strony
Nr 1 (1959)	
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953) (H. Dymnicka)	21–77
Nr 3 (1960)	
Materiały Aleksego Bachulskiego (M. Flis)	33–39
Materiały Stanisława Borowskiego (Z. Kolankowski)	44–48
Materiały Olgierda Górki (M. Wrzoscowa)	50–61
Materiały Stanisława Kętrzyńskiego (S. Chankowski)	64–69
Materiały Adama Kłodzińskiego (H. Dymnicka)	69–71
Materiały Jerzego Manteuffla (S. Chankowski)	73–77
Materiały Władysława Namysłowskiego (M. Wrzoscowa)	77–86
Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego (M. Flis)	86–89
Materiały Heleny Salskiej (S. Chankowski)	89–93
Materiały Adama Skałkowskiego (M. Wrzoscowa)	93–109
Nr 4 (1961)	
Materiały Wisławy Knapowskiej (H. Zubalowa)	31–71
Materiały Artura Śliwińskiego (S. Chankowski)	72–126

Nr 5 (1962)

Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949–1951)
(M. Wrzoscowa) 23–70

Nr 6 (1963)

Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego
(1886–1939, 1947–1968)
(H. Dymnicka, M. Wrzoscowa) 39–79
Materiały Antoniego Wróblewskiego
(J. Szajbel) 80–127

Nr 7 (1964)

Materiały Janusza Iwaszkiewicza
(S. Chankowski) 33–53
Materiały Aleksandra Lednickiego
(M. Wrzoscowa) 54–70
Materiały Zygmunta Moczarskiego
(Z. Wardęska) 71–93
Materiały Ludwika Skubiszewskiego
(J. Szajbel) 94–105

Nr 8 (1965)

Materiały Tadeusza Mańkowskiego
(A. Kamiński) 13–54
Materiały Wiktora Ormickiego
(O. Staroń) 55–78
Materiały Edwarda Schechtle
(A. Marciniak) 79–96

Nr 9 (1966)

Materiały Kazimierza Bassalika
(S. Chankowski) 35–54
Materiały Ludwika Ręgorowicza
(M. Wrzoscowa) 55–81
Materiały Adama Szymańskiego
(H. Obuchowska-Pysiowa) 82–87

Nr 10 (1967)

Materiały Wiktora Schramma
(A. Marciniak) 20–106

Nr 11 (1968)

Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN
(1953–1956)
(H. Dymnicka) 30–64
Materiały Antoniego Artymiaka
(S. Chankowski) 65–85
Materiały Ludwika Chmaja
(R.W. Wołoszyński) 86–111
Materiały Eugeniusza Dziewulskiego
(A. Brachfogel) 112–120
Materiały Władysława Dziewulskiego
(M. Wrzoscowa) 121–148

Nr 12 (1969)

Materiały Witolda Chodźki
(M. Wrzoscowa) 40–81
Materiały Franciszka Czubalskiego
(M. Wrzoscowa) 82–97

Nr 13 (1970)

Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej
(M. Wrzoscowa) 26–84
Materiały Stefana Rygła
(S. Chankowski) 85–117
Materiały Bożeny Stelmachowskiej
(J. Szajbel) 118–161

Nr 14 (1971)

Materiały Joachima Metallmanna
(R. Majkowska) 18–26
Materiały Antoniego Peretiatkowicza
(A. Marciniak) 27–66
Materiały Tadeusza Strumiły
(R. Wojciechowska) 67–105

Materiały Zygmunta Zawirskiego (A. Woltanowski)	106–125
Nr 15 (1972)	
Materiały Bronisława Dembińskiego (K. Dopierała)	11–71
Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego (H. Dymnicka)	72–100
Materiały Wiktora Hahna (M. Wrzoscowa)	101–182
Nr 16 (1973)	
Materiały Ludwika Eckerta (M. Wrzoscowa)	26–52
Materiały Tadeusza Kowalskiego (J. Poradzisz)	53–99
Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego (M. Adamczewska)	100–125
Nr 17 (1974)	
Materiały Bronisława Pawłowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–48
Materiały Edmunda Jana Reymana (J. Mizikowski)	49–81
Materiały Stanisława Tynca (M. Wrzoscowa)	82–125
Nr 18 (1975)	
Materiały Stanisława Karwowskiego (J. Szajbel)	19–41
Materiały Jerzego Landego (J. Mizikowski)	42–54
Materiały Mariana Magdańskiego (E. Sztraj)	55–62
Materiały Michała Rawity-Witanowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	63–124

Nr 19 (1976)

Materiały Kazimierza Abgarowicza (M. Adamczewska)	24–35
Materiały Aleksandra Kozikowskiego (A. Marciniak)	36–54
Materiały Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego (Z. Wardęska)	55–63

Nr 20 (1977)

Materiały Jana Dembowskiego (M. Wrzoscowa)	10–32
Materiały Mariana Gieysztor (A. Brachfogel)	33–54
Materiały Teodora Marchlewskiego (A. Brachfogel)	55–81

Nr 21 (1978)

Materiały Władysława Abrahama (E. Sztraj)	41–54
Materiały Stefana Baleya (M. Wrzoscowa)	55–93
Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej (J. Mizikowski)	94–116
Materiały Wincentego Stysia (M. Wrzoscowa)	117–153

Nr 22 (1979)

Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza (R. Majkowska)	35–59
Materiały Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	60–78
Materiały Stanisława Kossutha (P. Porwoł)	79–106
Materiały Bronisława Niklewskiego (M. Adamczewska-Jackowiak)	107–144

Nr 23 (1980)

Materiały Andrzeja Grodka (M. Wrzoscowa)	31–101
---	--------

Materiały Janusza Wolińskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	102–150
Nr 24 (1981)	
Materiały Adolfa Jozta (M. Wrzoscowa)	15–42
Materiały Kazimierza Rodowicza (O. Staroń)	43–52
Materiały Czesława Zakaszewskiego (J. Mizikowski)	53–74
Nr 25 (1982)	
Materiały Władysława Dybowskiego (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	21–44
Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	45–148
Nr 26 (1983)	
Materiały Stanisława Kozierowskiego (J. Latzke)	8–87
Suplement do inwentarza materiałów Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	88–98
Nr 27 (1984)	
Materiały Stanisława Antoniewskiego (J. Mizikowski)	22–35
Materiały Zygmunta Golonki (J. Mizikowski)	36–61
Materiały Lucjana Kaznowskiego (J. Mizikowski)	62–75
Materiały Tymoteusza Łuniewskiego (M. Wrzoscowa)	76–100
Materiały Jana Miklaszewskiego (S. Chankowski)	101–105
Nr 28 (1985)	
Materiały Stefana Ehrenkretza (A. Brachfogel)	29–40

Materiały Witolda Kamienieckiego (M. Wrzoscowa)	41–50
Materiały Emila Kipy (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	51–66
Materiały Tadeusza Makowieckiego (E. Sztraj)	67–80
Materiały Marzeny M. Pollakówny (T. Dymaczewski)	81–103
Nr 29 (1986)	
Materiały Stefana Drzewieckiego (B. Krzyżtoporska)	21–28
Materiały Władysława Folkierskiego (M. Tejchman)	29–38
Materiały Alfreda Liebfelda (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–60
Materiały Tadeusza Miłobędzkiego (Redakcja)	61–72
Nr 30 (1987)	
Materiały Kazimierza Moszyńskiego (A. Brachfogel)	23–43
Materiały Henryka Ułaszyna (E. Sztraj)	44–112
Nr 31 (1988)	
Materiały Stanisława Kontkiewicza (J. Bugajski)	14–71
Materiały Juliana Tokarskiego (J. Mizikowski)	72–115
Nr 32 (1989)	
Materiały Jana Grzegorzewskiego (Z. Bonarowska)	17–29
Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej (I. Biel, Z. Bonarowska)	30–90
Materiały Czesława Thulliego (W. Różańska)	91–114

Nr 33 (1990)

- Materiały Władysława Kowalenki
(J. Latzke, E. Lijewska) 21–60
- Materiały Tadeusza Manteuffla
(H. Dymnicka-Wołoszyńska) 61–132

Nr 34 (1993)

- Materiały Zofii Podkowińskiej
(A. Chodkowska) 11–33
- Materiały Adama Wolffa
(H. Szymczyk) 34–60

Nr 35 (1994)

- Materiały Władysława Tomkiewicza
(A. Kulecka) 25–72
- Materiały Michała Walickiego
(E. Sztraj, H. Szymczyk) 73–94
- Materiały Anny Dembińskiej
(K. Dopierała) 95–106

Nr 36 (1995)

- Materiały Włodzimierza Antoniewicza
(J. Mizikowski) 15–97
- Materiały Zofii Wartołowskiej
(J. Mizikowski) 98–103

Nr 37 (1996)

- Materiały Stanisława Srokowskiego
(M. Wrzokowa) 20–60
- Materiały Edwarda Stenza
(J. Mizikowski, E. Sztraj) 61–93

Nr 38 (1997)

- Materiały Jana Reychmana
(H. Szymczyk) 14–113

Nr 39 (1998)

- Materiały Janusza Groszkowskiego
(A. Kulecka) 29–89

Materiały Witolda Nowackiego (J. Lewandowska)	90–112
Nr 40 (1999)	
Materiały Ludwika Kolankowskiego (M. Wrzoscowa)	42–64
Materiały Rocha Morcinka (E. Sztraj)	65–73
Materiały Michała Szanieckiego (E. Sztraj)	74–94
Materiały Józefa Siemieńskiego (T. Epsztejn)	95–105
Nr 41 (2000)	
Materiały rodziny Baudouin de Courtenay (D. Zamojska)	23–60
Materiały Stanisława Szobera (B.B. Hulewicz-Szczepanowska)	61–76
Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (E. Ruta-Solarska)	77–94
Nr 42 (2001)	
Materiały Aleksandra Gajkowicza (A. Chodkowska)	6–33
Materiały Jana Dąbrowskiego (T. Dymaczewski, W. Kaczmarek)	34–47
Materiały Juliana Adama Majewskiego (J. Mizikowski)	48–69
Materiały Dobrosława Stróżeckiego (S. Biały, G. Ciemińska, M. Gaszkowska, K. Markowski)	70–82
Nr 43 (2002)	
Materiały Waclawa Sierpińskiego (A. Kulecka)	6–65
Materiały Kazimierza Kuratowskiego (A. Kalbarczyk, I. Szulc, H. Szymczyk)	66–95
Materiały Hugona Steinhausa (A. Chodkowska, M. Wawrowska)	96–138

Nr 45 (2004)

Materiały Henryka Elzenberga (A. Chodkowska, H. Dymnicka-Wołoszyńska, J. Mizikowski, J. Stasiak)	15–57
Materiały Władysława Witwickiego (G. Milewski)	58–74

Nr 46 (2005)

Materiały Szczepana Szczeniowskiego (J. Dudziński)	8–19
Materiały Ludwika Wertensteina (D. Pietrzekwicz)	20–53
Materiały Mieczysława Wolfkego (M. Flis, H. Szymczyk)	54–68

Nr 47 (2006)

Materiały Stanisława Herbsta (H. Szymczyk)	16–139
---	--------

Nr 48 (2007)

Materiały Stanisława Bełcha (J. Malinowski)	12–25
Materiały Tadeusza Cypriana (P. Dembiński, J. Matysiak)	26–69
Materiały Witolda Jakóbczyka (R. Dąbrowski)	70–109
Materiały Zdzisława Kaczmarczyka (P. Dembiński, J. Matysiak)	110–149
Materiały Wacława Pytkowskiego (M. Boksa, E. Zielińska)	150–171
Materiały Adama Wodziczki (P. Dembiński, J. Matysiak)	172–204

Nr 49 (2008)

Materiały Piotra Bańkowskiego (A. Chodkowska)	12–101
Materiały Kazimierza Konarskiego (A. Chodkowska)	102–109

Materiały Witolda Suchodolskiego (A. Chodkowska)	110–117
Materiały Franciszka Olszewskiego (A. Chodkowska)	118–129
Nr 50 (2009)	
Materiały Benedykta Dybowskiego (J. Arvaniti, I. Gass, H. Krajewska)	12–29
Materiały Leona Barszczewskiego (J. Arvaniti, S. Chankowski, Z. Kolankowski)	30–43
Materiały Karola Nereusza Bohdanowicza (J. Arvaniti)	44–51
Nr 51 (2010)	
Materiały Tytusa Chałubińskiego (T. Dobrzyński, K. Słojkowska)	12–19
Materiały Stanisława Bilewicza (A. Chodkowska, J. Mizikowski)	20–29
Materiały Seweryna i Heleny Krzemieniewskich (J. Buda, M. Norkowski, H. Szymczyk)	30–47
Materiały Jerzego Hersego (J. Stasiak)	48–57
Materiały Witolda Sławińskiego (J. Stasiak)	58–71
Materiały Bronisława Edwarda Sydowa (J. Arvaniti)	72–77
Nr 52 (2011)	
Materiały Zygmunta i Natalii Batowskich (K. Słojkowska)	14–63
Materiały Janiny Bemówny (M. Kmita, P. Michałowski, J. Stasiak)	64–71
Materiały rodziny Kalinowskich (A. Chodkowska)	72–125
Materiały Janiny Zakrzewskiej (A. Bodecka, A. Chodkowska, U. Roguska)	126–149

Nr 53 (2012)

Materiały Stanisława Tołwińskiego (A. Chodkowska)	8–85
Materiały Czesława Trębickiego (A. Chodkowska)	86–89
Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma (M. Błażczak, K. Słojkowska)	90–95
Materiały Mikołaja Dzikowskiego (Ł. Gawin, J. Stasiak)	96–104

Nr 55 (2014)

Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej (A. Mieszkowska)	10–29
Materiały Mariana Massoniusa (S. Chankowski, K. Słojkowska)	30–37
Materiały Lecha Niemojewskiego (A. Chodkowska, A. Kulecka, C. Sikorska)	38–67
Materiały Kazimierza Twardowskiego (J. Stasiak)	68–79

Nr 56 (2015)

Materiały Heliodora Święcickiego (J. Matysiak)	10–25
Materiały Jana Grochmalickiego (J. Matysiak)	26–35
Materiały Stefana Błachowskiego (K. Banaś, J. Matysiak)	36–93
Materiały Andrzeja Sołtana (M. Ciara)	94–115
Materiały Jerzego Pniewskiego (M. Ciara)	116–131
Materiały Bronisława Kuchowicza (M. Ciara)	132–175

Nr 57 (2016)

Materiały Mieczysława Orłowicza (H. Szymczyk)	7–150
--	-------

Nr 58 (2017)

Materiały Stefana Dąbrowskiego (J. Malinowski)	12–47
Materiały Bohdana Paczyńskiego (M. Ciara)	48–57
Materiały Marcelego Nenckiego (M. Ciara)	58–63

Nr 59 (2018)

Materiały Kazimierza Albina i Hanny Dobrowolskich (K. Słojkowska)	8–21
Materiały Romana i Jadwigi Kobendzów (K. Słojkowska)	22–47

Nr 60 (2019)

Materiały Kazimierza Kaczmarczyka (A. Marciniak, J. Matysiak)	8–79
Materiały Tadeusza Vetulaniego (J. Matysiak)	80–123

Nr 61 (2020)

Materiały Grzegorza Białkowskiego (M. Ciara)	8–15
Materiały Henryka Mierzeckiego (E. Sztraj)	16–35
Materiały Bohdana Winiarskiego (J. Matysiak)	36–97

Nr 62 (2021)

Materiały Jana Stanisława Bystronia (H. Szymczyk)	12–57
Materiały Samuela Bogumiła Lindego (I. Gass)	58–62
Materiały Józefa Kallenbacha (M. Ciara)	64–69

Nr 63 (2022)

Materiały Ananiasza Rojeckiego (A. Chodkowska)	12–27
Materiały Ananiasza Zajączkowskiego (K. Słojkowska)	28–67
Materiały Marii Grzegorzewskiej (K. Słojkowska)	68–77
Materiały Tadeusza Korzybskiego (M. Ciara)	78–123

Nr 64 (2023)

Materiały Michała Ambrosa (M. Ciara, R. Wołoszyński)	9–11
Materiały Heleny Drège (A. Cabaj, I. Gass, A. Jurkowski, K. Kubek, M. Strasz)	12–21
Materiały Wacława Dziewulskiego (M. Blacha, M. Ciara)	22–27
Materiały Manfreda Kridla (K. Słojkowska)	28–37
Materiały Albina Herbaczewskiego (A. Gąsowska, Z. Otto, B. Radzio, D. Skibniewski, J. Trojanowski, K. Wierzchowski, J. Mizikowski, K. Słojkowska)	38–49
Materiały Mikołaja Malinowskiego (M. Ciara)	50–53
Materiały Kazimierza Zarankiewicza (M. Ciara)	54–60

Nr 65 (2024)

Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego (A. Domańska, K. Słojkowska)	14–25
Materiały Walerego Łozińskiego (S. Chankowski, J. Piech, K. Słojkowska)	26–61
Materiały Wacława Ponikowskiego (M. Ciara, A. Rzepka)	62–77
Materiały Jerzego Wiszniewskiego (A. Chodkowska)	78–84

Nr 66 (2025)

Materiały Alberta Czczotta (K. Kościug, J. Mizikowski, K. Słojkowska)	8–23
Materiały Stanisława Majewskiego (S. Chankowski, A. Chodkowska)	24–71
Materiały Ferdynanda Karo (M. Ciara)	72–77
Materiały Romana Szwoynickiego (M. Ciara)	78–83

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–66 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Ambros Michał	64	9–11
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleksy	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bańkowski Piotr	49	12–101
Barszczewski Leon	50	30–43
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Batowscy Zygmunt i Natalia	52	14–63
Baudouin de Courtenay	41	23–60
Bełch Stanisław	48	12–25
Bemówna Janina	52	64–71
Benzelstierna-Engeström Wawrzyniec	53	90–95
Białkowski Grzegorz	61	8–15
Bilewicz Stanisław	51	20–29
Błachowski Stefan	56	36–93
Bohdanowicz Karol Nereusz	50	44–51
Borowski Stanisław	3	44–48
Braun-Domańska Jadwiga	55	10–29
Bystroń Jan Stanisław	62	12–57
Chałubiński Tytus	51	12–19

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Cyprian Tadeusz	48	26–69
Czeczott Albert	66	8–23
Czubalski Franciszek	12	82–97
Dąbrowski Jan	42	34–47
Dąbrowski Stefan	58	12–47
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Dobrowolscy Kazimierz Albin i Hanna	59	8–21
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drège Helena	64	12–21
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Benedykt	50	12–29
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Waclaw	64	22–27
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzikowski Mikołaj	53	96–104
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkreutz Stefan	28	29–40
Elzenberg Henryk	45	15–57
Folkierski Władysław	29	29–38
Gajkowicz Aleksander	42	6–33

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61
Górka Olgierd	3	50–61
Grodeccy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Grochmalicki Jan	56	26–35
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewska Maria	63	68–77
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Herbaczewski Albin	64	38–49
Herbst Stanisław	47	16–139
Herse Jerzy	51	48–57
Hirszfeldowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaskiewicz Janusz	7	33–53
Jabłczyński Kazimierz	65	14–25
Jakóbczyk Witold	48	70–109
Joszt Adolf	24	15–42
Kaczmarczyk Kazimierz	60	8–79
Kaczmarczyk Zdzisław	48	110–149
Kalinowscy Stanisław, Zofia i Ewa	52	72–125
Kallenbach Józef	62	64–69
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karo Ferdynand	66	72–77
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Kipa Emil	28	51–66
Kłodziński Adam	3	69–71
Knapowska Wisława	4	31–71
Kobenzowie Roman i Jadwiga	59	22–47
Korzybski Tadeusz	63	78–123
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64
Konarski Kazimierz	49	102–109
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Korzybski Tadeusz	63	78–123
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54
Kridl Manfred	64	28–37
Krzemieniewscy Seweryn i Helena	51	30–47
Kuchowicz Bronisław	56	132–175
Kuratowski Kazimierz	43	66–95
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90
Liebfeld Alfred	29	39–60
Linde Samuel Bogumił	62	58–62
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Łoziński Walery	65	26–61
Łuniewski Tymoteusz	27	76–100

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Magdański Marian	18	55–62
Majewski Julian Adam	42	48–69
Majewski Stanisław	66	24–71
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Malinowski Mikołaj	64	50–53
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Massonius Marian	55	30–37
Metallmann Joachim	14	18–26
Mierzecki Henryk	61	16–35
Miklaszewski Jan	27	101–105
Miłobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Nencki Marcelli	58	58–63
Niemojewski Lech	55	38–67
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Olszewski Franciszek	49	118–129
Orłowicz Mieczysław	57	11–150
Ormicki Wiktor	8	55–78
Paczyński Bohdan	58	48–57
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Pniewski Jerzy	56	116–131
Podkowińska Zofia	34	11–33
Pollakówna Marzena M.	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Ponikowski Wacław	65	62–77
Przybyszewska Stanisława	41	77–94
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Pytkowski Wacław	48	150–171
Rawita-Witanowski Michał	18	63–124
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rojecki Ananiasz	63	12–27
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Szaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Sierpiński Wacław	43	6–65
Skałkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Sławiński Witold	51	58–71

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Sołtan Andrzej	56	94–115
Srokowski Stanisław	37	20–60
Steinhaus Hugo	43	96–138
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Stróżecki Dobrosław	42	70–82
Strumiłło Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153
Suchodolski Witold	49	110–117
Sydow Bronisław Edward	51	72–77
Szczeniowski Szczepan	46	8–19
Szober Stanisław	41	61–76
Szwonicki Roman	66	78–83
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Święcicki Heliodor	56	10–25
Terlikowski Feliks Kazimierz	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114
Tokarski Julian	31	72–115
Tołwiński Stanisław	53	8–85
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Trębicki Czesław	53	86–89
Twardowski Kazimierz	55	68–79
Tync Stanisław	17	82–125

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Vetulani Tadeusz	60	80–123
Walicki Michał	35	73–94
Wartołowska Zofia	36	98–103
Wertenstein Ludwik	46	20–53
Winiarski Bohdan	61	36–97
Witwicki Władysław	45	58–74
Wiszniewski Jerzy	65	78–84
Wodziczko Adam	48	172–204
Wolff Adam	34	34–60
Wolfke Mieczysław	46	54–68
Woliński Janusz	23	102–150
Wróblewski Antoni	6	80–127
Zajączkowski Ananiasz	63	28–67
Zakaszewski Czesław	24	53–74
Zakrzewska Janina	52	126–149
Zarankiewicz Kazimierz	64	54–60
Zawirski Zygmunt	14	106–125

SUMMARY

ARCHIVE INVENTORIES

The 66th issue of the Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences contains inventories of four outstanding Polish scientists. One of them is a jubilee inventory of Albert Czczcott, engineer, professor and specialist in steam locomotive testing, whose 150th birthday was commemorated in 2023. The second inventory contains documents of Stanisław Majewski, also an engineer, but a historian and an industrialist as well, who made a great contribution to organizing and codifying the Polish Mining Law; in addition to modernising mining, he was also involved in describing its history.

The other two persons featured in this year's Bulletin are Ferdynand Karo, pharmacist, botanist, participant of the January Uprising, sentenced to exile to Siberia (thanks to his family, the sentence was changed to a fine), researcher of the flora of Siberia, and Roman Szwoynicki, painter, also a participant of the January Uprising, also an exile, who painted Siberia's flora.

Along the traditional articles published in our Bulletin, this year's issue contains also presentations made at a seminary *Surviving Shreds. The Destruction of Warsaw Archival Materials During World War II*, accompanied by an exhibition.

The Sejm of the Republic of Poland established 2025 as the year of Stefan Żeromski, one of the most outstanding Polish writers, to commemorate the 100th anniversary of his death. Our Bulletin contains a presentation of Stefan Żeromski's stay and work in the Polish National Museum in Rapperswil in the years 1892–1896.

In one of the articles in this year's publication, its author shared with readers his comments and experiences after 16 visits carried out between June 2024 and August 2025, mainly in Łódź and Warsaw branches of the Polish Academy of Sciences.

ARCHIVES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES IN WARSAW

In the reporting year, the meeting of the Research Council of the PAS Archives was held on 25 April. Members of the Research Council unanimously adopted the minutes from the previous meeting of the Council, approved by the Council's chair, Prof. Leszek Zasztowt, as well as the Archives' activity report presented by its director. The ensuing discussion concerned the election of the new Polish Academy of Sciences chancellor, the history of the Academy's reforms and PAS' financial difficulties.

In 2024, the archives increased by 19.09 linear meters of archival materials and non-archival documentation of PAS entities. As a result of clearings in Poznań and the rejection of resources, the collection of 2nd Division decreased by 8.17 linear meters. The collection holds now in total 4,003.63 linear meters of archival materials and documents.

In Warsaw, 13.77 linear meters of private materials were received.

The collection of the Poznan division increased by 5.20 linear meters of private materials and 0.10 linear meters of institutional materials. 5.18 linear meters of non-archive documentation whose storage period had expired were rejected. The collection of the Katowice division increased by 0.02 linear meters of private materials.

The Methodology Commission held three meetings and approved 45 archive inventories. The Commission for Evaluation of Non-Archival Documentation issued positive responses to 35 requests on rejecting non-archive documentation, resulting in the rejection of 670.48 linear meters. With reference to the developing PAS Archives in Warsaw resources, the Commission for the Qualification of Standards formulated opinions on 10 sets of standards and offered 56 consultations. Six controls of PAS units were carried out with reference to file documentation maintenance and the functioning of entity archives.

Traditionally, the regular PAS Archives' events were organised in the reporting year in the Staszic Palace in May, June and September, namely Museums at Night, Warsaw Archives' Picnic and Science Festival.

As part of activities to raise awareness about the achievements of Polish science, PAS Archives' employees prepared an exhibition *Recovered from the Rubble: Rescued Fragments of Pre-War Warsaw Collections* (8 boards). The exhibition is devoted to the cultural losses suffered by Warsaw during the siege of the city in September 1939 and after the Warsaw Uprising. Some archival materials were taken away by the German army as war booty, and some documents were deliberately set on fire. Along with the

file records and manuscripts of Warsaw's archives and libraries, almost the entire record and information apparatus, such as inventories, catalogues, summaries, indexes and lists, was either destroyed or taken to Germany. Warsaw's archival materials, book collections, especially those of the National Library, museum collections, and extensive private collections were destroyed.

To commemorate the 90th anniversary of the first Polish polar expedition, which set off for the Arctic to Bear Island in 1932 under the leadership of Czesław Centkiewicz, a board exhibition entitled *Poles in the Ice of the Far South* was prepared. Eleven boards featured information and photographs illustrating polar exploration, particularly Polish expeditions. Three boards were dedicated to Henryk Arctowski, geographer, geophysicist, geologist, meteorologist, glaciologist and traveller, whose inventory is stored at the PAS Archives; two to Antoni Bolesław Dobrowolski, geophysicist, meteorologist, traveller, creator of cryology; two to Stanisław Konstanty Rakusa-Suszczewski, professor of natural sciences in the field of biology and oceanology, polar explorer, co-founder of the Polish polar programme, creator of Henryk Arctowski Polish Antarctic Station on King George Island in Western Antarctic, corresponding member of the Polish Academy of Sciences and *honoris causa* doctor, whose name was later given to Rakusa Point and Suszczewski Cove on King George Island. One board contained information on Henryk Arctowski Polish Antarctic Station, which has been operating non-stop for almost 50 years now and is a research facility of the Polish Academy of Sciences, managed by the Institute of Biochemistry and Biophysics of PAS. It also served the fishing fleet and became the basis for Poland's accession to the Antarctic Treaty in 1977 as the thirteenth full member. Two boards presented photographs and texts about the Antarctic expedition aboard the "Belgica". This was the first-ever international scientific expedition whose participants spent winter in Antarctica and conducted extensive geophysical and biological research. The Polish Academy of Sciences Archives in Warsaw hold valuable archival materials related to this expedition, such as file documentation and iconographic resources. They include a manuscript of the *Journal of Expedition to Antarctic* of Antoni Bolesław Dobrowolski, photographs from the expedition and fragments of a picture chronicle of the expedition in the form of satirical sketches by Emil Racoviță.

The 65th volume of the Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences was published. Other, earlier publications of the Archives were distributed. Employees of PAS Archives in Warsaw and of its divisions published around 20 articles and other information materials.